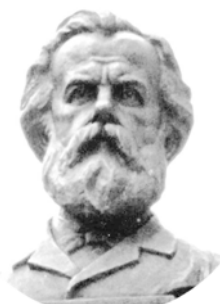

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

Серія 22

**Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін**

Випуск 9

**Київ
Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова
2012**

УДК 066:32:372:832

ББК 66:74.263

Н 34

Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.
Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.
Серія 22. [Відп. ред. О.В.Бабкіна] – К.: Видавництво Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова, 2012.

Випуск 8. – 131 с.

У збірнику вміщені наукові праці викладачів, докторантів та аспірантів, у яких
висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних
наук.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал фаховим виданням з політичних наук
(постанова Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.)

Рецензенти: **Антонюк О.В.**, доктор політичних наук, професор;
Головатий М.Ф., доктор політичних наук, професор;
Картунов О.В., доктор політичних наук, професор.

Склад редакційної колегії:

Андрущенко В.П. доктор філософських наук, професор, академік АПНУ;
Андрусин Б.І. доктор історичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкін В.Д. доктор юридичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкіна О.В. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Бebик В.М. доктор політичних наук, професор;
Бех В.П. доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Булда А.А. доктор педагогічних наук, професор;
Варзар І.М. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Волинка Г.В. доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Головатий М.Ф. доктор політичних наук, професор;
Горбатенко В.П. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Дробот І.І. доктор історичних наук, професор;
Зеленько Г.І. доктор політичних наук;
Кремень В.Г. доктор філософських наук, професор, академік НАНУ;
Михальченко М.І. доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАНУ;
Розова Т.В. доктор філософських наук, професор;
Телешун С.О. доктор політичних наук, професор;
Хилько М.І. доктор філософських наук, професор.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
(протокол 4 від 29.11.2012 р.)*

© Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, 2012

© Автори статей, 2012

ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ ТА СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА ОСВІТА

УДК 141.113:32

*Остапенко Марина Анатоліївна,
кандидат політичних наук,
професор кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ: ВІД Р. ДАЛЯ ДО СЬОГОДЕННЯ

У статті зроблено спробу визначити основні етапи розвитку теорії політичного плюралізму, охарактеризувати основні напрями її еволюції у контексті пошуку співвідношення політичної свободи особистості та суспільного блага.

Ключові слова: *політичний плюралізм, теорія плюралістичної демократії, партисипаторна теорія демократії, дорадча демократія, концепція мереж, деліберативна демократія, комунітаризм, емансипаційна теорія демократії.*

Теорія політичного плюралізму є однією з теорій політичної науки, що пояснюють особливості суспільно-політичного ладу сучасних суспільств. Посилення наукової уваги до феномену плюралізму, плюралістичної демократії пояснюється процесами демократизації і гуманізації суспільного життя, наявністю альтернатив, можливістю і необхідністю вибору, що сприяє розвитку і поступальному прогресу суспільства в цілому.

Метою статті є дослідження теорії політичного плюралізму, визначення основних етапів розвитку та напрямів її еволюції у контексті пошуку співвідношення політичної свободи особистості та суспільного блага.

Концептуальне оформлення ідеї політичного плюралізму відбулося у другій половині ХХ століття (праці Р. Даля, Дж. Сарторі, А. Лейпхарта, Д. Рісмана та інших науковців). На наш погляд, основними етапами розвитку теорії політичного плюралізму є:

- 1950-1970-ті роки – формування теорії класичного («організованого») плюралізму;
- 1980-1990 роки – формування теорії «неоплюралізму»;
- 1990 і донині – формування «постнеоплюралістичної» теорії.

Вихідним положенням теорії політичного плюралізму є розуміння суспільства як множинності автономних, взаємодіючих між собою соціальних груп, існування яких обумовлюється природною соціальною диференціацією. Теорія містить основні ідеї, серед яких: 1) інтереси є головною рушійною силою соціальних дій; 2) групи інтересів є реальними акторами політичного процесу; 3) конфліктність соціальних відносин – природна риса колективного життя, яка є потенційним джерелом протиріч та соціально-політичного розвитку.

На формування теорії політичного плюралізму вплинули концептуальні ідеї А. Бентлі, Д. Трумена, Й. Шумпетера. А. Бентлі започаткував дослідження політики як процесу і результату взаємодії різних груп інтересів, використовуючи біхевіористичний метод аналізу («Процес правління. Вивчення суспільних тисків», 1908). У середині ХХ століття погляди А. Бентлі були розвинуті у праці Д. Трумена («Управлінський процес. Політичні інститути й суспільна думка», 1951). Основні принципи концепції Д. Трумена зводяться до наступного: 1) суспільство – це безліч груп, що взаємодіють одна з одною; 2) політичний процес – це «процес групової конкуренції в боротьбі за владу над розподілом ресурсів»; 3) тиск груп інтересів на інститути держави з метою впливу на владний розподіл ресурсів; 4) виокремлення «політичних груп інтересів» як таких, які вступають у відносини з інститутами держави з метою розподілу ресурсів, який є прийнятним для них; 5) взаємодія між групами інтересів має тенденцію до досягнення суспільної рівноваги; 6) одним із

факторів досягнення міжгрупової рівноваги є наявність «потенційних» груп – це «конгломерат індивідів з певними спільними установками, проте не взаємодіючих між собою (не є фактично групами) доти, поки в діях інших груп не буде помічений замах на їх спільний інтерес» [6]. Такий підхід до вивчення проблеми груп інтересів у західній політології був позначений як модель Бентлі-Трумена.

На формування плюралістичної теорії в американській політичній науці вплинула і теорія конкурентної моделі демократії Й. Шумпетера. Плюралісти сприйняли ідею вченого про демократію як систему конкурентної боротьби за позиції влади, про наявність, передусім, формальних процедурних правил гри як основного критерія існування демократичного суспільства.

Етап класичного («організованого») плюралізму пов'язується з розробками, передусім, Р. Даля, Ч. Ліндблома й засновується на ідеях контролю, впливу влади, поняттях «лідер» і «не лідер». Провідним поняттям плюралістичної концепції демократії є поліархія. У праці «Політика, економіка й добробут» (1953), обґрунтовуючи необхідність суспільних реформ для західних суспільств, Р. Даль і Ч. Ліндблом розглядають «поліархію» (поряд з «ієрархією» та «політичними торгами») як один з «центрального соціополітичних процесів», зумовлених різними видами «контрольних» відносин між лідерами й не лідерами. Якщо ієрархія передбачає контроль керівників над не керівниками (приклад – бюрократія), а політичні торги – взаємний контроль між лідерами (американська система противаг), то поліархія – контроль не керівників над керівниками: «Поліархія (від грецької – «багато» і «правління») – це процес, який іноді називають демократією, при якому не лідери контролюють лідерів» [3, р. 22-23]. Маючи чимало інтерпретацій, представляючи собою і емпіричну, і нормативну модель суспільно-політичного устрою, поліархія виділялася найвищими показниками публічної конкуренції у боротьбі за владу та залученості громадян до політичного процесу. Щодо співвідношення «поліархії» і «демократії», то ці поняття виступають один до одного як засіб і мета (чи як процес і результат).

Пізніше Р. Даль розглядає демократію, використовуючи поняття «плюралістична демократія» (чи «демократичний плюралізм»). Вчений роз'яснює, що термін «демократія» стосується або ідеалу, або певного типу фактично існуючого режиму, а термін «плюралістичний» («плюралізм») – відноситься до автономних (незалежних) організацій (підсистем) в межах домену держави [1, р. 4-5]. У наступних своїх працях Р. Даль визначає «плюралістичну демократію» як поєднання «демократії» (інституцій поліархії) і «суспільного плюралізму» (автономні групи й організації) [2, р. 187-188].

Етап «неоплюралізму». Теорія політичного плюралізму майже одразу зазнала критики з боку представників неомарксистського (Р. Мілібенд, Н. Пулантзас, К. Оффе та ін.) і елітистського (Р. Мілс, У. Доммхофф, Т. Дай та ін.) підходів, аргументи яких можна звести до однієї тези: у реальному житті плюралістичні системи не можуть забезпечити адекватного представництва всіх соціальних інтересів у політичній сфері, що негативно впливає на оптимальність рішень, які прийняті в результаті групової конкуренції, і які не відображають істинного балансу інтересів в суспільстві. Після критичної оцінки серед прихильників теорії політичного плюралізму намітилося дві тенденції – зближення з елітистськими концепціями (С. Ліпсет, С. Хантінгтон) та вироблення оновленої теорії політичного плюралізму – неоплюралізму (Р. Даль).

Неоплюралізм характеризується такими рисами: 1) зосередження на проблемах сучасності; 2) інтерес до діяльності великих корпорацій і сучасної держави з розширеними функціями; 3) чутливість до сучасних соціальних проблем, але реалістичністю щодо обмеженого обсягу для реформ; 4) відкидання, як спрощених і недоречних, засобів традиційного соціалізму, екологічного заперечення сучасності і спроб «нових правих» повернутись до простішого світу підприємницьких фірм і держави як нічного сторожа [4, р. 272]. Якщо плюралісти припускали, що капіталістична економіка відчутно не обмежує демократичну політику, яку вони вважали автономною, то неоплюралісти погодилися з

«новими правими» щодо загрози встановлення авторитарної системи урядування внаслідок відмови від капіталістичної економіки, а також – з критиками «зліва» щодо загрози для демократії з боку великих корпорацій [4, р. 278].

Якщо порівняти особливості плюралістичного і неоплюралістичного підходів щодо розуміння демократії, то у них можна знайти спільне як у принципах організації суспільного життя (урядування меншин, яке призводить до політичної свободи; протидія занадто сильним групам і не реагуючій державі), так і в ключових рисах (права громадянства, включаючи голосування і свободу вираження; система противаг між гілками влади і бюрократією; змагальний характер виборів). Що стосується відмінностей, то неоплюралісти наголошують на надмірній владі корпорацій, відмові держави від посередницької ролі на користь власним інтересам урядовців, фрагментарній політичній культурі, докорінно нерівних економічних ресурсах, бідній ресурсній базі багатьох груп як перешкод для повної політичної участі, що сприяють обмеженому політичному вибору, нерівномірному залученню громадян до політики в умовах недостатньо відкритого урядування та загрозах для міжнародного устрою з боку могутніх мультинаціональних економічних інтересів й панівних держав [5, р. 217-218].

Ми поділяємо думку українського науковця О. Фісуна про те, що неоплюралізм значною мірою еволюціонував в бік партисипаторної моделі демократії (учасницька демократія), в якій акцентується увага на необхідності поєднувати елементи представницької демократії на національному рівні з прямою участю громадян у політичному процесі на рівні міста і громади, забезпеченні більшої рівності політичного впливу, поверненні до розуміння демократії як мети суспільного устрою, а не лише формальної процедури чи методу. Таке наближення надає теорії політичного плюралізму можливість послабити одне з її протиріч – розрив між політичною елітою та демосом [11, с. 65-66].

Е. Гутман, описуючи риси учасницької демократії, вказує на недооцінку сучасними громадянами участі у політичному житті. Прихильники учасницької демократії вважають, що безпосередня участь громадян у процесі прийняття рішень посилить їх інтерес до політичного життя та вплине на усвідомлення їх політичного вибору [8].

Етап «постнеоплюралізму». Якщо теорія організованого плюралізму наголошувала на тому, що основним актором політичного життя є групи (асоціації), неоплюралістична на тому, що політичний порядок зміщується у бік розширення різних форм кваліфікованої участі широких мас населення, то постнеплюралістичний підхід намагається поєднати індивідуальну свободу і груповий інтерес у політичному житті.

Однією з версій постнеоплюралізму, на наш погляд, є дорадча демократія, яка використовує народовладдя для вияву та підтримки автономії індивідів: «Супроводом до ідеалу автономних індивідів є ідеал політики, коли люди пов'язані між собою не просто тим, що утверджують свою волю або борються за свої наперед визначені інтереси, а взаємовплив у процесі ... суперечок, доведень, оцінювань і переконань, коли кожна тезу підтримують обґрунтовані аргументи. За дорадчої демократії люди колективно формуватимуть свою власну політику, вдаючись до переконливої аргументації» [8, с. 151].

За сучасних умов основою цієї версії демократії повинні стати принципово нові можливості інформаційно-комп'ютерних технологій, які дозволяють кожному громадянину отримати необхідну інформацію про суспільні справи, брати безпосередню участь в обговоренні всіх значимих питань. У цей контекст вписується модель політико-управлінських мереж (policy networks), а підхід, який її описує – мережевий (network approach). М. Кастельс, обґрунтовуючи мережеву форму організації як домінуючу в умовах інформаційного суспільства і новітніх комунікативних технологій, висунув ідею про формування нового типу суспільства – суспільства мережевих структур (network society) [9, с. 494].

Розвиток системи інформаційних технологій, посилення вимогливості громадськості до діяльності урядових структур інтенсифікують частоту контактів між ними. Відповідно до

цього, сучасні мережеві структури створюють нову комбінацію формальних і неформальних агентів влади, яка забезпечує управління і маніпулювання людьми, формуючи нову конфігурацію політичних комунікацій. До таких агентів влади Р. Даль відносить віртуальні деліберативні спільноти («мініпопулюси») – неформальні громадянські асамблеї випадково обраних громадян, що займаються оцінкою подій та виробленням рекомендацій на основі обробки думок експертів. Такі «мініпопулюси», за Р. Далем, не замінюючи вже існуючі законодавчі органи та механізми, могли б стати ще одним центром (точніше, децентрованим простором-різоною) прийняття суспільних рішень [10, с. 91].

Постнеоплюралізм наближається до концепції деліберативної демократії Ю. Габермаса. Вчений виділяє три основних джерела соціальної інтеграції: адміністративна влада, особисті інтереси і солідарність та орієнтація на спільне добро. Акцент цієї концепції на комунікативному дискурсі: «дискурс, спрямований на досягнення саморозуміння, дискурс, у якому учасники хочуть ясно зрозуміти себе як представників конкретної нації, як членів певної громади чи громадян певної держави, як жителів певного регіону й т. ін.; дискурс, у якому вони хочуть визначити, яких традицій слід дотримуватись і далі, й намагаються визначити, як добре вони ставляться один до одного і як вони трактуватимуть меншини і маргінальні групи; словом, дискурс, у якому вони прагнуть з'ясувати, в суспільстві якого типу вони хочуть жити...» [7, с. 367]. Демократична самоорганізація суспільства згідно цієї концепції – це процедура дискурсивного формування поглядів і волі народу, у якій беруть участь найбільша кількість громадян, де необхідний баланс конкурентних інтересів є результатом компромісу між сторонами. У врівноваженні політичних інтересів та цінностей важливу роль відіграє моральний дискурс.

Процеси модернізації наприкінці ХХ - початку ХХІ століття мають неоднозначні наслідки. З одного боку відбувається перехід до більш гуманного суспільства, яке сприяє самостійності, різноманіттю інтересів, самовираженню особистості. З іншого – активізуються асоціальні форми поведінки – насильство, тероризм, етнічні конфлікти тощо, що загрожує стабільності суспільства. Наприкінці ХХ століття сформувалася теорія комунітаризму (А. Етціоні) як певна відповідь на потребу у новій соціальності, яка не обмежуючи особистісну та групову автономію, поєднала би її з соціальним обов'язком і поняттям соціального блага, збалансувала цінності індивідуалізму та колективізму. Провідна ідея комунітаризму – цінність спільноти, необхідність піклування про спільноту поруч зі свободою та рівністю. Комунітаризм відрізняється від інших теорій центристською позицією, ідеологічною нейтральністю, несприйняттям будь-якого екстремізму. Комунітарна парадигма стабільного суспільства зводиться до «процвітання» суспільних благ та прав особистості, ретельної підтримки рівноваги між порядком і індивідуальною автономією, а не виділенням однієї з них.

Гуманізація суспільного життя посилює ідею про те, що ціннісна орієнтація суспільства відіграє ключову роль у виникненні та розвитку демократичних інститутів. У постіндустріальному суспільстві цінності виживання витісняються цінностями самовираження, що підвищує ступінь індивідуальної свободи та розширює спектр вибору людиною. Ця тенденція відображена в «емансипаційній теорії демократії» Р. Інглхарта та К. Вельцеля. Провідне положення цієї теорії – зміцнення і збереження демократії пов'язано не просто з вмінням правильно скласти конституцію чи з наявністю еліт, які дотримуються демократичних норм. Цей процес відображає посилення акценту на особистій незалежності людини в суспільстві [12].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки.

Умовно можна виділити такі етапи розвитку теорії політичного плюралізму: 1950-1970-ті роки – формування теорії класичного («організованого») плюралізму; 1980-1990 роки – формування теорії «неоплюралізму»; 1990-ті роки і донині – формування «постнеоплюралістичної» теорії. Окреслення цих етапів пов'язано з визначенням ролі групи і індивіда як суб'єктів політичного життя, співвідношенням політичної свободи особистості

та суспільного блага. Якщо теорія «організованого» плюралізму акцентувала увагу на участі і конкуренції груп (асоціацій), неоплюралістична – на тому, що політичний порядок зміщується у бік розширення різних форм кваліфікованої участі широких мас населення, то постнеплюралістичний підхід намагається поєднати індивідуальну свободу (індивіда) і груповий інтерес (група) у політичному житті.

Пройшовши певну еволюцію від класичного («організованого») до сучасного («постнеоплюралізму»), теорія політичного плюралізму потребує не радикального перегляду (на чому наголошує значна частина дослідників), а більшим ступенем планомірного концептуального вдосконалення. Теорія політичного плюралізму має об'єктивні недоліки, проте розглянуті у статті концепції демократії також не можна визнати такими, які ефективно вирішують проблеми рівноваги політичного впливу і балансе індивідуальних і соціальних інтересів в політичних рішеннях. Варто, на наш погляд, віднайти «золоту середину» між положеннями теорії політичного плюралізму та сучасними концепціями у питаннях інституційного обмеження плюралістичних систем, чіткого визначення кола політичних питань із затвердженням справедливих, які підтримують рівну, відкриту і чесну конкуренцію, правил групового суперництва у процесі їх вирішення. Такі кроки повинні створити найбільш ефективну систему реалізації політичного плюралізму, соціально-політичної взаємодії між державою, громадянським суспільством і особистістю.

Література:

1. Dahl R. A. Dilemmas of Pluralist Democracy : Autonomy versus Control. — New Haven, Conn. : Yale University Press, 1982. — 229 p.
2. Dahl R. A. Rethinking Who Governs ? : New Haven, Revisited // Community power : directions for future research / Ed. by R. J.Waste. — Beverly Hills, Calif. : Sage Publications, 1986. — P. 187-188.
3. Dahl R. A., Lindblom Ch. E. Politics, Economics, and Welfare : Planning and Politico-Economic Systems Resolved into Basic Social Processes. — New York etc. : Harper and Row Publishers, 1953. — P. 22-23.
4. Dunleavy P., O'Leary B. Theories of the State : the Politics of Liberal Democracy. — Houndmills : Macmillan Education Ltd., 1987. — xiii, P. 272.
5. Held D. Models of Democracy. - 2nd ed. — Stanford, Calif. : Stanford University Press, 1996. — xiv, P. 217-218.
6. Truman D. The Governmental Process : Political Interests and Public Opinion. — New York, 1951. — P. 14 - 20.
7. Габермас Ю. Три нормативні моделі демократії / Ю. Габермас // Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. К. : Смолоскип, 2005. — С. 364 — 373.
8. Гутман Е. Типи і парадокси демократії / Е. Гутман // Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. — К. : Смолоскип, 2005. — С. 143 – 155.
9. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая индустриальная волна на Западе : Антология / Под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 494 - 505.
10. Панченко Т. В. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку [монографія] / Т. В. Панченко. — Х. : Майдан, 2011. — 368 с.
11. Фисун А. А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации [монографія] / А. А. Фисун. — Харьков : Константа, 2006. — 352 с.
12. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия : Последовательность человеческого развития / Р. Инглхарт, К. Вельцель. — М. : Новое издательство, 2011. — 464 с.

Остапенко М. А. Теория политического плюрализма: от Р. Даля до сегодняшнего дня

В статье реализуется попытка определить основные этапы развития теории политического плюрализма, охарактеризовать основные направления её эволюции в контексте поиска соотношения политической свободы личности и общественного блага.

Ключевые слова: *политический плюрализм, теория плюралистической демократии, партисипаторная теория демократии, совещательная демократия, концепция сетей, делиберативная демократия, коммунитаризм, эмансипационная теория демократии.*

Ostapenko M. Theory of political pluralism: from R. Dal's to today

An attempt to define the basic stages of development of theory of political pluralism will be realized in the article, okharakterizirovat' basic directions its evolution in the context of search of correlation of political individual and public benefit freedom.

Keywords: *political pluralism, theory of pluralism democracy, partisipation theory of democracy, deliberation democracy, conception of networks, deliberativion democracy, kommunitarizm, emancipation theory of democracy.*

УДК 303.446.4:32

Тіماشова Вікторія Михайлівна,
кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри тактико-спеціальної підготовки
Національної академії внутрішніх справ

ПОЛІТИКА ЯК ПОТРІЙНЕ СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ В ІСТОРІОЛОГІЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ

На підставах історіологічного методу політика розглядається як потрійне соціальне явище – вид регуляції людських відносин, рід діяльності людей і як суспільна сфера. Побіжно торкаючись здобутку вчених минулих часів, автор концентрується на сферно-діяльнісному концепті питання в сучасних вимірах.

Ключові слова: *історіологічний метод, політика, соціальне явище, політична сфера, суспільний розвиток, політичний інтерес, людська життєдіяльність, сферний плюралізм.*

Історія політичної думки беззаперечно свідчить про те, що питання про сутність політики як складного та багатовимірного явища завжди перебували в центрі уваги мислителів минулого. Від них ми маємо у спадок велику кількість тлумачень сутності політики та її визначень. Пошуки відповіді так само, як і визначення місця і ролі політики в житті суспільства тривають і досі.

Якщо ми зазирнемо у прадавнину, то побачимо, що в різні часи під політикою розуміли різні сутнісні матерії. Наприклад, стародавні китайці –всезагальне керівниче волевиявлення, спонукання до управлінської дії (подібну думку мали стародавні індійці, що зафіксовано в деяких ведах та упанішадах) [1, с. 256]. Стародавні елліни під політикою вже розуміли три речі – керівні управлінські волевиявлення державців на адресу «простих полісних людей», мистецтво державного керівництва справами суспільства і науку про громадське активне життя «хомо політікуса». Стародавні римляни під політикою розуміли будь-яку керівну й управлінську діяльність, забезпечувану правом і зафіксовану в законах [2, с. 29]. Політичні мислителі епох Ренесансу і Просвітництва додали до стародавніх еллінів акцент на тактико-стратегічну лінію поведінки політичних суб'єктів у політичному житті [3, с. 16].

Соціальна диференціація за законами діалектики є неодмінним наслідком розвитку суспільства, що призводить до розшарування первісної єдності й цілісності. На фоні такого ускладнення суспільного життя стає очевидним, що природних, колишніх регуляторів

людських відносин вже недостатньо. Потрібна особлива соціальна сила – політика, яку Платон красномовно визначив як «мистецтво жити разом».

Як відносно самостійна сфера суспільного життя політика виникла водночас із соціальною, етнічною та релігійною диференціацією суспільства. Це відбулося ще й унаслідок ускладнення механізмів матеріального виробництва, культурного прогресу, зростання соціальної мобільності суспільства. Як результат цих об'єктивних процесів виокремилися групи людей з підвищеною конфліктністю, непримиренністю, а механізми обміну й розподілу в сфері суспільного виробництва, догмати й ідеали релігійної віри, звичаї, традиції та інші регулятори людських відносин виявилися неспроможними ефективно усувати суперечності, що час від часу виникали в суспільстві. Постала нагальна потреба в соціальній силі, здатній забезпечити реалізацію особистих, групових, суспільних інтересів, регулювання відносин між людьми для збереження цілісності суспільства. І політика заявила про себе як мистецтво суспільного існування, необхідний чинник збереження цілісності диференційованого суспільства.

Попри все розмаїття підходів до визначення сутності політики, що мали місце в історії політологічної думки, їх можна в узагальненому вигляді звести до двох основних. Це, по-перше, розуміння політики як зіткнення та протиборства великих груп людей, соціальних спільнот, прагнення до панування одних над іншими, намагання мати перевагу в здійсненні інтересів. По-друге, це спроби вбачати в політиці засіб узгодження інтересів різних соціальних груп, підпорядкування їх спільному началу, досягненню загальнозначущих цілей. Кожна з цих позицій, які, здавалося б, виключають одна одну, не є хибною; більше того, сформувавши повне, цілісне уявлення про політику можна лише взявши до уваги обидві. А стосовно першої позиції, то припущення про те, що в політичному житті суспільства точиться безперервна боротьба різних соціальних груп, верств, родів, зустрічаємо вже у Платона й Аристотеля. На протиборство аристократії та народу звертав увагу Н. Макиавеллі, а Д. Віко вбачав у боротьбі патрициїв і плебеїв рушійну силу суспільного розвитку [9].

Ще далі у цьому напрямі пішли французькі історики Ф. Гізо (1787–1874), О. Мінье (1796–1884), О. Тьєррі (1795–1856). Вони першими спробували пояснити природу політики як соціального явища, виходячи з поняття «класовий інтерес», убачаючи джерело суспільного прогресу в боротьбі класів. Усе розмаїте і складне політичне життя вони зводили до суспільного і політичного панування певних класів. Марксизм, у свою чергу, з'ясував причини, джерела, механізми виникнення класів, виходячи з процесу матеріального виробництва [9].

Майже до кінця ХІХ ст. політика традиційно розглядалась як вчення про державу, інституційну владу, тобто владу державного рівня. Але в ранніх роботах К. Маркса (1818–1883) «Німецька ідеологія» та «Економічні рукописи» разом із фундаментальним розумінням суспільства як виробничої системи розрізняються (нечітко) чотири сфери суспільного життя: матеріальна (економічна), політична (форма спілкування), духовна (культура), соціальна (виробництво власне людини). Сферний плюралізм обмежений у К. Маркса рамками соціальної онтології [5, с. 39–40].

Упродовж ХХ ст. людство кілька разів перебувало під впливом протилежних теоретичних моделей та світоглядних настанов, таких, як політизація, деполітизація та реполітизація, в яких йшлося про цілковите підпорядкування політичній сфері всіх інших сфер життєдіяльності суспільства, насамперед виробничої, або, навпаки, відсутність будь-якого впливу і залежності між ними. Отже, саме життя доводить необхідність подолання односторонності тлумачення такого соціального феномена, яким є політика, поєднання його з розумінням того, що в політичній боротьбі задовольняються не лише групові, а й загальні інтереси, ті, що складають сутність людського буття.

І, лише починаючи з середини ХХ ст., у світовій науці формується розуміння того, що вихідною методологічною засадою політичних досліджень має стати поєднання загальнолюдського і класового начал, що здобуття й утримання влади, інтереси перемоги в

політичній боротьбі не повинні домінувати щодо власне реалізації влади, її здійснення, використання, розв'язання життєвих проблем, що, крім політичних амбіцій, є більш важливі речі, передусім забезпечення динамічної стабільності суспільства, за межами якої насувається катастрофа, загибель людства.

Сучасні українські науковці В. Корнієнко і О. Стадніченко наголошують, що «політична наука вивчає ті процеси, які відбуваються саме в сфері політичній» [6, с. 19]. Тобто, політика – це специфічна сфера людської діяльності, в якій виявляються відмінності інтересів соціальних груп, класів, націй тощо; ці інтереси стикаються, протиставляються чи збігаються, відбувається безпосереднє зіставлення позицій і пошук способів, які можуть привести їх до певного компромісу та узгодженості.

До сфери політичного життя прикута увага не тільки науковців, а й журналістів, громадських діячів, пересічних громадян. Наприклад, український професор Г. Почепцов у своїй книжці [7], посилаючись на Джозефа Томстона, говорить про те, що А. Грамші бачив дві сфери, – політичне суспільство, де править сила, та громадське суспільство, де править згода. У свою чергу, громадське суспільство – «це сфера, де формуються ідеї і уявлення, де буржуазна гегемонія реалізується в церкві, культурі та медіа». На думку Г. Почепцова, «це інший погляд на громадське суспільство, що ми маємо сьогодні, коли акцентуємо в ньому неурядові і добровільні організації» [7, с. 349].

Президент України В. Ф. Янукович у промові в Палаці «Україна» з приводу 21-ої річниці Незалежності зазначив, що: «...попри об'єктивні труднощі та внутрішню протидію, ми продовжуємо курс на оздоровлення економічної, соціальної та адміністративної сфер» [8]. На думку українського вченого, академіка, професора І. М. Варзара, з трьох зазначених у цій промові сфер лише перша, економічна, є сферою, адміністративна є галуззю політичної сфери, соціальна – одна з двох суперсфер.

У світовій та вітчизняній науці давно точиться дискусія з приводу кількості сфер суспільного життя та їх смислового навантаження.

І. М. Варзар обґрунтовує існування п'яти сфер, які в своїх співвідношеннях розташовані концентрично. Це економічна, духовна, політична, культурна та етнічна сфери. Якщо уявити годинник, то за годинниковою стрілкою розташовуються спочатку сфера економічного життя, потім – сфера духовного життя, сфера культурного життя, сфера політичного життя і в центрі уявного годинника – сфера етнічного життя, яка, на думку І.М. Варзара «є своєрідним «організуючим фактором» усього сферного життя людини» (рис. 1) [3, с. 54–56].

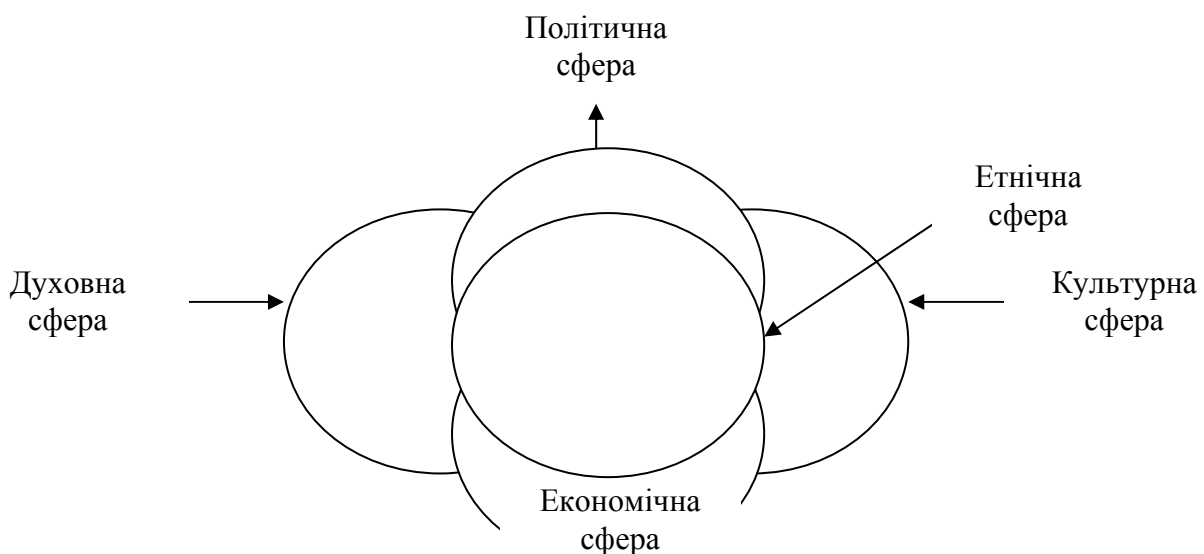

Рис. 1. Сфери та галузі суспільного життя

1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12 – внутрішньосферні та міжсферні галузі суспільного життя

За І. М. Варзаром, кожна з цих сфер має однотипову змістово-сутнісну структуру, а саме складається з трьох блоків:

1. Соціальні відносини людей з приводу найголовніших речей у конкретній сфері. Наприклад, у політичній сфері – це відносини у сфері влади, форми правління державою, громадянських свобод, адміністративно-правового устрою і т.п.

2. Ідеальні погляди людей на свої відносини з приводу найголовнішого для них у цій сфері. Наприклад, ідеологія людей в етноісторичній сфері – це ідеальні уявлення людей про походження, історичний розвиток свого народу, його унікальний, окремішний шлях в історії, його значимі духовні й культурні цінності і т. ін.

3. Соціальні інституції (інститути), які створюються людьми для того, щоб закріпити, зафіксувати свої ідеальні уявлення з приводу найголовнішого в цій сфері [3, с. 56-57].

При цьому система діалектичних протиріч і взаємодії сфер слугує вічним джерелом саморозвитку будь-якого суспільства, країни і людства загалом.

Виходячи з рисунка і використовуючи при цьому «концепцію етнокультурного релятивізму» П. Берка, можна сказати, що політична сфера – це конструкція, що змінюється в часі та просторі [9, с. 16]. А це у будь-яких аспектах розгляду питання викликає низку запитань: якими у самої генези є сутнісні прояви та змістовні конструкти політичної сфери? І П. Берк дає відповідь, що «хоч би як рішуче ми прагнули уникнути упереджень, пов'язаних з етнічністю, кольором шкіри, віросповіданням, класом чи статтю, – нам не уникнути розуміння минулого під певним кутом зору [9, с. 18]. Отже, вибір свого «кута зору» на першообраз та першогенезу поняття політичної сфери у будь-якій країні є справою скоріше історіологічного огляду, ніж «чисто» пізнавальної його оцінки. У зв'язку з цим на часі постають питання: що посприяло правильній постановці питання про сутність політичної сфери в центральних та західноєвропейських країнах? Коли і завдяки чому це сталося?

Приблизно з XIII ст. під «державою» стали розуміти й «країну». Англійська революція середини XVII ст. вперше поставила до розгляду питання про легімітаційне ставлення народу до держави взагалі та, зокрема, до політики й уряду в частині про народне (антинародне) управління справами суспільства. В теоретичному мисленні Т. Гобса це відгукнулось концептом про девіацію механізму держави на: 1) сукупність соціальних інститутів і 2) сукупність політичних інститутів, які в принципі можуть обслуговуватися двома нерядоположними ідеологемами – «політичною ідеєю» та «державницькою ідеєю». Якщо держава успішно справляється зі своїми соціумотворчими завданнями, послуговуючись обома ідеями, вона є «матір'ю-покровителькою країни», якщо ж ні та ще й «безсоромно курсує» під обома ідеями, то «держава є повією». Це було сказано в роботі «Про громадянина» (1651 року). У другому, латинському, виданні «Левіафана» Т. Гоббс уже вводить до вжитку поняття «політична держава». Це – добровільна згода людей підкоритися одній окремій людині або ж цілому зібранню людей у сподіванні на те, що одна людина або ціле зібрання людей захистять їх проти усіх інших [10, с. 197].

Питання ж про те, під якою ідеєю має діяти політична держава взагалі Гоббс залишає більш молодому сучаснику – Дж. Локку. У книзі «Досвід про людський розум» (1690) він першим у Європі підійшов до феномену «ідея» в суто духовно-мислительській діяльності людини. Ідея означає усе те, що є об'єктом мислення людини, або... те, чим може бути зайнята душа під час мислення» [11, с. 144]. Якого ж забарвлення може бути ідея – народного, державницького, етнічного, політичного, – Локк не сказав. Але наголосив на тому, що «будь-яка суто людська ідея має базуватись на якихось всезагальних принципах, з якими згодні всі люди», більше того, – цими принципами «має послугоуватися все людство» [11, с. 414-415].

Відомо, що влітку 1793 року Л. Сен-Жюст, осмислюючи реформаційний зміст радикальної тріади «свобода – рівність – братерство», підніс ці слова у ранг «політичних ідей», і висловив думку про те, що вони «достойні того, щоб стати на ідейне озброєння політичного класу будь-якої революціонізованої країни» [12, с. 25, 27]. Відгукуючись на

ідейно-політичний сенс цієї ж тріади, італієць А. Росміні у книзі «Права у громадянському суспільстві (1836) зазначав: у по-справжньому вільному суспільстві політичні ідеї свободи, рівності і братерства «найперше мають стати на службі» у двох груп «політичних громадян у середовищі будь-якого цивілізованого народу», – у свідомих учасників політичних виборів та у свідомих платників податків [12, с. 25, 27].

Отже, відштовхуючись від історіологічного осмислення поняття політичної сфери, можна стверджувати, що політику як складний суспільний феномен не можна тлумачити в лінійному, площинному вимірі, а розглядати як об'ємне потрійне суспільне явище: 1) вид регуляції відносин людей у процесах суспільного життя; 2) рід діяльності людей з утвердженням їх прав на керування та самоврядування справами у процесах суспільного життя; 3) як сферу суспільного життя людей, в якій вони налагоджують відносини та інститути згоди і підкори, панування і змагання з приводу влади та управління своїми справами в країні.

Література:

1. Древнекитайская философия: Собрание текстов : в 2-х т. – Т. 2. – М., 1973.
2. Утченко С. Л. Политические учения Древнего Рима (III – I вв. до н. э.) / С. Л. Утченко – М., 1977.
3. Варзар І. М. Політична етнологія: пропедевт. курс: авт. підручник / І. М. Варзар. - 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал»», 2011. – 354 с.
4. Політологія : підручник / І. С. Дзюбко, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко та ін. ; за заг. ред. І. С. Дзюбки, К. М. Левківського. – К. : Вищ. шк., 1998. – 304 с.
5. Семашко Л. М. Сферный подход / Семашко Л. М. – СПб. : Нотабене, 1992. – 368 с.
6. Ващенко К.О. Політологія для вчителів : навч. посіб. / Ващенко К.О., Корнієнко В.О. – К. : Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2011. – 406 с.
7. Почепцов Г. Г. Від Facebook і гламуру до Wikileaks: медіа комунікації / Почепцов Г. Г. – К. : Спадщина, 2012. – 464 с.
8. Свобода і незалежність – найголовніші умови успіху і процвітання : промова Президента України В.Ф. Януковича у Палаці «Україна» з приводу 21-ої річниці Незалежності // Голос України. – 2012. – 28 серп.
9. Нові підходи до історіописання / за ред. Пітера Берка ; пер. з англ. – К. : Ніка-Центр, 2010. – 368 с.
10. Гоббс Томас. Избранные произведения / Гоббс Т. – В 2-х т. – Т. 2 / пер. с англ. – М. : Мысль, 1965. – 750 с.
11. Локк Джон. Опыт о человеческом разуме / Локк Дж. – Кн. 1 // Антология мировой философии. – В 4-х т. – Т. 2. – М. : Мысль, 1970. – 776 с.
12. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях / А. Карась – К.-Л. : Вид-чий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 520 с.

Тимашова В. М. Политика как тройное социальное явление в историологическом осмыслении

На основании историологического подхода политика рассматривается как тройное социальное явление: вид регуляции человеческих отношений, род деятельности людей и как общественная сфера. Попутно касаясь наработок древнейших времен, автор концентрируется на сферно-деятельном концепте вопроса в современном измерении.

Ключевые слова: *историологический метод, политика, социальное явление, политическая сфера, общественное развитие, политический интерес, человеческая жизнедеятельность, сферный плюрализм.*

Timashova V. Politics as triple social phenomena in historiological comprehension

Based historiologichnogo approach policy is considered a triple-ing social phenomenon: the type of regulation of human relationships, career people, and how the public sphere. Along the way,

referring to developments ancient times, auto-tor concentrates on the concept of sphere-activity issue in the measurement of the current.

Keywords: *istoriologichesky method, politics, social phenomenon, the political sphere, social development, political interest, human livelihoods, Sphere pluralism.*

УДК 321.02+323.25]:159.953(477)

Воляннюк Ольга Ярославівна,

*кандидат політичних наук, науковий співробітник
відділу дослідження теоретичних та прикладних проблем
національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті*

СТУДІЇ ПАМ'ЯТІ ЯК СКЛАДОВА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Розкрито зміст сучасних студій пам'яті, їх освітній та виховний потенціал. Особливе місце відводиться політичній та громадянській освіті у вихованні демократичної культури пам'яті у суспільстві.

Ключові слова: *студії пам'яті, політична освіта, громадянська освіта, демократична культура пам'яті.*

Сучасне українське суспільство перманентно поглинають політичні дискусії щодо історичних, культурних, мовних розбіжностей. Нерідко ці протиріччя переростають у конфлікти, заповнюючи собою вакуум фахового інтелектуального дискурсу, з одного боку, та брак поінформованості й демократичної зрілості громадян, з іншого. Водночас, починаючи з другої половини ХХ ст., авторитетні, а також маловідомі вчені з різних куточків світу, представляючи різні галузі наук, ведуть мову про «всесвітнє торжество пам'яті», «меморіальний бум», «невідворотну реабілітацію забутого». Сьогодні феномен пам'яті став не лише предметом вивчення різних наук, але й причиною появи нових напрямів соціально-гуманітарного знання (соціологія пам'яті, мнемонічна психологія, феноменологія пам'яті, мнемонічна герменевтика культури, міметика та ін.).

Молода, однак досить перспективна сфера теоретичних і практичних пошуків – «memory studies» (студії пам'яті) – набуває відчутних темпів розвитку та інтегративного характеру у сучасній зарубіжній і вітчизняній соціогуманітаристиці. Про подібну тенденцію в Україні свідчить помітне зростання числа перекладної літератури з теорії спільного пригадування та забуття. Лише за останні роки українською мовою видано праці Р. Козеллека «Часові пласти. Дослідження з теорії історії» (К., 2006), А. Міхніка «Історична політика: російський варіант» (К., 2006), П. Коннертона «Як суспільства пам'ятають» (К., 2009), Й. Рюзена «Нові шляхи історичного мислення» (Львів, 2010), Б. Шацької «Минуле – пам'ять – міт» (Чернівці, 2011), А. Ассман «Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті» (К., 2012), Є. Доманської «Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле» (К., 2012), В. Вжосека «Історія – Культура – Метафора. Постановня неklasичної історіографії» (К., 2012), Д. Вояковського «Ментальні кордони в Європі без кордонів» (К., 2012); колективні монографії «Винайдення традиції» за редакцією Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера (К., 2005), «Європа та її болісні минувшини» за редакцією Ж. Мінка і Л. Неймайер (К., 2009) та ін. Цей бібліографічний фонд суттєво доповнюють окремі, перекладені українською, наукові статті зарубіжних вчених, а також доступна в Україні російськомовна література, присвячена проблемам пам'яті.

Опрацювання реалізованого на Заході наукового доробку сучасних студій пам'яті, а також реалії громадських і політичних конфліктів з приводу інтерпретації минулого засвідчили теоретичну і практичну потребу вивчення закономірностей розвитку пам'яті спільноти в умовах перехідної суспільної динаміки. На сьогодні вчення про пам'ять, як

явище колективне, розвинуте не лише в окремих наукових статтях поважних вітчизняних дослідників (див. наприклад розвідки О. Антонюка, В. Артюха, В. Бебика, В. Вашкевича, І. Гирича, Я. Грицака, С. Єсельчика, О. Іванової, А. Киридон, В. Масненко, Л. Нагорної, М. Рябчука, О. Удода, Ю. Шаповала та ін.). Пам'ять винесена самостійним предметом дослідження деякими авторами дисертаційних робіт, серед яких Л. Стародубцева [11], О. Фостачук [13], В. Жадько [6], Г. Коньшина [7], Ю. Зерній [1]. Поняття «історична/національна/соціальна пам'ять» все частіше з'являється у наукових дослідженнях, що не мають безпосереднього відношення до студій пам'яті, але визнають сам факт існування даного феномену. Політологи, історики, соціологи, культурологи, антропологі, філософи, етнографи, психологи, мово- і літературознавці, кожен у свій спосіб та за власною мотивацією, звертаються до теми збереження і передавання суспільно-значимих смислів.

В умовах нестабільної політичної системи та ціннісно розбалансованого суспільства розмови про громадянську та політичну освіту громадян набувають особливого характеру. Професія учителя належить до тих рідкісних для сучасного українського соціуму, якій переважна більшість громадян довіряє. За даними опитування, проведеного у вересні 2006 р. фахівцями Центру Разумкова, 26,7% респондентів в Україні повністю довіряють учителям; 54,9% скоріше довіряють, ніж ні; 10,3% скоріше не довіряють; і лише 3,5% повністю не довіряють. Для порівняння, у випадку з професією політика ці показники становитимуть відповідно 1,9%; 16,8%; 37,5% та 35,7% [9]. Вищим ступенем довіри, аніж у вчителів, не користується жодна з інших професій.

Досить показово, на наш погляд, що за такого рівня довіри, престиж професії вчителя, викладача вузу, вченого виглядає доволі сумнівним в очах співвітчизників. Про подібне дозволяє судити моніторинг-2012р. Інституту соціології НАН України: дуже високим престиж професії вчителя вважають лише 3,3% опитаних; професії викладача вузу – 14,3%; вченого – 25,2% (для порівняння, престиж професії депутата оцінюють як дуже високий 61,2% респондентів) [12, с.395]. Зворотна дзеркальність відповідей громадян, що подані у двох вищезгаданих соціологічних опитуваннях, насторожує. Очевидною є необхідність заново переосмислити громадські прагнення, державні очікування та реалії суспільно-політичного буття. Не менш важливою, у цьому контексті, є роль учителя та викладача вищої школи, громадська позиція яких цінується у суспільстві.

Як слушно підкреслює О.Бабкіна, провідним лейтмотивом розвитку сучасної політичної та громадянської освіти є положення про те, що викладання політології повинно становити вагомий складову освітніх програм для різних категорій населення, як в межах існуючої державної системи освіти України, так і за її межами. Більше того, перед сучасними науковцями постає завдання сприяти інституціоналізації і теоретико-методологічній систематизації процесу досліджень в галузі політичної дидактики, надати політичній освіті і громадянському вихованню загальнодержавного статусу [2, с.7].

Реконструювання суспільної пам'яті є пріоритетним завданням кваліфікованих фахівців, експертів, істориків, викладачів, які можуть неупереджено оцінити історичні події та персоналії, опираючись на систему певних доказів (документів, артефактів культури, свідчень тощо), методологію об'єктивного наукового дослідження. Науковці здійснюють професійні експертизи, консультації, фахові історичні дослідження, аналізують дискусійні питання щодо історичних подій, розробляють історико-теоретичні концепції, програми розвитку, що в цілому закладає можливості подальшого обґрунтування стратегій у галузі політики пам'яті, суттєво впливає на уявлення громадян про власне минуле.

Проте сьогочасні завдання науки і освіти ускладнюються політичними зловживаннями, маніпуляціями, використанням соціально-гуманітарного знання на користь досягнення сьогочасних політичних результатів. Це стосується не лише історичної науки, але й політології, соціології, філософії та інших галузей сучасної гуманітаристики, котрі вимушені виборювати право на незаангажоване наукове дослідження. Ще М.Драгоманов наголошував

на необхідності розвитку «вільної науки» в Україні, позбавленої будь-яких обмежень щодо творчої діяльності особистості, переслідувань особи за її переконання. Тільки об'єктивна наука, що має замістити віру, може полегшити громадські справи, позитивно вплинути на формування культури громадянськості, як ідеалу вільної спільноти людей. Та при цьому мислитель пророко зауважив: «...це все речі нелегкі й неблизькі» [5, с. 297].

Діяльність навчальних закладів, науково-дослідних інститутів, аналітичних центрів, фондів нерідко обумовлена державним фінансуванням або підтримкою міжнародних організацій чи окремих зацікавлених політичних сил. Громадські діячі й політологи в Україні все частіше звертають увагу на те, що головною проблемою сьогодення є не стільки відсутність повних документальних свідчень про раніше приховані події минулого, скільки неготовність науковців до всебічного аналізу вже наявних матеріалів. Відмітимо й протилежну, здебільшого західну тенденцію боротьби вчених за незалежні дослідження минулого. Зокрема у Франції виник та успішно функціонує рух гуманітаріїв «Свободу історії!», котрі стоять на сторожі права дослідника на висунення наукової гіпотези, альтернативне бачення історичного процесу, відкритий доступ до архівних джерел тощо [14]. Цей досвід може слугувати позитивним прикладом для освітянських й наукових шкіл і громад у суспільствах перехідного типу.

Проведення паралелей між розвитком науки та освіти не є випадковим. Погодимось з О. Бабкіною, яка вважає, що, аналізуючи стан і перспективи розвитку вітчизняної політології, слід особливо наголосити на неперервному зв'язку між науковими пошуками в сфері політичного знання і впровадженнями їх результатів в навчальний процес підготовки молодого покоління політологів робить дещо умовним розподіл політології на вузівську та академічну. Адже більшість політологів в Україні поєднують наукові дослідження з викладацькою діяльністю, написанням підручників, навчальних посібників тощо [2]. Не випадковою є також задана проблематика викладання студій пам'яті в рамках сучасної політичної і громадянської освіти. Було б помилково дискутувати зі студентами щодо спірних питань минулого лише традиційно на заняттях з історії. Сучасні судії пам'яті мають яскраво виражений міждисциплінарний характер та є особливо доречними під час вивчення особливостей політичного життя суспільства, практично у всіх його проявах.

Наприкінці ХХ ст. у вітчизняному науковому просторі відкрито перші дискусійні майданчики з питань спірного минулого і спільної пам'яті про нього, проведені міжнародні конференції, круглі столи, відкриті обговорення. Втім сьогодні, наздоганяючи західні *memory studies*, мова дедалі більше мусить йти про розв'язання ряду складних теоретичних і прикладних питань, пов'язаних з суспільною пам'яттю; про пошук оптимальних канонічних моделей, а також загальноновизнаних, недвозначних, усталених категорій вітчизняних студій пам'яті; про налагодження міждисциплінарних «мостів» у цій сфері дослідження та зрештою визначення її предметного поля. Окремий напрям розвитку *memory studies* в Україні мали б становити розробка та впровадження у навчально-виховний процес (принаймні для студентів вищої школи) відповідних наукових здобутків.

В залежності від ряду обставин важливою передумовою або ж викликом становлення української демократії виступає культура пам'яті, що закономірно постає складовою громадянської культури і культури політичної діяльності, та обумовлена ступенем демократичності суспільства, рівнем вирішення політичних та соціально-економічних проблем, загальним розвитком політичної і духовно-культурної сфери. Сучасне українське суспільство у своїх ностальгійних настроях та песимістичному світосприйнятті реалізує відповідну еклектичну політику пам'яті, перевантажену часто несумісними символами, героями, пам'ятними датами тощо. Поверхові, фрагментовані судження про історію часто є результатом комерціалізації політики пам'яті, коли минуле і спогади про нього не сприймаються як самодостатня цінність суспільства, частина його культури, але як спосіб отримання додаткової вигоди у ході політичного суперництва або ринкових відносин. За

таких обставин особливо актуалізуються освітні перспективи України, можливості навчально-виховного простору у трансформації політичної свідомості громадян.

Громадянській культурі пам'яті, як і політичній культурі в цілому, навчаються. Такий новий підхід, як зауважив К. Байме, став важливою ознакою розвитку політологічних досліджень у другій половині ХХ ст., коли від аналізу успадкованих властивостей, науковці перейшли до вивчення процесів соціальної передачі, передусім політичної соціалізації [3, с.258-259]. Відомо, що окрім сім'ї, приватного оточення, ЗМІ, державних, політичних та громадських організацій, суттєве значення у процесі залучення індивіда до політичного життя суспільства відіграє освіта. Підтвердженням такої думки можуть бути соціологічні зрізи за віковими відмінностями громадян України, неодноразово проведенні Центром Разумкова, Фондом «Демократичні ініціативи», Інститутом соціології НАНУ. Українців різних поколінь відрізняє різна культура пам'яті, до якої їх долучали різні освітні системи.

У розвитку громадянської культури пам'яті в Україні значимим є потенціал навчальних закладів. Очевидною є потреба у виробленні доступного і цікавого для переважаючої більшості молодих людей знання про минуле. У зв'язку з цим, важливо приділяти пильну увагу і роботі з викладацькими кадрами. Як вважає І.Симоненко, не зважаючи на розроблені плани викладання історії України, багато вчителів Східного і Південного регіонів інтерпретують національну історію досить довільно, продовжуючи ретрансляцію усталених радянських міфів, що зводить нанівець зусилля з формування національної ідентичності серед молоді [10, с.58]. Згадані вище новітні перекладені монографії зарубіжних вчених, а також напрацювання вітчизняних науковців у сфері *memory studies* мають слугувати важливою джерельною основою підготовки вчителя до виваженої розмови зі студентами про спільні спогади. З іншого боку, відчутний брак методичної літератури, яка би була присвячена проблемам викладання подібних тем у середній та вищій школі.

Втім йдеться не лише про історичну освіту та її значення в розвитку культури пам'яті громадян в Україні, але й значний потенціал соціально-гуманітарних курсів у середній та вищій школі. Саме в рамках останніх розвивається критичне мислення (вміння розуміти багатозначності, узагальнювати та абстрагуватись, виділяти головне і визначальне) як невід'ємна частина культури пам'яті підростаючого покоління. Такі навчальні дисципліни як «Громадянська освіта», «Україна і я», «Людина і світ», «Краєзнавство» досі залишаються швидше формальними шкільними проектами, аніж потужними навчально-виховними ресурсами у справі розвитку громадянської культури суспільства.

Досі непевною є державна позиція і з питання політичної освіти у вищій школі. Сьогодні при більшості вищих навчальних закладів України працюють кафедри політології, котрі забезпечують викладання дисципліни «Політологія» як нормативної частини циклу навчальних планів бакалаврів усіх спеціальностей, а на базі провідних університетів та академій ведеться підготовка фахівців вищої кваліфікації (бакалаврів, спеціалістів, магістрів) за спеціальністю «політологія». Однак в часі надмірних суспільних очікувань та інерційності політичної системи, громадяни України пережили не одну хвилю спільних розчарувань. Результатом їх стала не лише загальна критика діяльності державної еліти, але й скептичне відношення до базових демократичних принципів, теорій розвитку, концептів модернізації, розроблених в процесі тривалої копіткої роботи вітчизняних політологів. Ці, на перший погляд, «абстрактні» теоретичні конструкти мало прижилися у суспільній свідомості, та здебільшого були витіснені короткочасними, вузько прагматичними орієнтаціями громадян. Помітною є загальна тенденція падіння в очах громадськості авторитету сучасного соціально-гуманітарного знання. Сьогодні лише 29,3% населення України відчуває брак сучасних політичних знань, інша чверть (25,1%) взагалі не цікавиться ними; трохи менша кількість людей (20,2%), що вважають себе достатньо обізнаними у цій галузі, решта не змогла дати чіткої відповіді на запитання [12, с. 587].

Погодимось з думкою В.Дем'яненка про те, що сьогоднішнім студентам і викладачам вузів, учителям шкіл довелося жити і працювати у виключно складний період розвитку

нашого суспільства, який характеризується тотальним руйнуванням попередньої радянської системи, невдалими спробами реформування, пошуком ідеї, здатної об'єднати українське суспільство. У вітчизняній загальній і вищій освіті так чи інакше присутні переписування історії та ідеологізація гуманітарних наук. Історія, суспільно-гуманітарні дисципліни, право, економіка, іноземні мови безпосередньо формують ідеологічну основу молоді людини. Тому політизація, перетворення гуманітарної освіти в інструмент політичної боротьби недопустиме. Трактатування вітчизняної та світової історії не може змінюватися зі зміною президента чи міністра освіти, не може і не повинне залежати від особистих смаків, комплексів і фобій будь-якої посадової особи, підкреслює дослідниця [4].

Викладання політології повинно становити вагому складову освітніх програм для різних категорій населення, як в рамках існуючої державної системи освіти України, так і за її межами. Перед науково-педагогічною громадою сьогодні постають нелегкі завдання сприяти інституціоналізації і теоретико-методологічній систематизації процесу досліджень в галузі політичної дидактики, надати політичній освіті і громадянському вихованню загальнодержавного статусу. Подібні напрямки розвитку політології співзвучні вимогам демократизації політичного життя, що безпосередньо залежать від необхідних заходів піднесення політичних свідомості і компетентності громадян. За умови низького рівня політичної поінформованості недостатньою є саме політична компетентність населення, відмічає Л.Нагорна, страждає на необізнаність масова політична свідомість, а отже й відсутня належна для демократичного політичного розвитку політична довіра у суспільстві [8, с.189]. Досягнення довіри між суб'єктами та об'єктами влади, повернення довіри людей одне до одного, створення комфортного мінімуму для налагодження нормального громадсько-політичного життя є також невід'ємною частиною розвитку діалогічної культури спілкування стосовно спільної пам'яті.

Перспективними видаються подальші політологічні пошуки, спрямовані на розвиток категоріальних, теоретичних, методологічних основ суспільно-політичного знання, які б дозволяли враховувати усю багатоманітність явищ політичного життя, вчасно реагувати на його динаміку, розробляти суспільно корисні концепції політичного розвитку, прогнозувати імовірні варіанти майбутнього поступу. Вчення про суспільну пам'ять до певної міри конкретизує численні наукові здобутки вітчизняної політології, розширює можливості сучасних теорій демократизації, громадянського суспільства, активістської політичної культури, політичної ідентичності, людського виміру політики. Розвиток наукових, громадських, державних прагнень до спільного прочитання минулого закладає значний потенціал для відновлення демократичних політичних цінностей у суспільстві, що трансформується. Розробка навчальних програм з проблем суспільної пам'яті, включення відповідних тематичних блоків до вже існуючих дисциплін навчального плану підготовки бакалаврів та магістрів спеціальності «політологія», впровадження викладання студій пам'яті для студентів усіх спеціальностей вищих навчальних закладів вважаємо перспективним напрямком подальшої роботи вітчизняних науковців та освітян.

Література:

1. Зерній Ю.О. Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство» / Ю.О. Зерній. – К., 2009. – 20 с.
2. Бабкіна О.В. Розвиток політології як науки та навчальної дисципліни: досвід національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова / О.В. Бабкіна // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова [Відп. ред. О.В. Бабкіна]. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2012. – Випуск 7. – С. 5–9.
3. Байме К. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме [Пер. з нім. М.Кутаєвої та

М.Бойченка]. – К.: Стилос, 2008. – 396 с. – (Сучасна гуманітарна бібліотека).

4. Дем'яненко В. М. Ідеологізація історії та історичної освіти / В.М. Дем'яненко // Сучасна наука в мережі Інтернет: Матеріали восьмої Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kandidat-politichnih-nauk-demyanenko-vm-ideologizatsiya-istoriyi-ta-istorichnoyi-osviti/>

5. Драгоманов М. Вибране. «... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні» / М. Драгоманов. – К.: Либідь, 1991. – 686 с.

6. Жадько В.О. Історична пам'ять у системі духовного світу особистості сучасного українського соціуму (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В.О. Жадько. – К., 2007. – 33 с.

7. Коньшина Г.Є. Трансформація соціальної пам'яті в інформаційному суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03. «Соціальна філософія та філософія історії» / Г.Є. Коньшина. – Харків, 2007. – 17 с.

8. Нагорна Л.П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л.П.Нагорна. – К.: Стилос, 1998. – 278 с.

9. Наскільки Ви довіряєте представникам наступних професій? [Соціологічне опитування] // Офіційний сайт Центру Разумкова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=254

10. Симоненко І.М. Особливості структури історичної пам'яті українського народу та шляхи формування національного історичного наративу / І.М. Симоненко // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №1(10). – С. 51 – 61.

11. Стародубцева Л.В. Память и забвение в истории идей: мнемоническая герменевтика культуры: дис. на соискание науч. степени д-ра филос. наук: спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Л.В. Стародубцева – Х., 2003. – 477 с.

12. Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – 660 с.

13. Фостачук О.О. Соціальна пам'ять як соціокультурний феномен: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. наук: спец. 22.00.04. «Спеціальні та галузеві соціології» / О.О. Фостачук. – Харків, 2005. – 19 с.

14. The association «Liberté pour l'Histoire» («Freedom for History») // Site officiel [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lph-asso.fr/>

Воляннюк О.Я. Студии памяти как составляющая гражданского и политического образования в современной Украине

Раскрыто содержание современных студий памяти, их образовательный и воспитательный потенциал. Подчеркивается значение политического и гражданского образования и воспитания для возвращения демократической культуры памяти в обществе.

Ключевые слова: *студии памяти, политическое образование, гражданское образование, демократическая культура памяти.*

Volianyuk O. Memory studies as a part of the civic and political education in the modern Ukraine

Contents of modern memory studies, their educational and pedagogical potential disclosed. Political and civic education in nurturing a democratic culture of memory in society is given a special place.

Keywords: *memory studies, political education, civic education, democratic culture of memory.*

ДЕРЖАВА ТА СУЧАСНІ МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

УДК 323.172; 342.25

Перегуда Євген Вікторович,
кандидат політичних наук,
завідувач кафедри політичних наук
Київського національного університету
будівництва і архітектури, доцент

РОЗВИТОК ВЗАЄМОДІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ ТА МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Досліджується розвиток взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади Росії. Аналізуються причини та наслідки централізації влади у 2000-х рр. Визначаються чинники нової регіональної реформи. Її перспективи залишаються непевними через невирішеність питань консолідації політсистеми.

Ключові слова: Президент, Уряд, виконавча влада, федерація, суб'єкт федерації, губернатор, реформа.

Досвід взаємодії органів виконавчої влади (далі – ОВВ) Росії корисний для України, хоча вона й є унітарною республікою. Політичні процеси в країнах мають схожі риси. Цікавою є й логіка розвитку інститутів РФ.

Аналізу взаємодії центральних та місцевих ОВВ РФ присвячено багато праць. Серед їх авторів політологи В. Ачкасов, В. Гельман, П. Панов, Р. Туровський та ін., представники інших наук Абдулатипов Р., Агапов А., Авакьян С., Умнова І., Лебедев О., Мамут Л., Старілов Ю., Чепунов О. З цих питань були захищені дисертації В. Черепанова, Е. Шарафулліної, В. Чуракова, С. Махіної та ін.

Повернення до теми пов'язане з прагненням узгодити різні підходи, розробити власний підхід. Отже, мета статті – розробка власного підходу до аналізу взаємодії центральних та місцевих ОВВ РФ, з'ясування логіки її розвитку.

Конституція РФ була ухвалена у 1993 р. Її ключові положення щодо взаємодії органів влади не змінилися. Але емпіричне спостереження свідчить, що насправді відносини між ними значно еволюціонували у 1990-2000-х рр.

Вагому роль у політичній системі РФ грає Президент. Конституція формально вивела його за межі виконавчої влади, але фактично він є її главою. За згодою Держдуми він призначає Прем'єра, визначає структуру Уряду, за поданням Прем'єра призначає заступників Прем'єра та міністрів, може головувати на засіданнях Уряду, керує органами з питань оборони, безпеки, внутрішніх справ, юстиції, закордонних справ, попередження надзвичайних ситуацій, приймає рішення про відставку уряду, скасовує акти Уряду.

Уряд очолює вертикаль виконавчої влади. Він забезпечує проведення єдиної фінансової, кредитної та грошової політики, політики в галузі культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соцзабезпечення, екології; управляє федеральною власністю, здійснює заходи з забезпечення оборони, держбезпеки, реалізації зовнішньої політики, забезпечення законності, охорони власності та громадського порядку тощо [20]. Уряд керує федеральними ОВВ, розподіляє функції між ними, призначає їх керівників, встановлює порядок створення та діяльності територіальних органів, здійснює контроль за ОВВ.

У 1990-х рр. взаємодії Президента та Уряду були властиві перехрещення повноважень, конкуруючі центри влади [8]. Розроблена за дорученням Президента Концепція адміністративної реформи не була реалізована. Найсуттєвіше взаємодія Президента та Уряду змінилася після обрання у 2000 р. нового Президента.

Пріоритетами реформування органів влади були визначені обмеження втручання держави в економіку; виключення дублювання функцій ОБВ; розмежування повноважень між ОБВ РФ та її суб'єктів тощо [14]. Реформа федеральних ОБВ була проведена у 2004 р. [17]. Крім скорочення органів, зокрема міністерств (з 18 до 9), можна виділити дві її складові. Міністерства та федеральні ОБВ були поділені на ті, якими керують Президент та Уряд. Система федеральних ОБВ була зроблена стрункішою. Вона скоротилася до 3 ланок. Було визначено, що міністерства розробляють державну політику та здійснюють нормативне регулювання, федеральні служби здійснюють повноваження з контролю та нагляду, агентства надають держпослуги, управляють держмайном та здійснюють правозастосовні функції, крім контролю та нагляду. Служби та агентства були підпорядковані міністерствам.

Серед недоліків реформи експерти називали недосягнення мети розподілу правовстановлювальних та контрольних функцій, гігантизм та монополізм деяких міністерств. На думку С. Перегудова, боротьба між «галузевиками» та «функціоналістами» свідчила, що жорсткої вертикалі так і не створено [9].

Хоча Уряд прямо не залежить від парламентських виборів, відносини федеральних ОБВ залежать від партійної системи. Тенденцією її розвитку у 2000-х рр. було посилення впливу партії «Єдина Росія». Вона стала формою контролю федерального чиновництва.

Взаємодія між центральними та місцевими ОБВ визначається адміністративно-територіальним устроєм. Він включає республіки, краї (9), області (46), міста федерального значення (2), автономну область (1) та автономні округи (4). Також РФ поділяється на 8 федеральних округів (до 2010 р. – 7), але вони не є суб'єктами РФ.

Конституція розмежує предмети відання органів державної влади на три групи: виключні повноваження федерації, спільні повноваження федерації та суб'єктів РФ, виключні повноваження суб'єктів РФ. Дослідники вважають, що тлумачення предметів спільного відання РФ та суб'єктів РФ розширене. Частина предметів відання віднесена й до виключних повноважень федерації, й до предметів спільного відання. Водночас розмежування предметів відання здійснюється не Конституцією, а й, зокрема договорами РФ та її суб'єктів. Останні утворюють на своїй території органи державної влади.

В межах відання федерації та предметів спільного відання ОБВ РФ та суб'єктів РФ утворюють єдину систему виконавчої влади. Президент та Уряд забезпечують здійснення повноважень федеральної влади на всій території РФ. Президент може зупиняти дію актів ОБВ суб'єктів РФ. Він також використовує узгоджувальні процедури для розв'язання розбіжностей між органами РФ та її суб'єктів та між органами влади останніх.

З 1991 р. були введені представники Президента в регіонах для забезпечення єдності державної політики, ефективності взаємодії ОБВ РФ та суб'єктів РФ, координації діяльності територіальних органів федеральних органів [16].

Дослідники неоднозначно оцінювали цей інститут. Новий Президент реорганізував його. Були створені федеральні округи та інститут представників у них. До їх функцій належали: координація діяльності федеральних ОБВ; організація взаємодії останніх з органами держвлади суб'єктів РФ та місцевого самоврядування, партіями; розробка програм соціально-економічного розвитку; узгодження кандидатур федеральних держслужбовців; контроль за виконанням законів, актів Президента та Уряду; узгодження проектів рішень федеральних органів, що торкаються інтересів округу та суб'єктів РФ тощо [13]. Але основним їх завданням спочатку було скасування законів суб'єктів РФ, що суперечили Конституції. Дослідники вважають, що представники впоралися з ним [21].

Уряд координує ОБВ суб'єктів РФ, здійснює контроль над ними. Але зупинити дію їх актів він не може. Уряд розв'язує суперечки між ОБВ суб'єктів РФ, направляє їм проекти рішень з питань спільного відання та розглядає їх пропозиції. З ними узгоджуються створення, ліквідація та реорганізація територіальних органів федеральних ОБВ (податкові інспекції, управління статистики тощо).

Щодо розвитку структури ОВВ суб'єктів РФ слід зазначити таке. У 1991 р. Президент ввів посади глав адміністрацій краю, області, автономних області та округу. Вони призначались Президентом, але кандидатури схвалювались регіональними радами. З 1995 р. вони обирались населенням.

Загальні принципи організації органів державної влади суб'єктів РФ були визначені федеральним законом у 1999 р. [19]. Було введено поняття вищої посадової особи суб'єкта РФ. Її повноваження визначались законодавчим органом суб'єкта РФ, але мали відповідати федеральному закону. Пізніше вони були доповнені визначенням структури виконавчих органів, формуванням вищого ОВВ суб'єкта РФ, організацією взаємодії з федеральними ОВВ та їх територіальними органами, органами самоврядування тощо.

У 2004 р. був змінений механізм формування вищих посадових осіб. Віднині вони призначались Президентом, а законодавчі органи схвалювали запропоновані кандидатури.

При аналізі політичних засад взаємодії органів влади центру та регіонів РФ плідною є ідея П. Панова щодо розрізнення формальної та політичної централізації/децентралізації. Політична централізація залежить від політичної близькості влад різного рівня. Висока політична централізація дає змогу проводити формальну децентралізацію і навпаки [7].

Розрізнення правового та політичного підходів проявляється й при періодизації відносин центру та регіонів. Політологи виокремлюють не менше 3 етапів. Найбільш продуктивною є періодизація Р. Туровського: 1991-1995 рр. (асиметричний федералізм); 1996-1999 рр. (від асиметричності намагалися відійти, виборність губернаторів); 2000-2004 рр. (урізання влади губернаторів, скасування їх виборності); з 2005 р. (адміністративна гіперцентралізація) [11].

Риса цієї періодизації полягає, зокрема, у датуванні періоду асиметричного федералізму. Під цим поняттям розуміють те, що розподіл повноважень розрізнявся в залежності від регіону, що закріплювалось у договорах РФ та її суб'єктів. Оскільки федеральний закон про розмежування предметів відання та повноважень був прийнятий у 1999 р., дослідники часто доводять період асиметричного федералізму до 1999 р. Р. Туровський же його кінець датує прийняттям Конституції, яка, хоча й визнала, що повноваження РФ та її суб'єктів можуть розмежовуватися договорами, все ж чітко розмежувала предмети відання.

Цьому сприяло усунення радикальної опозиції у 1993 р. Але перехід відразу до централізації був неможливий, враховуючи економічну кризу. Тому дії центру були спрямовані на те, щоб ввести децентралізацію у річище законодавства. У 1996 р. Президент затвердив Основні напрями регіональної політики. Першим завданням федеративної реформи визначалось забезпечення інтересів федерації та її єдності [15]. Хоча з грудня 1995 р. глави регіонів стали обиратися, центр розширював непрямі засоби впливу на них.

Але наприкінці 1990-х рр. заходи центру ще не призвели до суттєвих змін політичної ситуації у суб'єктах РФ. У регіонах склалися авторитарні режими. Дії органів влади суб'єктів РФ часто не відповідали Конституції та законам РФ. Існування цих режимів викликало невдоволення населення. Тому дії центру підтримувались громадською думкою. Але їх ефективність зростає лише після остаточного вирішення питання про владу в центрі.

Передумовою реформ стали обрання нового Президента та кампанії з виборів Думи. Так, у 2003 р. «Єдина Росія» отримала абсолютну більшість мандатів. Важливим кроком реформи стало введення виборів законодавчих зборів суб'єктів РФ за змішаною системою, а з 2007 р. – за пропорційною. Оскільки брати участь у виборах могли лише федеральні партії, це був шлях до домінування «Єдиної Росії», яка стала механізмом контролю за главами суб'єктів РФ. [22]

У 2004 р. була змінена система визначення губернаторів. З 2007 р. посилилась тенденція просування до губернаторського корпусу «варягів». Критеріями оцінки губернаторів були політичний контроль над регіоном, мобілізація електорату, консолідація

еліти, керованість, а саме включеність до федеральних клієнтських мереж та наявність патронів в центрі [12, с. 79].

Оцінки реформ розходяться. Одні вважають, що в суб'єктах РФ з'явилися елементи незалежності від місцевої влади судових, правоохоронних органів [1], інші – що моноцентричний режим призвів до зниження ролі публічної сфери у політиці [6]. Останню тезу спростовує аналіз Н. Лапіної, яка стверджує, що ресурси глав регіонів не стали меншими – вони стали іншими. Нині ціниться спроможність домовлятися, укладати альянси з елітами [4].

Інша справа, що реформа не вирішила усіх проблем. Серед закидів на її адресу слід назвати:

- не досягнуто чітких, прозорих та симетричних відносин між центром та регіонами, збережено систему «персоніфікованих обмінів». Однією з причин цього є збереження за «фасадом уніфікації» кросрегіональних розбіжностей [7];

- збереження міжвідомчої конкуренції [3];

- дублювання повноважень між структурами одного відомства різних рівнів, між федеральними, регіональними та муніципальними органами;

- збереження низької якості регіонального управління [2] тощо.

Ці недоліки не проявлялися, поки економічна ситуація була стабільною. Проблема загострилася з початком кризи. У 2008 р. вже 63% росіян схвалювали ідею повернення виборів губернаторів [10]. Призначувані губернатори могли стати ненадійною опорою в умовах кризи та акцій протесту [12, с. 87], які відбулись у 2011 р.

Передбачаючи це, центр з 2009 р. почав розробку нової реформи. Це дає змогу почати з 2010-2011 рр. відлік нового етапу відносин між центром та регіонами. Найважливішим заходом стало повернення виборів губернаторів [18]. Незадовго до завершення повноважень Президент Д. Медведєв ініціював децентралізаційну реформу. Планувалось передати місцевим ОВВ близько 100 повноважень. [5] Але реформа не була реалізована, зокрема, через неузгодженість політичних позицій.

Отже, централізація/децентралізація державного управління не пов'язана жорстко з формою державного устрою. У федерації може здійснюватися жорстка централізація, як це було в Росії у 2000-х рр. Але нормативно-правові основи цього були закладені у 1990-х рр., зокрема у Конституції 1993 р. Перехід від нормативно-правового до організаційного етапу централізації був зумовлений розв'язанням питання про владу на федеральному рівні, створенням нової системи власності, відповідним формуванням нової соціальної структури та консолідацією суспільства. Важливе місце серед механізмів централізації посіло домінування пропрезидентської партії. Це створило вікно можливостей для децентралізації влади на початку 2010-х рр., коли гіперцентралізація почала негативно впливати на діяльність влади. Але партійно-гегемоністська система не забезпечує ефективної взаємодії влади з населенням. Тому загроза центробіжних процесів залишається, що гальмує регіональну реформу.

Література:

1. Галлямов Р.Р. Тенденции взаимодействия государственной власти и региональных бизнес-элит / Р.Р. Галлямов, И.Н. Сакаев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politex.info/content/view/725/30/>.

2. Гельман В.Я. Локальные режимы, городское управление и «вертикаль власти» в современной России / В.Я. Гельман, С.И. Рыженков. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politex.info/content/view/764/30/>.

3. Добрынин Н.М. Экономический федерализм в России: обусловленность перехода к новому качеству отношений / Н.М. Добрынин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chinovnik.uapa.ru/modern/article.php?id=660>.

4. Лапина Н.Ю. «Центр – регионы» в постсоветской России: история, механизмы взаимодействия, сценарии будущего / Н.Ю. Лапина. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/239/30/>.
5. Медведев получил предложения по децентрализации в РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://actualcomment.ru/news/34303/>.
6. Никовская Л.И. Особенности публичной политики в регионах России: состояние и современные вызовы / Л. И. Никовская, В. Н. Якимец [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/686/30/>.
7. Панов П.В. Региональные политические процессы в Российской Федерации в «эпоху Путина»: унификация или диверсификация? / П.В. Панов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/300/30/>.
8. Парисон Н. Реформирование государственного управления в России: проблемы и трудности / Н. Парисон [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/2004/2/reformirovanie-gosudarstvennogo-upravleniya-v-rossii-problemy-i-trudnosti>.
9. Перегудов С.П. Корпоративный капитал и институты власти: кто в доме хозяин? / С.П. Перегудов // Полис. – 2002. – №5. – С. 74-86.
10. Подвинцев О.Б. Губернаторы-«варяги» и региональные политические элиты в современной России: условия и тенденции взаимодействия / О.Б. Подвинцев. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/568/30/>.
11. Туровский Р. Ф. Политическая регионалистика. Учебник / Р.Ф. Туровский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/443/30/>.
12. Туровский Р.Ф. Практики назначения губернаторов: инерция и радикализм в политике центра / Р.Ф. Туровский // Полития. – 2009. – №2 (53). – С. 72-89.
13. Указ Президента Российской Федерации от 13 мая 2000 г. №849 «О полномочном представителе Президента Российской Федерации в федеральном округе» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2000/05/14/okruga-dok-site-dok.html>.
14. Указ Президента Российской Федерации от 23 июля 2003 г. №824 «О мерах по проведению административной реформы в 2003–2004 годах» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/oficial/doc/ykazi/824-03.shtm>.
15. Указ Президента Российской Федерации от 3 июня 1996 г. №803 «Об утверждении Основных положений региональной политики в Российской Федерации» // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1996. – №23. – Ст. 2756.
16. Указ Президента Российской Федерации от 5 февраля 1993 г. №186 (ред. от 17 января 1995 г.) «О полномочном представителе Президента Российской Федерации в субъекте Российской Федерации» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=12491>.
17. Указ Президента Российской Федерации от 9 марта 2004 г. №314 «О системе и структуре федеральных органов исполнительной власти» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2004/03/11/federel-dok.html>.
18. Федеральный закон от 2 мая 2012 г. №40-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации» и в Федеральный Закон «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=129119>.
19. Федеральный Закон от 6 октября 1999 года №184-ФЗ «Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации» (редакция, действующая с 1 июля 2012 года). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.kodeks.ru/document/901744603>.

20. Федеральный конституционный Закон от 17 декабря 1997 г. №2-ФКЗ «О Правительстве Российской Федерации» (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://constitution.garant.ru/act/government/12106440/>.

21. Федосов П.А. Перспективы российского федерализма: федеральные округа, региональные политические режимы, муниципалитеты / П.А. Федосов, С.Д. Валентей, В.Д. Соловей, В.Я. Любовный. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=5078603>.

Перегуда Е. В. Развитие взаимодействия центральных и местных органов исполнительной власти российской федерации

Исследуется развитие взаимодействия центральных и местных органов исполнительной власти России. Анализируются причины и последствия централизации власти в 2000-х гг. Определяются факторы новой региональной реформы. Ее перспективы неопределенны из-за нерешенности вопросов консолидации политсистемы.

Ключевые слова: Президент, Правительство, исполнительная власть, федерация, субъект федерации, губернатор, реформа.

Pereguda E. The development of interaction between central and local executive authorities of russian federation

The development of interaction between central and local executive authorities of Russia is studied. The reasons and consequences of the centralization of state administration in the 2000s are researched. Such as the factors of new regional reform. The future of the reform is uncertain due to unresolved issues of consolidation of the political system.

Keywords: President, the Government, the executive power, the federation, the subject of the federation, the governor, reform.

УДК 328.161.2.005

Пояркова Тетяна Костянтинівна,
докторант кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

**КРИЗОВИЙ СИНДРОМ МОДЕРНІЗАЦІЇ:
СЦЕНАРНИЙ ПІДХІД**

У статті обґрунтовується необхідність оновлення змісту поняття «кризовий синдром модернізації». Пропонується поглянути на множину модернізаційних криз як на сценарії з власною логікою та закономірностями.

Ключові слова: модернізація, політична криз, кризовий синдром модернізації, сценарії.

У сучасній політичній науці існує практика описування множини кризових явищ країн, що модернізуються, через поняття «кризовий синдром модернізації» (надалі КСМ). КСМ всі проблеми модернізації зводить до криз: ідентифікації, легітимності, участі, поширення та розподілу влади [1, с. 299].

Поряд із цим існує досить упереджене ставлення до КСМ на підставі: 1) методологічної неможливості розрізняти кризи-причини від криз-наслідків модернізації; 2) подання множини політичних криз як стандартного набору, притаманного будь-якій «модернізації навздогін». Не в останню чергу критичне налаштування проти КСМ пов'язане з тим, що на час запровадження в науку (1971) це поняття вважалося застарілим [2, с. 608–609].

Проте необхідність дослідження ситуацій, коли модернізація політичної системи замість подолання певних кризових явищ призводить до формування нових, актуалізує звернення до поняття КСМ з урахуванням сучасних наукових надбань.

У сучасній політичній науці все частіше пропонується розглядати політичні кризи як ситуацію потрапляння системи у фазу вибору із декількох можливих сценаріїв розвитку, де діє правило: чим вищим є рівень стійкої нерівноважності, тим чіткішими є риси суб'єктивності – збільшення людської ролі, ідеальних образів, думок, планів [3].

Сама модернізація отримує визначення кризогенного фактору, що ставить систему між двох фундаментальних процесів: 1) диференціації – безперервного зростання внутрішнього різноманіття; 2) інтеграції – зведення цього різноманіття до певної цілісності [4].

Стає популярним припущення про те, що політична система у стані множинних кризових уражень починає підпорядковуватися акумулятивному ефекту різнорівневих політичних криз [5].

Отже, метою статті є спроба відійти від традиційного погляду на КСМ як множинне кризове ураження політичної системи внаслідок модернізації і розглянути КСМ як можливі сценарії невдалої модернізації.

Потрібно вказати, що подібні підходи дослідження кризових феноменів модернізації почали здійснюватися раніше, ніж народилося поняття КСМ. Так, у праці Р. Арона «Демократія та тоталітаризм», що охоплювала курс лекцій 1957–1958 рр., вже визначався взаємозв'язок між типом політичних режимів та кризами модернізації [6, с. 4].

Р. Арон зазначав, що основні причини криз конституційно-плюралістичних режимів пов'язані або з надмірною олігархічністю, або з надмірною демагогічністю. У першому випадку руйнація настає, коли панівна меншість використовує державні інститути у своїх цілях, перешкоджаючи громадянському правлінню, або формальна повага до свобод особистості перероджується у зняття збереження віджилих привілеїв.

У другому випадку криза спричиняється тим, що: 1) олігархія стає непомітною; 2) певні групи виявляють безкомпромісність у здійсненні своїх вимог; 3) для збереження загальних інтересів не залишається реальної влади; 4) розбрат між групами (зокрема, тими, які входять до складу правлячої меншості) досягає високого ступеня напруження [6, с. 64].

Вихід із кризи для конституційно-плюралістичного режиму має декілька сценаріїв: 1) державний переворот (як результат припинення дії конституційної законності); 2) передання влади на законних або напівзаконних підставах, після чого відбувається революція; 3) військовий розгром; 4) іноземне вторгнення [6, с. 77].

Кризи тоталітарного режиму породжуються його діалектичною сутністю: балансуванням між ідеологією, що окреслює мету, та силою, яка застосовується заради формування суспільства відповідно до вимог ідеології. Сценарними проявами наростання кризовості тоталітарного режиму є втрата привабливості режиму, або ослаблення підстав терору (законності, адміністративних вимог та політичної технології (переселення народів)) [6, с. 98, 109, 110].

Ш. Ейзенштадт у праці «Традиція, зміни та сучасність» (1973) прирівнював кризи модернізації до «зривів» модернізації, що можуть втілитися у різних варіантах майбутнього: надломі відносно диференційованої і осучасненої інституційної основи або заміні її більш примітивними інститутами. «Зрив» може закінчитися і вступом країни у коло провалів, що спричинить інституційну стагнацію і нестійкість, а також системну втрату здатності вбирати в себе нові віяння [7, с. 47–72].

В. Цафф виділяє сім різних типів модернізації, де кожен варіант модернізації генерує особливі типи криз [8, с. 17]. Перший тип об'єднував досвід трансформацій країн після 1945 р. – Західної Німеччини, Японії, Італії, де модернізаційні процеси відбулися під наглядом і за матеріальної підтримки держав-переможниць Другої світової війни. Цей тип характеризується: 1) збігом дій еліт і зовнішніх сил; 2) одночасністю демократизації і

введення ринкової економіки; 3) відсутністю дефіциту часу; 4) повільністю економічного підйому; 5) поступовістю зростання очікувань; 6) частковою заміною старої еліти.

Другий тип модернізації охоплював практику країн після 1974 р. – Іспанії, Португалії і Греції. Спільним для цих країн було: 1) усунення політичних диктатур у суспільствах, знайомих із демократією і ринковою економікою; 2) наявність компромісу старих і нових еліт щодо умов передання влади; 3) відносна тривалість консолідації еліти та суспільства.

Третя група (країни Латинської Америки) об'єднувала випадки «перерваних» трансформацій, неодноразових «відливів» і від диктатури і демократії після тривалих періодів економічного зростання. Характерна риса – гарантії (на час модернізації) раніше пануючій верстві з боку нижніх прошарків суспільства.

Четвертий тип охоплював модернізаційні процеси у ряді азійських країн (Південна Корея, Тайвань, Гонконг і Сінгапур), які продемонстрували у рамках світової системи капіталізму самостійний розвиток. Спільними рисами для цих країн виявилися швидке економічне зростання, бідність населення та відставання демократичних реформ від темпів зростання економіки.

До п'ятої групи було віднесено країни, які демонструють дві альтернативи переходу до демократії і ринкової економіки. Перша підгрупа – «соціалістична ринкова економіка» КНР. Її характерні риси: активне залучання капіталістичних інвестицій; високі темпи зростання; збереження партією політичного контролю; відсутність демократизації; жорсткий поділ суспільства на номенклатуру, нових багатих, бідних; протиріччя між містом і селом.

Друга підгрупа – країни ісламського фундаменталізму. Для них притаманні: культурна самобутність; політико-релігійна експансія; шлях до модернізації через створення військової промисловості.

Шоста група – це країни Східної Європи, відмінністю цієї групи є: 1) відсутність зовнішнього тиску; 2) матеріальна допомога від розвинених країн; 3) невідповідність очікувань наявним можливостям; 4) нестача внутрішнього капіталу і часу; 5) проблеми виникнення нових еліт і підприємців; 6) впливовість мафіозних структур; 7) корупція; 8) велика загроза регресу (наприклад, колишня Югославія).

Сьома група – винятки (Східна Німеччина). Тут соціалістична система переведена в демократію, що діє, і ринкову економіку, в готову державу, яка здійснила гігантське перенесення капіталу і знань. Труднощі переходу: 1) зруйновані соціальні зв'язки; 2) безробіття і втрата статусу значної частини населення; 3) сприйняття східних німців у ФРН як чужаків.

П. Кеннеді у роботі «Вступаючи у двадцять перше сторіччя» розглядає КСМ як сценарій, притаманний пострадянській політичній системі [9]. Це сума трьох криз, кожна з яких впливає на інші і наближає кінець системи. Цей «непереборний мікс проблем» вбирає в себе кризу політичної легітимності, що переплітається із кризою економічного виробництва і соціального забезпечення, а обидві вони посилюються кризою етнічних і культурних взаємин [9, с. 274]. Унаслідок тривалого знаходження в такому кризовому стані політична система відчайдушно виживає «в цьому невимовному хаосі», де її енергії та сил вистачає лише на виживання, а на пристосування до нових викликів уже не залишається ресурсів.

На схожих засадах базується і припущення про принципову відмінність сценаріїв криз первинної та вторинної модернізації [10]. Так, первинна модернізація – це інноваційний розвиток засобами раціоналізації та універсалізації певних аспектів соціальних відносин на основі принципів компромісу, конкуренції, дискусії. Кризи оригінального модернізаційного процесу спричиняються: 1) ієрархічними становими відносинами; 2) невідповідністю держави як інституту новим завданням; 3) неготовністю старої еліти поступитися новим претендентам.

На відміну від первинної модернізації, «модернізація навздогін» здійснюється з метою запозичення успішних соціальних стратегій та під контролем влади. Множина криз такої модернізації пов'язується з: 1) невідповідністю гасел перетворень реальності, де основним

завданням еліти є збереження існуючої системи; 2) послабленням регулювальної функції держави; 3) відсутністю відповідності між соціумом та політичною сферою; 4) темпоральною невідповідністю, коли політичні зміни випереджають розвиток соціальних відносин.

Як можна побачити, в політичній науці наявні спроби сценарного підходу до кризових феноменів, пов'язаних із модернізацією. Спільною проблемою для цих підходів є акцентування уваги на наслідках невдалої модернізації певних політичних систем.

Проте існує необхідність зосередити увагу на визначенні загальних параметрів функціональності або дисфункціональності політичної системи і розглянути найбільш вірогідні сценарні реакції політичної системи на невдалу модернізацію.

На нашу думку, ефективну політичну систему можна описати як здатну: 1) побачити проблему; 2) генерувати ідеї щодо її вирішення; 3) мати засоби, ресурси для подолання; 4) знайти адекватне рішення. Це означає, що функціональність політичної системи безпосередньо залежить від зв'язків між представниками владного прошарку. У випадку відсутності єдиного погляду на проблему та міжвидової боротьби суспільство або опиняється або в ситуації необхідності робити вибір між конкуруючими поглядами, або взагалі залишається без орієнтирів. Політична система стає сліпою і лише відтворюється за інерцією, що у випадку зовнішніх загроз може стати фатальним.

У цьому контексті функціональна деградація політичної системи настає: 1) з появою осіб та груп-претендентів на владу, зацікавлених як в оновленні політичної системи, так і в зміні своїх статусних позицій; 2) з підміною політичної еліти бюрократією; 3) з набуттям політичною елітою рис «чужості» політичній системі.

Виникає замкнене коло: існування життєздатної системи потребує адекватної оцінки того, що відбувається, але немає суб'єктів, здатних її здійснити. Відтак основна загроза проявляється у втраті здатності розуміти те, що відбувається, як приймати рішення – втілення спільних інтересів. На соціальному рівні це буде виявлятися у втраті мети існування та уявлення про спільність як цінність.

Іншим виміром, за яким можна визначити функціональний стан політичної системи, є зв'язність соціуму, критеріями якої є мобілізаційний потенціал різних прошарків (з її латентним виміром – очікуваннями) та існування соціальних верств – генераторів ідей системних змін. Тут часто вісником необхідності трансформування системи виступає надмірність категорій людей, які втратили ознаки приналежності до соціальних класів, але ідеї яких поширюються і між елітою та соціумом.

Наступний чинник – брак або відсутність інфраструктурних каналів між соціумом та владою, що охоплюють комунікації та шляхи інкорпорування членів суспільства до провладних прошарків (наприклад, освіта, служба в армії отримання статків та ін.). Наслідками для системи стає втрата керованості і неадекватні реакції на ситуацію – від замовчування та приховування проблем до реагування на хибні сигнали.

У випадку порушення інфраструктурних каналів часто створюються сурогатизамінники, а саме: 1) криміналізація – творення каналів існування, не підзвітних державі; 2) формування «приватних» соціальних структур, що перетворюються на заміники держави; 3) збільшення впливовості бюрократії та чиновництва; 4) поява соціальних структур на кшталт «кланів» або «сімей», що перебирають на себе відповідальність за різні сфери людської діяльності; 5) виникнення «паралельного, тіньового соціуму» [4, с. 240].

Ще однією ознакою втрати функціональності політичної системи є збільшення впливу на політичну систему навколишнього геополітичного середовища. Причому це найбільш чутливий показник, оскільки чітко проявляється на рівні безпеки системи. Здається, чим більші можливості політичної системи обробляти вхідні дані, тим більше імпульсів вона сприймає від навколишнього середовища, тим більш адекватною може бути відповідь політичної системи.

Насправді будь-яка система обмежує вхідні канали отримання імпульсів заради продовження життя системи. У цьому випадку дієвим стає правило, що чим більш схожі між собою системи, тим легше їм зруйнувати одна одну. Водночас, якщо прохідна здатність вхідних каналів стає меншою за критичну, система неминуче деградує через нездатність побачити проблему і вчасно знайти відповідь.

Звідси зрозуміло, чому тиск зовнішнього середовища часто виступає каталізатором модернізаційних змін. За Т. Ськочпол, прикладом модернізаційної кризи, викликаної до життя геополітичним фактором, є досвід японської революції Мейдзі під тиском іноземних морських держав (перш за все Англії і Франції) [11, с. 24].

КСМ охоплює наслідки модернізації, коли політична система замість «оновлення» деградує, або залишається незмінною і нездатною до розвитку, або гине (повністю переформатовується).

Сценарій переходу політичної системи на більш низький рівень організації означає її спрощення у вигляді: 1) руйнування надлишкової структурності, що призводить до вивільнення соціальної енергії для пошуку інноваційних рішень, навкруги яких і буде вибудовуватися нова реальність, нові змісти; 2) деградації «форми» при збереженні «змісту», коли формується «паралельність» – інша штучна реальність. Часто такий стан супроводжується замиканням владного прошарку та перекриттям усіх соціальних ліфтів.

Це простежується на пострадянському просторі, де на тлі втрати геополітичного статусу системи відбулося структурне спрощення у вигляді ліквідації вищого елітного прошарку, всі повноваження якого дісталися місцевим периферійним елітам, які згуртувалися навколо питань перерозподілу влади між центром та республікою. Звичайним стає повернення до риторики, мети та цінностей радянського періоду на тлі переформатування структур політичної системи.

Також модернізація може стати причиною «зависання» політичної системи. Це – випадок пристосування через виключення внутрішнього часу, коли система виходить із кризового стану за рахунок перенесення проблем у часі (на майбутнє) і просторі (залежні території, якщо вони є). У цьому контексті фактор непроникненості еліти означає, що цей прошарок дистанціюється від проблем, соціуму, влади і маскує неспроможність видавати дієвий результат.

Історичним прикладом такої реакції на невдалу модернізацію є період «застою» після згорання реформ М. Хрущова. Відбулося капсулювання політичної системи з консервуванням економічної і культурної відсталості суспільства у поєднанні з домінуванням патріархальних відносин, специфічних якостей культури – потребою в керівництві, почуттям вдячності, конформізмом і т. ін. Таке інерційне існування означало, що система буде жити, поки залишаються сили відновлювати себе. А це – поступове збідніння видів системних реакцій, ускладнення прийняття рішень та менші можливості прорахувати наслідки дій.

На жаль, сценарій переформатування системи з втратами всіх видів ресурсів – людських, матеріальних, територіальних – так само реалізувався в нашій історії. Особливою ознакою КСМ у цьому варіанті стає те, що всі невіршені проблеми та завдання модернізації повстають перед переформатованою системою у більш драматичній необхідності. Згадаймо, що причина революційної кризи в Росії полягала в ранніх формах індустріалізації, проблеми якої були поглиблені першою світовою війною та призвели до політичного конфлікту між відсталим аграрним сектором та зовнішньополітичними вимогами до політичної системи. А надалі сталінська модернізація у прискореному темпі вирішувала ті самі завдання.

Сценарний підхід до КСМ має певні переваги у вигляді можливості зафіксувати поступовість формування, розвитку системних протиріч, що з часом набувають обривів криз, які проявляються то відкрито, то приховано.

У цих рамках КСМ не просто певний епізод у розвитку політичної системи, а поетапний процес, де якісні прояви та ступінь ураження політичної системи буде залежати

від дій суб'єктів влади, стану суспільства, геополітичного середовища. Проте запропонований підхід до КСМ не є досконалим і потребує теоретичного уточнення.

Література:

1. Verba S. Sequences and Development / Sidney Verba / Crises and Sequences in Political Development / Ed. By L. Binder. – Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1971. – P. 283–316.
2. Tilly C. Western State-Making and Theories of Political Transformation / Charls Tilly // The Formation of National States in Western Europe. Princeton. – Princeton : Princeton University Press, 1975. – Ch. IX. – P. 601–686.
3. Неклесса А. Управляемый хаос, движение к нестационарной системе мировых связей / Александр Неклесса // МЭ и МО. – 2002. – № 9. – С. 103–112.
4. Столяров А. Освобожденный Эдем / Андрей Столяров. – М. : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ ; СПб. : Terra Fantastica, 2008. – 414 с.
5. Назаретян А. П. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории (Синергетика – психология – прогнозирование) / А. П. Назаретян. – М. : Издательство: Мир, 2004. – 368 с.
6. Арон Р. Демократия и тоталитаризм // Реймон Арон ; [пер. с франц. Г.И. Семенова]. – Москва: Текст, 1993. – 144 с.
7. Eisenstadt S. N. Tradition, Change and Modernity / S. N. Eisenstadt. – New York : John Wiley&Sons, 1973. – xi, 367 p.
8. Цапф В. Теория модернизации и различие путей общественного развития / Вольфганг Цапф // Социологические исследования. – 1998. – № 8. – С. 14–26.
9. Кеннеди П. Вступая в двадцать первый век : монография / Пол Кеннеди ; [пер. с англ. А. В. Борисовой [и др.] ; общ. ред. и предисл. В. В. Согурина]. – М. : Издательство «Весь Мир», 1997. – 480 с.
10. Гудков Л. Негативная идентичность. Статьи 1997–2002 гг. Авторский сборник / Лев Гудков. – М.: Новое литературное обозрение, «ВЦИОМ-А», 2004. – 816 с.
11. Skocpol T. States and Social Revolutions: a Comparative Analysis of France, Russia, and China / Theda Skocpol. – Harvard : University Press, 1978. – Viii, 196 p.

Полярова Т.К. Кризисный синдром модернизации: сценарный подход

В статье обосновывается необходимость обновления содержания понятия «кризисный синдром модернизации». Предлагается посмотреть на множество модернизационных кризисов как на сценарии с собственной логикой и закономерностями.

Ключевые слов: модернизация, политический кризис, кризисный синдром модернизации, сценарии.

Poiarkova T. Crisis syndrome of modernization: the scenario approach

In the article the necessity of the renewal of the notion “crisis syndrome of modernization” is grounded. The author proposes to examine the grate number of modernization crissises as the scenario with its own logic and laws.

Key words: modernization, political crisis, crisis syndrome of modernization, scenario.

УДК 351 : 334.2.001.18

*Мироненко Петро Володимирович,
кандидат політичних наук, доцент кафедри
парламентаризму та політичного менеджменту
Національної академії державного управління при Президентові України*

ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

В статті розглядається комплекс теоретичних та практичних аспектів здійснення стратегічного планування в системі державного управління з визначенням його ролі у забезпеченні ефективності та цілеспрямованості функціонування суспільства в умовах домінуючої політичної нестабільності перехідного періоду суспільно-державного розвитку.

Ключові слова: *стратегічне планування, політична стратегія і тактика, політична нестабільність, державне управління, система державного управління, політична стабільність.*

Досліджуючи проблематику ролі та значення політичної стратегії і тактики в системі керівництва процесами, що відбуваються в країні, варто визначитися з категоріями. Зауважимо, що дослідники для позначення названих феноменів вживають поняття «стратегічне управління» та інші категорії, похідні від нього. Одним з авторів поняття «стратегічне управління» є відомий аналітик І. Ансофф, який використовує цей термін для аналізу економічної діяльності організації. Проте пізніше поняття «стратегічне управління» почали вживати і дослідники політичних процесів, які певним чином екстраполювали економічні категорії на політичний ґрунт. За визначенням І. Ансоффа, діяльність щодо стратегічного управління слід розглядати як таку, що «спрямована на забезпечення майбутньої життєздатності організації за умов, які змінюються». Стратегічна соціальна архітектоніка управлінської діяльності визначається наступними особливостями:

- структура і динаміка влади;
- системи і процедури;
- організаційна культура, норми, цінності і моделі дійсності, які лежать в основі організаційної поведінки;
- межі і можливості щодо обробки та передачі інформації;
- організаційні завдання окремих осіб і груп [1, с. 240-241].

При визначенні політичної стратегії і тактики як основи ефективного державного управління за умов постіндустріальної стадії цивілізаційного розвитку не можливо не враховувати особливості синергетичної методології. Остання сьогодні є базовою для моделювання систем державного і соціального управління. З точки зору синергетичної парадигми, системи державного управління є нелінійними, відкритими, такими, що споживають з зовнішнього середовища ресурси й інформацію. Саме тому особливо важливим при формулюванні політичної стратегії є виявлення меж усталеності політичної системи в цілому та системи державного управління зокрема. Сутністю синергетичного підходу до державного управління є також ідея самоорганізації системи [2, с. 3-4]. Як зазначають білоруські дослідники під керівництвом С. Князева, ідея самоорганізації у теорії та практиці державного управління спирається «на врахування закономірностей самоорганізації системи, яка управляється, неспівпадіння цілей організації і цілей самоорганізації, а також на всебічне врахування активності об'єкту управління» [4, с. 337, 46].

Дослідники зазначеної проблематики також виходять із головних засад управління в умовах демократії. До основних принципів системи державного управління за таких умов науковці відносять наступні:

- принцип системності (державне управління покликане забезпечувати та вдосконалювати структурну й функціональну єдність політичної системи);
- принцип ефективності й оптимальності;
- принцип інформаційної достатності, який пов'язаний з посиленням значення інтенсифікації інформаційних процесів у сучасному світі;
- принцип зворотнього зв'язку, що передбачає створення багатоступеневої структури управління з постійним контролем;
- принцип еволюціонізму (державному управлінню має бути притаманний поступовий, плановий характер, що виражає послідовність стадій й етапів соціально-політичного розвитку);
- принцип окреслення провідної ланки, яка визначає якісну специфіку політичної системи, що допомагає їй збереженню та водночас динамічному розвитку;
- принцип оптимального поєднання централізації і децентралізації держави [6, с. 53–58; 131, с. 183, 185].

У соціальній архетиктоніці стратегічного управління можна виокремити такі важливі елементи, як: культура управління і управляючого, система управління, інформація, структура і влада. Так, стратегічна культура орієнтована на успіх, який базується на гнучкості та винахідливості, а також на вмінні передбачувати майбутню ситуацію суб'єктом управління. Управляючим або суб'єктом управління І. Ансофф називає «добродійним лідером» та «провідником новацій». Сутністю системи управління є стратегічне планування, стратегічне проблемне управління та стратегічний контроль. Метою інформаційної підсистеми є пошук проблем та віднайдення можливостей. Структура стратегічного управління для забезпечення ефективності має бути динамічною. Влада повинна бути централізованою та спиратися на керівництво інноваційного спрямування [1, с. 242].

Діяльність зі стратегічного управління пов'язана з постановкою завдань і цілей організації, з підтримкою взаємовідносин між організацією та зовнішнім оточенням, що дозволяє здійснювати цілі стратегічного управління, адекватно сприймати зовнішні подразники. Відповідно з зазначеною специфікою можна виокремити такі складові процесу стратегічного управління:

- зовнішній подразливий сигнал, який змушує організацію розробляти стратегію діяльності;
- особливі цілі (зазвичай довготермінові), що визначаються специфікою конкурентного середовища та конкурентною позицією;
- здійснення портфельного аналізу, завданням якого є формулювання цілей диверсифікації/інтернаціоналізації;
- опора на синергізм як базову методологію стратегії, яка визначає напрямок розвитку організаційної структури компанії;
- визначення різновидів стратегії (портфельна, технологічна, соціальна, адміністративна, стратегія фінансування), причому їх формування може відбуватися як послідовно, так і паралельно у залежності від конкретних пріоритетів розвитку [9, с. 278 -279].

Якщо розуміння стратегічного управління застосувати до особливостей системи державного управління, то можна стверджувати, що технологічна стратегія у даному випадку має на меті співвідношення власної політичної стратегії з конкурентними стратегіями і розробку на основі цього комплексу тактичних заходів. Соціальна стратегія передбачає наявність відповідальності органів державної влади й управління за власну соціально-політичну діяльність. Портфельна, конкурентна, технологічна і соціальна стратегії висувають, у свою чергу, певні вимоги до змісту адміністративної стратегії. На рівні функціонування державного управління зміст такої стратегії визначається комплексом заходів державного аналізу, які ми розглянемо нижче. Таким чином, економічна

термінологія парадигми стратегічного управління сьогодні більшістю дослідників застосовується для розгляду проблематики політичної стратегії і тактики.

Доцільним, на наш погляд, уявляється також підхід, відповідно до якого політичний механізм управління розглядається «як сукупність організаційних структур суспільства, взаємодію всіх цих елементів на основі норм, правил, процедур і традицій з урахуванням послідовності і субординації з метою налагодження дієвих відносин між громадянським суспільством і державою, узгодженням політичних інтересів усіх суспільних сил» [3, с. 96]. Отже, політичний механізм державного управління являє собою зосередження протидіючих соціально-політичних сил з метою узгодження суспільних інтересів.

З точки зору розробки політичної стратегії і тактики державного управління його політичний механізм можна розглядати у таких аспектах:

а) динамічному – у процесі вироблення, прийняття і реалізації конкретних політико-владних рішень (цьому аспекту державного управління буде присвячений наступний підрозділ представленої роботи. – Авт.);

б) нормативному, тобто як сукупність усталених норм і правил взаємодії суб'єктів політико-владних відносин (у даному дисертаційному дослідженні цей аспект розглядається через проблематику легітимації політико-владної діяльності. – Авт.);

в) ресурсному, тобто як потенційні можливості самих суб'єктів політико-владних відносин [3, с. 96].

У контексті дослідження значення політичної стратегії і тактики у забезпеченні ефективності державного управління, на наш погляд, доцільно також розглянути підхід до зазначеної проблематики, який пропонується представниками теорії політичного менеджменту. Саме політичний менеджмент є тим напрямком досліджень політичної науки, в якому об'єктом аналізу є політичне управління. Так, з точки зору політичного менеджменту, головним змістом політичної боротьби є боротьба за об'єкт управлінського впливу з метою прихилення на свій бік громадян, парламентарів, представників політичних партій тощо. За цих умов ефективність державного управління визначається успішністю або неуспішністю політичної взаємодії ключових політичних акторів. Змістом політичної стратегії є вироблення моделі такої політичної взаємодії, блок тактики полягає у корегуванні основних параметрів цієї моделі [8, с. 31–35].

Складовими моделі політичної взаємодії, які мають враховуватися при розробці політичної стратегії і тактики, є: процеси мотивації, процеси комунікації та процеси структуризації. Процеси мотивації – це суто особистісні, психічні процеси, які спонукають індивідів включатися у політичну взаємодію. Процеси мотивації активізуються під впливом інформації, яку сприймає індивід та яка формує уявлення особи про політику в усіх її виявах. Процеси комунікації являють собою обмін інформацією між учасниками політичної взаємодії. Процеси комунікації стають можливими завдяки тим структурам, які об'єднують людей. Процеси структуризації – це створення відносно сталих, прогнозованих відносин між суб'єктом й об'єктом управління на основі спільних правил гри [7, с. 88, 90-91].

Процес вироблення комплексу заходів політичної стратегії і тактики щодо організації та функціонування системи державного управління є надзвичайно складним і багатоплановим, основою якого виступає стратегічне планування. У другій половині ХХ століття представниками західної політології вироблено декілька десятків моделей стратегічного планування, які можуть застосовуватися у політичній, соціальній, економічній сферах життєдіяльності суспільства. Розглянемо просту модель стратегічного планування, одним з авторів якої є американський дослідник А. Халачмі. Відповідно до цієї моделі, стратегічне планування дозволяє накопичувати якомога більш повні знання й уявлення про оточуюче середовище, про законодавство, про майбутні наслідки і можливості альтернативних дій. Проста модель стратегічного планування включає сім сходинок: розробку мета-плану, збір даних, стратегічний аналіз, розробку альтернатив, стратегічний вибір, організаційне лідерство і підтримку, перевірку й оцінку.

Перша сходинка процесу стратегічного планування – розробка мета-плану – полягає у загальному дослідженні внутрішньої ситуації та зовнішнього середовища системи державного управління. Метою такого дослідження є з'ясування меж зовнішнього оточення досліджуваного об'єкту, визначення конкретних дій, які співвідносяться з повноваженнями і ресурсами цього об'єкту. Американський аналітик І. Дрод використав термін «пункт (горизонт) відсікання» для характеристики межі часу, території і сфер соціальної активності, за межами яких вплив даної політики можна ігнорувати [10, с. 678-679]. Отже, якщо ми не знаємо меж дії повноважень системи державного управління, її ресурсної бази, часових обмежень та інших важливих характеристик, ми не зможемо розробити адекватну конкретній ситуації політичну стратегію і тактику, яка забезпечила б ефективність функціонування системи в цілому та окремих її компонентів.

Розробка мета-плану передбачає «постановку діагнозу» та ідентифікацію стратегічних проблем, що становить осереддя всього процесу стратегічного планування. Мета цієї стадії – ідентифікація фундаментальних проблем і варіантів політики. Така ідентифікація неможлива без визначення так званих «силових полів» – з'ясування базових характеристик сил, які формують зовнішнє середовище та впливають на свободу дій управлінської системи. Саме результати досліджень мета-фази значно впливають на роботу над формуванням політичної стратегії і тактики в цілому та на масштаби, хронологічні рамки процесу стратегічного планування зокрема. На цій стадії стратегічного планування створюється модель процесу – логічна схема уявлення, що допомагає учасникам передбачати різні етапи цього процесу [10, с. 680-681].

Друга сходинка процесу стратегічного планування – збір даних – передбачає вилучення необхідної інформації з джерел, які перебувають всередині системи та поза нею. Завдання цієї стадії – зробити ніби миттєвий фотознімок реальності, а також можливих альтернативних дій. Основними питаннями, які має з'ясувати дослідник на цьому етапі, є наступні:

- яких юридичних вимог, заборон або обмежень мають дотримуватися органами державного управління;
- який зв'язок існує між минулою та теперішньою діяльністю різних носіїв політичних інтересів;
- що вказує на те, що громадськість хотіла б бачити зміни в офіційному статусі і місії органів державного управління;
- якщо виходити з професійних стандартів, що можна сказати про елементи структури органів державного управління та елементи програми, які входять до їх юрисдикції;
- якою є репутація органів державного управління у внутрішньому та зовнішньому середовищі;
- які очікування та переваги поділяє більшість учасників політичних процесів;
- яким є можливий вплив змін, що плануються, у використанні інформаційних технологій за умов новітніх політичних, соціальних й економічних тенденцій [10, с. 681-682].

Третя стадія стратегічного планування включає стратегічний аналіз, тобто критичну оцінку відповідей на поставлені вище питання. Результат цієї стадії – це формування списку можливих переваг і недоліків, слабких сторін розвитку системи державного управління. Визначення переваг дозволяє сформулювати бажаний напрямок альтернативних дій, віднайдення слабких місць дає можливість виявити обмеження на дії і царини, де необхідна переміни. Варто враховувати і такий феномен, коли часто слабкість з однієї точки зору може виявитися силою з іншої позиції.

Четверта сходинка процесу стратегічного планування – ідентифікація або генерування і порівняльний аналіз альтернатив можливих дій. Сутність роботи на цій стадії полягає в тому, що система має вести пошук ідей відносно того, що може бути зроблено, а що не має робитися і чому [10, с. 683-684]. За сучасних умов розвитку цивілізації розробка альтернатив є особливо важливою для забезпечення діяльності системи державного управління, адже чим

більше незалежних джерел інформації будуть використовуватися, тим вищим буде ступінь адаптації самої політичної системи в цілому та окремих її складових до середовища, що зазнає постійних змін і трансформацій.

На п'ятій стадії процесу стратегічного планування здійснюється стратегічний вибір – обираються ті варіанти плану, які будуть втілюватися в життя. На цьому етапі формуються зобов'язання щодо досягнення конкретних цілей у конкретний період часу (блок політичної тактики), щодо наслідування функціональних цілей і політики. Стратегічний вибір передбачає також й утвердження системи контролю за процесом стратегічного управління.

Метою шостої стадії процесу стратегічного планування є забезпечення організаційного лідерства і підтримки. На цьому етапі необхідно врахувати підготовку з власне процесом планування, у тому числі варто брати до уваги можливості нестачі ресурсів, негативні дії інших факторів. У випадку стратегічного планування діяльності системи державного управління підготовка до виконання стратегічного плану може потребувати спеціальної фаховості, модифікації самої системи. Управлінці мають свідомо ставитися до запланованих змін, вони мають бути готові забезпечити лідерство та прагнути взяти участь у мобілізації підтримки [10, с. 685]. Таким чином, важливою умовою ефективності системи державного управління є забезпечення такої функції менеджменту як свідома підтримка стратегічного планування.

На сьомому етапі стратегічного планування здійснюється перевірка та оцінка виконання плану. Причому, підґрунтя для контролю й оцінки базується ще на початковому етапі процесу стратегічного планування, що дозволяє пізніше співставити раніше зроблені прогнози з отриманими пізніше результатами. Механізми контролю й оцінки визначають якісні та кількісні показники вихідних величин, а також перебігу процесу в цілому та кінцевого результату діяльності кожної підсистеми управлінської системи [10, с. 685-686]. Отож, як бачимо, навіть проста схема процесу стратегічного планування передбачає проходження досить складної процедури, яка вимагає високого рівня політичної та організаційної культури як експертів-аналітиків, так і представників системи державного управління.

Безумовно, комплекс заходів політичної стратегії і тактики відіграє ключову роль у забезпеченні ефективності функціонування системи державного управління в цілому та окремих її складових. Причому, політична стратегія і тактика постають як дуже складний, багатоплановий, різноаспектний політичний феномен. Державне управління може бути ефективним лише за умов постійних змін, постійного вдосконалення не лише самої цієї системи, але й суспільного життя загалом.

На переконання російського дослідника Б. Курашвілі, ефективно державне управління можливе за умов здійснення послідовних реформ, які проводяться «всупереч опору консервативних й інертних елементів у державному апараті» [5, с. 279]. Тобто успішність впровадження в життя заходів політичної стратегії і тактики залежить багато в чому від сприйняття цих заходів самими управлінцями, державно-політичними менеджерами. Осереддям діяльності державних управлінців є процес підготовки та реалізації владно-політичних рішень, розгляду специфіки якого у контексті ролі і значення політичної стратегії і тактики присвячений наступний підрозділ представленого дослідження.

Література:

1. Айхорн П. Государственное управление на переломе / П. Айхорн // Вестник Московского университета. – Серия 18 (Социология и политология). – 2000. – № 2. – С. 140–161.
2. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: Синергетика и теория социальной самоорганизации / Василькова В. В. – СПб. : Лань, 1999. – 189 с.
3. Гаєвський Б. А. Політичне управління : навч. посібник / Гаєвський Б. А., Ребкало В. А., Туленков М. В. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 160 с.

4. Государственное управление: от философских оснований до созидания сильного и процветающего государства : монография / [под ред. С. Н. Князева]. – Минск : Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2007. – 461 с.

5. Кучма Л. Д. Україна: Підсумки соціально-економічного розвитку та погляд у майбутнє / Л. Д. Кучма // Україна на порозі ХХІ століття: уроки реформ та стратегія розвитку : Матеріали наукової конференції 15-16 листопада 2000 р. – К. : НТУУ КПІ, 2001. – С. 7–22.

6. Мироненко П. В. Осмислення конфліктологічних підходів у контексті забезпечення стабільності соціально-політичного розвитку / П. В. Мироненко // Політологічний вісник : зб. наук. праць. – К. : «Інтас», 2007. – Вип. 28. – С. 37–46.

7. Романов В. Є. Вступ до аналізу державної політики : навч. посібник / Романов В. Є., Рудік О. М., Брус Т. М. – К. : Вид-во «Основи», 2001. – 238 с.

8. Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи / [за ред. Г.В.Щокіна]. – К. : МАУП, 2000. – 384 с.

9. Бейко О. Запровадження публічних консультацій як вимога часу до сучасного державного управління / О. Бейко // Ресурси розвитку. Адміністративна реформа в Україні : матеріали Всеукраїнського семінару та координаційної наради [«Ресурсне забезпечення місцевого і регіонального розвитку»], (м. Київ, 10 листопада 2001 р.), та наук.-метод. семінару [«Адміністративна реформа: проблеми і перспективи реформування діяльності органів виконавчої влади»], (м. Київ, 27 листопада 2001 р.) / упоряд.: М. Пухтинський, Е. Рахімкулов. – К. : Логос, 2002. – 298 с.

10. Citizen Politics in Western Democracies. Public Opinion and Political Parties in the United States, Great Britain, West Germany, and France / Russel G. Dalton. – Chatham House Publishers, inc., Chatham, New Jersey, 1988. – 270 p.

Мироненко П. В. Основы стратегического планирования в системе государственного управления

В статье рассматриваются сложные теоретические и практические аспекты осуществления стратегического планирования в системе государственного управления с определением своей роли в обеспечении эффективности функционирования общества и упорство в отношении доминирующей политической нестабильности переходного периода социального и государственного развития.

Ключевые слова: стратегическое планирование, политическая стратегия и тактика, политическая нестабильность, государственное управление, система государственного управления, политическая стабильность.

Mironenko P. Principles of strategic planning in the government

The article discusses the complex theoretical and practical aspects of implementation of the strategic planning in the public administration system with the definition of its role in ensuring the effectiveness of the functioning of society and tenacity in the face of dominant political instability of the transition period social and State development.

Keywords: strategic planning, political strategy and tactics, political instability, public administration, public administration, political stability.

УДК 323.2

Савойська Світлана Василівна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук,
Київського національного університету
будівництва і архітектури

ТЕРИТОРІАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СПІЛЬНОТИ У КОНТЕКСТІ ВИБОРІВ - 2012: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ МОВНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

У статті розглядається мовно-політична криза, що виникла напередодні парламентських виборів 2012 р. у зв'язку з ухваленням закону «Про засади державної мовної політики». Політична криза супроводжувалася голодуванням і протестними настроями опозиційних соціально-політичних спільнот. Мовні протистояння, які мають місце на Заході і в Центрі держави, гальмують поширення державної мови і, таким чином, звужують мовно-комунікативне поле між провладними та опозиційними соціально-політичними спільнотами. У роботі дається визначення такого явища як «мовно-комунікативне поле».

Ключові слова: мовно-політична криза, проблема, територіальні соціально-політичні спільноти, парламентські вибори, закон, мовно-комунікативне поле.

Хоча мовне питання посідає дев'ятнадцяте місце за рейтингом важливості, жодна виборча кампанія не обходиться без нього. Напередодні та під час кожних виборів воно все більше загострюється, що має негативні наслідки для подальшого консенсусу і консолідації провладних та опозиційних політичних спільнот. Перші вибори (1994 р.), що відбулися в незалежній Україні, умовно розділили український народ за мовною ознакою. З 1998 р. мовно-політична проблема набуває чіткого ідеологічного забарвлення: за ліві політичні спільноти, як правило, голосують громадяни, які мешкають на Сході і Півдні держави, за праві – мешканці Центру і Заходу. В основу мовної політики територіальні соціально-політичні спільноти лівоцентристського спрямування поклали закон «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», який захищає не всі зникаючі мови в Україні, а – найвживанішу та найпоширенішу в Україні російську мову. Цей закон було ратифіковано Верховною Радою України у 1999 р. напередодні президентських виборів. Перша ратифікація цього закону відбулася у тому самому році (1999), що і президентські вибори, вона активізувала мовно-політичні протистояння, які виникали на регіональному рівні між лівими і правими політичними спільнотами.

У зв'язку з вищезазначеною проблемою ставиться мета: виявити чинники, які спричиняють конфлікти на мовному ґрунті, руйнують мовні комунікації між двома найбільшими політичними спільнотами та поглиблюють мовно-політичну кризу в сучасній Україні. Мовно-політичні протистояння, які час від часу виникали між лівими і правими політичними спільнотами, радикалізувалися під час президентських виборів, що відбулися у 2004 р. У результаті, мовно-комунікативне поле, яке у демократичному суспільстві має бути містком злагоди та консенсусу між провладними та опозиційними соціально-політичними спільнотами, продовжує руйнуватися.

Окремі аспекти цієї проблеми досліджували такі вчені, як Ю. Бондар, І. Васюник, І. Гаврилович, Г. Євсєєва, І. Лопушинський, В. Мойсик, Є. Перегуда, І. Попеску, О. Приставська, Г. Удовенко, Н. Ферій, І. Феоктістова та інші. На думку вчених, мовна ситуація в сучасній Україні схожа на білоруську, де білоруською мовою послуговується лише 2% громадян Білорусі. На думку професора Віденського університету Міхаеля Мозера, після ухвалення закону «Про засади державної мовної політики» російська мова буде ще більше гальмувати українську мову. Вчені підкреслюють, що представників від провладних соціально-політичних спільнот цікавить не стратегія розвитку держави, а лише перемога на парламентських виборах, за яку вони готові заплатити будь-яку ціну. Ухвалення цього

закону, як вважають вчені, є фатальною помилкою, яка ставить під загрозу статус української мови, суверенітет та національну безпеку України. Цей закон розділяє українців на «своїх» російськомовних і «чужих» україномовних і, таким чином, розколює українську спільноту. Закон «Про засади державної мовної політики» провокує мовно-політичне протистояння, яке стало однією із центральних тем виборчої кампанії 2012 р. Для України, за словами І. Васюника, проблема збереження української мови є питанням принципової державної ваги, оскільки мова є вибором між демократією та авторитаризмом [1].

Отже, гальмівним чинником для української мови є Закон «Про засади державної мовної політики», який спричиняє у державі мовно-політичні конфлікти. А мовно-політичні протистояння між соціально-політичними спільнотами лівоцентристського і національно-демократичного спрямування особливо загострювалися під час закриття кількох україномовних шкіл та ухвалення Закону «Про засади державної мовної політики», який було розроблено депутатами від провладної політичної сили та остаточно ухвалено напередодні чергових парламентських виборів 8 серпня 2012 року. На думку окремих експертів, соціологів, політиків, вчених, журналістів та ін. Партія регіонів зробила мовне питання «заручником» своєї агітаційної передвиборчої кампанії [2].

Таким чином, закони «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» і «Про засади державної мовної політики» є тими чинниками, які зруйнували ті мовні комунікації між двома основними політичними спільнотами, які мали б ґрунтуватися на взаєморозумінні та взаємоповазі. «Комунікація, за визначенням І. Феоктістової, – це універсальне надбання людства й реальність суспільного існування. Жодне важливе суспільне питання неможливо розв'язати поза комунікативним, публічним обговоренням. Демократично організована спільнота мусить досягти єдності та консенсусу через дискурс, який є практикою комунікативних взаємин для досягнення суспільної узгодженості та соціальної згоди» [3].

Але ці критерії працюють лише у розвинених демократичних країнах. В авторитарно-тоталітарних державах, особливо під час виборів, мають місце підкуп виборців, тиск, залякування, погрози, спекуляція мовною проблемою та інші брудні технології. Враховуючи вищезазначене, мовні комунікації в сучасній Україні мають політичне підґрунтя, оскільки напередодні та під час кожних виборів соціально-політичні спільноти спекулюють мовною проблемою, чим перетворюють її на дестабілізуючий чинник. Це, на думку багатьох вчених, спричиняє в українському суспільстві соціальну напругу, породжує сепаратистські настрої, гальмує процес творення демократичної, правової держави; ставить під загрозу суверенітет і державне самовизначення України. За висновком В. Удовенка, українська мова в незалежній Україні стала предметом не державної опіки, а найбрудніших політичних спекуляцій та політичних торгів, про що свідчать усі, без винятку, парламентські та президентські кампанії [4].

Відтак, одним з чинників мовно-політичного протистояння, яке загострюється між провладними та опозиційними соціально-політичними спільнотами, є вибори. У результаті, звужується мовно-комунікативне поле, втрачається можливість дискутувати і домовлятися. Комунікативний консенсус має велике значення особливо під час виборів, коли і провладні, і опозиційні соціально-політичні спільноти мають вільний доступ до телебачення, радіо, Інтернету та однаково можливість активно спілкуватися з виборцями, використовувати засоби масової інформації, рекламу тощо. Тобто, «комунікація», за визначенням Ю. Бондара, – це не лише спілкування та передача інформації, а й процес інформування широких мас із використанням технічних засобів та засобів масової комунікації (преси, радіо, телебачення та ін.) [5].

Якщо комунікації, які існують між провладними та опозиційними соціально-політичними спільнотами, є відкритими і побудовані на довірі, то це дає можливість активно обмінюватися інформацією, розв'язувати складні політичні і державні проблеми, удосконалювати законопроекти, інформувати громадську спільноту про політичні рішення

влади, які вона планує ухвалити, здійснювати контроль за діяльністю державних органів, політичних організацій, посадових осіб, уникати різного роду непорозумінь та конфліктів. За висновком Є. Перегуди, комунікація політична веде до демократизації політичних процесів... [6, с. 399-400].

Що торкається політичних комунікацій, які існують в Україні на сучасному етапі між провладними та опозиційними суспільно-політичними спільнотами, то тут існує багато проблем, які стосуються обговорення, ухвалення та виконання законів. На думку депутатів Верховної Ради від опозиції, ухвалення закону «Про засади державної мовної політики», в основу якого було покладено положення закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», відбулося без обговорення та з порушеннями. Багато претензій у політичних спільнот національно-демократичного спрямування було і до законопроекту «Про мови в Україні», розробленого напередодні президентських виборів 7 вересня 2010 року народними депутатами від політичних спільнот лівоцентристського спрямування О. Єфремовим, П. Симоненком та С. Гриневецьким. Цей законопроект був негативно оцінений Європейською комісією за демократію через право (Венеціанська комісія). З часом провладна політична спільнота розробила та ухвалила законопроект «Про засади державної мовної політики», який, на думку В. Мойсика, не може існувати взагалі, бо, по-перше, у Конституції України немає жодної згадки про регіональні мови, по-друге, ці мови можуть існувати лише у тих державах, де є колишні регіони інших держав [7].

Ухвалення закону «Про засади державної мовної політики» та застосування його положень на місцевому рівні щодо запровадження російської та інших мов як регіональних спровокувало мовно-політичні протистояння, які супроводжувалися голодуванням і конфліктами. На думку багатьох вчених, до мовно-політичних конфліктів, які мають місце в сучасній Україні, пряме відношення має сусідня держава – Російська Федерація, яка втручається у внутрішні і зовнішні справи України і, таким чином, намагається її повернути у своє лоно. Тому сучасна влада, як вважають О. Приставська і Н. Ферій, продовжує російщити українців, які перебувають під ковпаком російського інформаційного простору, періодики, наукової та художньої літератури, російської реклами тощо [8].

Отже, одним з чинників, який загострює мовно-політичні конфлікти під час кожних виборів, зокрема і у 2012 році, є втручання у внутрішні справи Російської Федерації. З іншого боку, ухвалення закону «Про засади державної мовної політики» напередодні парламентських виборів у середовищі соціально-політичних спільнот національно-демократичного спрямування викликало безстрокові акції протесту. Вони стали на захист української мови з такими гаслами: «Захистимо рідну мову!», «Українська мова – наша незалежність!», «Владний закон про мову – війна проти українців!», «За соціальне та національне визволення», «Не захищатися, а наступати!», бо побачили намір провладної спільноти звузати сферу вживання української мови як єдиної державної в усіх сферах суспільного життя у тринадцяти областях України, запровадити російську мову як регіональну, розколоти державу за мовною ознакою тощо. На думку громадського та політичного діяча, перекладача і вченого М. Стріхи, у зв'язку з ухваленням цього закону українська мова буде вимиватися з усіх сфер життя: реклами, телебачення, ділової сфери, кінодубляжу, освіти тощо. Влада, на його думку, заклала підстави для суспільного конфлікту, який буде важко загасити [9].

Соціально-політичні спільноти Іванофранківщини, Тернопільщини та інші сприйняли ухвалення цього закону як державну зраду. Вони виступили з вимогою зібрати підписи про припинення повноважень чинного Президента України В. Януковича з тим, аби вибори до Верховної Ради були не лише парламентськими, а й президентськими. У той же час, сільським, селищним та міським радам було рекомендовано провести віча на захист української мови і конституційного ладу. Ухвалення цього законопроекту соціально-політичні спільноти правого спрямування вважають посяганням на конституційний лад і бачать за цим руку Москви, яка намагається розколоти Українську державу, а потім її

ліквідувати. Вони закликали на парламентських виборах (28 жовтня 2012 р.) проголосувати лише за ті політичні сили і тих кандидатів у народні депутати, які відстоюватимуть у Верховній Раді курс на побудову української України [10].

Проти ухвалення закону «Про засади державної мовної політики» виступила ініціативна група «Першого грудня», яка зазначила, що депутати Верховної Ради не дбають про мовні запити національних громад, а використовують частину російськомовних українців задля розколу України, суспільного протистояння і розбрату. На думку В'ячеслава Брюховецького, Богдана Гаврилишина, Семена Глузмана, Володимира Горбуліна, кардинала Любомира Гузара, Івана Дзюби, Мирослава Мариновича, Мирослава Поповича, Євгена Сверстюка, Вадима Скуратівського та Ігоря Юхновського, ухвалення цього законопроекту, об'єктом атаки якого є українська мова, є результатом зловмисного задуму, замахом на Україну та єдність українського народу, мовного заклоту, що націлений проти кожного українця, оскільки проводить між різними українськими спільнотами мовний кордон [11].

Отже, «мовно-комунікативне поле» – це мовний простір, який призначено для повноцінного функціонування регіональних, офіційних, державних та інших мов, які мають право повноцінно функціонувати та розвиватися. Це мовно-політичний простір, який не надає рівних можливостей для повноцінного розвитку всіх мов. У такому разі мови починають між собою конкурувати та боротися за життєвий простір, де, як правило, перемагає сильніша мова. Така боротьба не є цивілізованою, а, тим більше, справедливою, оскільки вона супроводжується протистоянням і конфліктами. У зв'язку з ситуацією, яка склалася навколо української мови, Україна опинилася в зоні мовно-політичного ризику. Аби не довести цю ситуацію до масового протистояння, її може врятувати загальнонаціональний консенсус, до якого «мають закликати насамперед провідні соціально-політичні спільноти, пропагуючи при цьому ідеї міжнаціонального миру, відкритості, взаєморозуміння, злагоди і толерантності» [12, с. 321].

Отже, варто зазначити, що мовно-політична проблема, яка у 2003 році отримала нормативно-правовий паспорт, визріває ще з 1994 року. Вона звузила мовно-комунікативний простір української мови як державної, спровокувала мовно-політичні конфлікти, які виникли між територіальними соціально-політичними спільнотами лівого і правого спрямувань, спричинила мовно-політичну кризу та ін. У зв'язку з цим було б доцільно:

1. Подолати мовний бар'єр між територіальними соціально-політичними спільнотами лівоцентристського і національно-демократичного спрямування.
2. Загальмувати поширення російської мови у південних та східних регіонах України.
3. Заборонити спекулювати мовою під час виборів.
4. Скасувати закон «Про засади державної мовної політики», який звужує комунікативний простір української мови в освітній, діловій, інформаційній, культурній та ін. сферах.
5. Ухвалити такі державні програми, які б підвищували комунікативну спроможність української мови.
6. Проводити конференції, форуми, конгреси, дискусії і т. п. щодо подолання мовно-політичного протистояння, яке продовжує існувати між територіальними соціально-політичними спільнотами правого і лівого спрямувань.
7. Скасувати закон «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», який порушує Конституцію України та захищає російську мову на рівні з гагаузькою, караїмською та ін. мовами, які знаходяться на межі зникнення.
8. Проводити заходи, які будуть спрямовані на популяризацію української мови.

Література:

1. Васюник І. Ще раз про небезпеки «мовного закону» / Васюник І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vgolos.com.ua/blog/487.html>

2. Волошин О. Мовна політика є предметом внутрішньої української дискусії / Волошин О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 4 липня 2012 а href="http://gazeta.ua/articles/politics/_u-mzs-poradili-rosijskim-zmi-ne-vtruchatisya-u-movnu-problemu-ukrajini/445036">Gazeta.ua</a
3. Феоктістова І. Вплив російських ЗМІ на формування суспільної думки в Україні: дис. ... канд. політ. наук: 23. 00. 01. – Казань, 2005. – 218 с. / Феоктістова І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://revolution.allbest.ru/journalism/00288643_1.html
4. Удовенко Г. Мовна політика України на сучасному етапі / Удовенко Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.com.ua/stattya/4564-movna-politika-ukrayini-na-suchasnomu-etapi.html>
5. Бондар Ю. Комунікація / Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – С.399. – 792 с.
6. Перегуда Є. Комунікація політична / Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.
7. Мойсик В. Закон Про засади державної мовної політики не може існувати взагалі. Це визначається Конституцією / Мойсик В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zaukrainu.org/articles/1414
8. Приставська О., Ферій Н. Антиукраїнські тенденції мовної політики в Україні / Приставська О., Ферій Н. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.com.ua/stattya/4570-antiukrayinski-tendentsiyi-movnoyi-politiki-v-ukrayini.html>
9. Стріха М. Українська мова вимиватиметься з усіх сфер життя / Стріха М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.radiosvoboda.org
10. Гаврилович І. Державна мовна політика чи державна зрада? / Гаврилович І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.galychyna.if.ua/index.php?id=single&tx_ttnews%5Btt_news%5D=19992&tx_ttnews%5BbackPid%5D=24&cHash=e3658bc565
11. Група “Першого грудня” вважає мовний закон регіоналів замахом на єдність України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/54546>
12. Савойська С. Наукове кредо Володимира Панібудьласки у новітніх парадигмах історично-політичного простору: Монографія / С. Савойська. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2012. – 384 с.

Савойская С. В. Территориальные социально-политические общности в контексте выборов 2012: теоретический анализ языкового политического кризиса

В статье рассматривается языковой политический кризис, который возник перед парламентскими выборами в 2012 г. в связи с принятием закона «Об основах государственной языковой политики». Политический кризис сопровождался голоданием и протестными настроениями оппозиционных общественно-политических общностей. Языковые противостояния, которые есть на Западе и в Центре государства, тормозят расширение государственного языка и, таким образом, сужают языковое коммуникативное поле между провластными и оппозиционными общественно-политическими общностями. В работе даётся определение такого явления как «языковое коммуникативное поле».

Ключевые слова: *языковой политический кризис, проблема, территориальные общественно-политические общности, парламентские выборы, закон, «языковое коммуникативное поле».*

Savojsky S. Territorial sociopolitical the generality in the context of elections 2012: the theoretical analysis of language political crisis

In article language political crisis which has arisen before parliamentary elections in 2012 in connection with an adoption of law «About bases of the state language policy» is considered. Political crisis was accompanied by starvation and protest moods oppositional political

Groups. Language oppositions which are in the West and in the state Center, brake expansion of a state language and, thus, narrow a language communicative field between proimperial and oppositional political Groups. In work definition of such phenomenon as «a language communicative field» is given.

Keywords: *language political crisis, a problem, territorial political a generality, parliamentary elections, the law, «a language communicative field».*

УДК 323.2.001.76 (477)

Пономаренко Людмила Володимирівна,
*аспірантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ОБРАННЯ УКРАЇНОЮ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ

Виділені та проаналізовані базові політичні передумови обрання Україною інноваційної моделі розвитку, окреслено ряд нині існуючих невирішених проблем, розв'язання яких сприятиме інтегруванню нашої держави до європейського співтовариства, зайняттю гідного місця серед розвинутих країн світу та забезпеченню суспільного добробуту своїх громадян.

Ключові слова: *інновації, інноваційна політика, інноваційна модель розвитку, демократичний транзит.*

За роки незалежності в політичній системі України відбулися певні суспільно-політичні трансформації, суттєво змінилася й сама політична система. Відбувся перехід від радянської системи влади до демократичної форми розподілу владних ресурсів, проте ці зміни далися нашій державі непросто. Так, на початку третього десятиліття незалежне українське суспільство постало перед низкою проблем у багатьох сферах життя країни: ознаки хронічної нестійкості демократії та кризова ситуація, що охопила політичну, економічну, соціальну й духовну сфери призвели до гальмування розвитку держави.

Все це засвідчило про вичерпаність пострадянського способу розбудови нашої держави, сутність якої полягала в механічному поєднанні інституціональних зразків країн розвинутої демократії з радянськими суспільними інститутами, практиками та цінностями. Саме цим і зумовлена актуальність переходу України на інноваційну модель політичного розвитку, що попри наявність суперечностей і прорахунків все ж має певні здобутки та перспективи розвитку в контексті зазначеної теми. Ця модель є для неї незаперечною, адже вона може сприяти інтегруванню нашої держави до європейського співтовариства, дасть змогу зайняти гідне місце серед розвинутих країн світу та забезпечити суспільний добробут своїх громадян.

Завдання ж формування інноваційної моделі розвитку будь-якої країни, у тому числі й України, потребує суттєвої активізації цілеспрямованої державної політики в інноваційній сфері, адже, в залежності від того, наскільки дії та заходи держави у сфері регулювання інноваційних процесів будуть виваженими, достатньо обґрунтованими та функціонально спрямованими, настільки вони будуть і ефективними.

З огляду не це, доцільним є наведення прикладу стратегії розвитку Об'єднаної Європи, започаткованої на початку XXI століття, яка зводить до наступних пунктів: підвищення конкурентоспроможності європейського ринку товарів і послуг, істотного збільшення

кількості інтелектуально наповнених робочих місць за рахунок гармонізованого розвитку трьох вершин так званого «трикутника знань», а саме – освіти, досліджень та інновацій [4].

Нашій державі, яка обрала курс євроінтеграції, необхідно, в контексті стратегії розвитку ЄС, чітко визначити концепцію інноваційного розвитку держави, на основі якої розробити відповідну стратегію, яка б дала змогу збалансувати політичні, економічні, гуманітарні, соціально-психологічні й інші чинники, окреслити та забезпечити найоптимальніші напрями її подальшого розвитку. Що стосується політичної передумови обрання Україною інноваційної моделі розвитку, то вона полягає в її прагненні увійти в лоно цивілізованих народів і культур на рівноправній, взаємовідповідальній основі.

Для реалізації цього прагнення треба вирішити низку проблем. Зокрема, за період незалежності нашої держави так до кінця й не було вирішене основне завдання демократичного транзиту – повний демонтаж радянської партokratичної системи управління та побудова нової політичної системи, яка була б спроможною втілити принципи демократичної, правової, соціальної держави та сповідувати цінності демократичного світу.

На жаль Конституція України, в якій закладені ці принципи перетворилася на поле постійних політичних міжусобиць. Унаслідок цього конституційний процес набув ознак закритого політичного торгу. Упродовж попередніх років усі конституційні зміни взаємовідносин між гілками влади узалежнювалися чинником владної персоналізації. Нові зміни характеризувалися недосконалістю, суперечливістю, неузгодженістю положень, унаслідок чого в Україні набула поширення практика постійних перманентних криз, ефективність влади в цілому стрімко падала, стала повсякчасною практика прямого нехтування конституційними нормами. У підсумку відбулося найгірше, що могло статися на етапі розбудови держави – розмивання її правових основ, а це у свою чергу створює суттєву перешкоду на шляху до реалізації необхідних реформ, адаптації нашої країни до викликів сучасності, підриває довіру громадян до державних інституцій та нівелює цінність державного суверенітету [8, с. 15-16].

Як відомо, при зміні політичного укладу, у формуванні та виборі майбутнього вектору розвитку держави не менш важливу роль ніж процес становлення законодавства відіграє правляча еліта. На превеликий жаль мусимо констатувати, що на початковому етапі трансформаційних процесів до влади в Україні прийшли люди, які не відзначалися ані достатнім досвідом у сфері державотворення, ані наявністю чіткого уявлення про закономірності та виклики перехідного періоду, що у свою чергу слугувало причиною відсутності реалістичної, чіткої й ефективної для країни програми дій. Така ситуація є актуальною й нині.

Як наслідок цього в Україні склався й дотепер діє специфічний тип демократії, заснованої на діяльності корумпованого бюрократично-кланового апарату, прихильного в першу чергу до авторитарно-бюрократичних методів управління й несприйнятливою до нових економічних, соціальних і політичних цінностей. До сих пір правлячій верхівці притаманна стратегія, що на практиці окреслюється лише формальним дотриманням демократичних процедур при наявності жорсткого контролю за діями супротивників.

Тобто, визначальною характеристикою існуючої й понині системи влади є лише легітимація власної безальтернативності, що ніяким чином не спирається на ефективність своєї діяльності через постійний діалог із суспільством, прозорість і змінність [3, с. 99]. Усе це підточує підвалини влади та фактично зводить нанівець будь-які спроби ефективної реорганізації як взагалі державного апарату, так, зокрема, і діяльності державного управління.

Для того, щоб зробити владу відкритою, прозорою, та, що є не менш важливим, ефективною й підконтрольною громадянам необхідно провести в Україні відповідну адміністративну реформу, засновану на інноваційній складовій, реалізація якої змогла б підвищити ефективність публічного управління, запобігти можливостям зловживання

владою, посилити захист прав і законних інтересів громадян, забезпечити подальший розвиток громадянського суспільства тощо.

Попередня адміністративна реформа мала вирішити подвійне завдання: забезпечення демонтажу тоталітарної системи управління, заснованої на одноосібному монополізмі КПРС та утвердження нової системи адміністративних атрибутів державного управління. Звісно, що на початковому етапі перехідного періоду система таких атрибутів лишалася дуалістичною, механічно поєднуючи в собі різноманітні, органічно несумісні інститути: ті, що дісталися у спадок ще від радянської доби та нові, сформовані вже в період незалежності нашої держави [1, с. 182]. Це у свою чергу стало підґрунтям існування нинішньої ситуації, коли поряд із новими інститутами та відносинами в Україні збереглася значна частина старих лише «косметованих».

Тому, завданням нового етапу адміністративної реформи полягає в подоланні дуалізму та формуванні структурно цілісної за своїм змістом системи державного управління. Реалізація цих завдань неможлива без використання абсолютно нових, раніше не застосовуваних в українській практиці механізмів та підходів.

Основоположним чинником зміцнення легітимності державних і самоврядних органів влади, що формуються через вибори виступає довіра громадян до виборчого законодавства та до виборчого процесу на всіх його етапах. Саме тому подальший інноваційний розвиток політичної системи України має відбуватися через вдосконалення чинної виборчої системи. Адже, як відомо, сутність досконалості виборчої системи країни визначає повноту реалізації конституційних прав громадян на участь в управлінні державними справами, до того ж є показником демократичності політичних процесів і їх відповідності міжнародним демократичним стандартам.

Так як попередні виборчі системи не призвели до бажаних наслідків – не сприяли розвитку партійного поля й ефективній роботі політичної системи в цілому, – то залишається необхідним пошук оптимального формату виборчої системи саме на інноваційній основі. Нині в Україні досі не існує дієвого законодавства, за допомогою якого було б можливим ефективно реформування електоральної системи на інноваційній основі, те що є - характеризується несистемним характером нормативно-правової бази, дублюванням і взаємовиключенням окремих норм, недосконале юридичне конструювання понятійного апарату тощо. Зрозуміло, що необхідно проводити комплексне реформування всієї політичної системи в цілому, але електоральна система може виступити перехідним етапом, адже найлегше трансформувати саме виборче законодавство, а не вносити зміни до конституції, де закладено основні принципи функціонування держави.

Для розбудови держави на демократичних правових засадах необхідно також створити ефективну децентралізовану систему публічної влади, яка б у свою чергу ґрунтувалася на верховенстві волі народу та пріоритетності людини як найвищої соціальної цінності. Зазначене завдання можливо реалізувати лише розбудовуючи повноцінну систему місцевого самоврядування. Як відомо Україною взято курс на вступ до ЄС, що й зумовило необхідність приведення національного законодавства у відповідність до Європейської хартії про місцеве самоврядування, згідно з якою, органи місцевого самоврядування наділяються правовою, організаційною та фінансовою автономією. Проте, не дивлячись на значний обсяг нормативно-правових документів, які регламентують процеси становлення та розвитку місцевого самоврядування, існує суттєва невідповідність між вимогами чинного законодавства і більшістю принципів місцевої демократії, що містяться в Хартії.

Розглядаючи й оцінюючи нинішній стан місцевого самоврядування, можна окреслити наступні вади існуючої в Україні моделі територіальної організації влади: неоднозначність у визначенні суб'єкта місцевого самоврядування; конституційне визначення місцевого самоврядування лише як права територіальної громади; відсутність конституційних положень про врахування інтересів місцевого населення при здійсненні місцевого самоврядування; недосконалість правового регулювання відносин між органами виконавчої

влади на місцях і органами місцевого самоврядування; надмірна конституційна регламентація питань внутрішньої організації системи органів місцевого самоврядування та порядку реалізації їхньої компетенції, що призводить до обмеження їх самостійності; дискусійним залишається питання терміну повноважень місцевих представницьких органів і їх голів [11]; залежність районних і обласних рад від рішень вертикалі влади, що у свою чергу дуже часто призводить до виникнення взаємних домовленостей у сфері бюджетної політики, які враховують інтереси органів центральної влади непропорційно більшою мірою, ніж потреби територіальних громад [7, с. 20] тощо.

Існуюча напівпрезидентська система України також характеризується недосконалістю в розподілі повноважень у трикутнику влади «президент – прем'єр-міністр-парламент». Не дивлячись на те, що президент володіє суттєвими повноваженнями у виконавчій сфері, уряд відповідальний також і перед парламентом. Парламент приймає пропозицію президента стосовно призначення прем'єр-міністра, деякі інші ключові призначення та голосує за прийняття програми Кабінету Міністрів, проте він не зобов'язаний брати на себе відповідальність за її проведення. Прем'єр-міністр у свою чергу має достатньо обов'язків і повноважень, за які він несе відповідальність, однак їх недостатньо для того, щоб бути насправді самостійним актором. З окресленої вище ситуації виходить, що прем'єр-міністр виявляється «слабким» гравцем на політичному полі, який не здатен впливати на порядок денний і стає повністю залежним від політики президента.

Президент, володіючи достатнім об'ємом повноважень щодо діяльності уряду, контролює та фактично стає відповідальним за проведення й реалізацію політики у виконавчій сфері. Парламент же не має достатньо вагомих важелів впливу на кабінет.

Резюмуючи, підходимо до висновку, що існуючий розподіл повноважень не є показником побудови досконалої системи стримувань та противаг між гілками влади і не призводить до значних політичних результатів у розвитку країни, до того ж закладає мажоритарний принцип у політиці, за якого «переможець отримує все», що у свою чергу негативно позначається на демократичному розвитку країни [5].

Як відомо, нині в демократичних країнах визначальну роль у політичних процесах відіграє опозиція, адже саме вона спонукає владу зважати на інтереси різних соціальних груп населення, пропонує альтернативні шляхи розвитку та діяльності різних сфер і галузей життєдіяльності суспільства, тим самим впливаючи на прийняття відповідних рішень органами державної влади.

Однак виходячи з українських реалій, попри те, що в нашій державі вже певним чином сформувалася усталена думка про необхідність інституту опозиції, спостерігаємо все ж таки значну обмеженість можливостей парламентської опозиції здійснювати свій вплив на процес прийняття рішень, що у свою чергу знімає з неї політичну відповідальність перед виборцями, спонукає використовувати у своїй діяльності такі позапарламентські методи впливу як: організація масових протестів, апелювання до різних міжнародних інституцій щодо утисків опозиції тощо.

З огляду на це, можна констатувати той факт, що на сучасному етапі розвитку парламентаризму діяльність парламентської опозиції характеризується безліччю недоліків. Так, діяльність нинішньої парламентської опозиції здебільшого сконцентрована лише на виконанні однієї із своїх функцій – на критиці дій влади, одночасно не приділяючи достатньої уваги таким не менш важливим функціям як: пропонування альтернативних програм і рішень, підготовка й апробація власної команди для виконання своєї політичної програми в разі здобуття влади тощо.

Наступним недоліком у контексті зазначеної теми є те, що до цього часу питання закріплення інституту парламентської опозиції на законодавчому рівні є досить дискусійним як у експертному середовищі, так і серед українського політикуму [2].

Отже можна зазначити, що парламентська опозиція в Україні характеризується неусталеністю політичних традицій, порушенням політичних домовленостей із

парламентською більшістю, недосконалістю окремих парламентських процедур інституту парламентської опозиції. Окреслена ситуація потребує надання гарантій для виконання опозицією своїх функцій, які у свою чергу можуть бути забезпечені реорганізацією парламентської опозиції на інноваційній основі. Адже, гарантування цих прав у подальшому буде сприяти розвитку парламентаризму, розбудові здорової конкуренції політичних ідей і програм, направленню протестних настроїв у конструктивне русло, посилення політичної відповідальності опозиції перед виборцями.

З огляду на вищесказане, однією із стратегічних цілей державної інноваційної політики України виступає розвиток тих інститутів, що будуть здатні забезпечити стабільний діалог між владою та різними суспільними групами, а оскільки парламент є органом державної влади, в якому представлені інтереси різних соціальних груп, то саме подальший розвиток парламентаризму є одним із пріоритетів реорганізації політичної системи.

Звертаючись до українських реалій з огляду на незавершеність трансформаційних процесів, суспільно важливими цілями були й залишаються як вдосконалення законодавчої бази проведення адміністративної реформи, розвиток виборчої системи та парламентаризму на демократичній основі, так і активізація політичної участі населення.

Адже нині однією з основних проблем ефективної реалізації суспільно-політичних реформ є низький рівень участі громадян у процесах їх розроблення, реалізації та коригування. Виходячи з цього, розвиток політичної системи України на демократичних засадах у першу чергу потребує розширення свідомої та компетентної участі громадян у цьому процесі, перетворення громадськості на дієвого суб'єкта суспільних перетворень.

Основним суспільним інститутом, що здатен втілити вищезазначене на практиці є громадянське суспільство, від рівня розвитку якого зокрема, та від ступеня участі громадян у різних формах самоорганізованої суспільної активності загалом, буде залежати успіх подальших реформ.

Поступове розчарування та розвіювання марних ілюзій стосовно демократичної еволюції влади надали серйозний поштовх до формування структур громадянського суспільства. Певним чином населення України на декілька кроків відійшло від традиційного суспільства, якому притаманна так звана «недіяльна особистість», першочерговим завданням якої є задоволення поточних потреб та байдужість до потреб майбутнього, тим паче на основі дій інноваційного спрямування у бік сучасного цивілізованого розвитку. Прикладом цього можуть слугувати події «Помаранчевої революції», що не лише суттєво змінили настрої й орієнтації українців, але й сприйняття України та українців у світі [3, с. 100-101].

До позитивних моментів, що є безпосереднім доказом поступового розвитку в Україні громадянського суспільства, відноситься помітна нині тенденція щодо активного розвитку незалежних аналітичних центрів (НАЦ) та їх активної діяльності із залучення громадськості до участі в управлінні державними справами. Також, помітним є підвищення рівня їх професійності, посилення впливу на формування громадської думки, підвищення якості взаємодії НАЦ як з органами державної влади, так і з органами місцевого самоврядування, розширення кола питань, що нині досліджуються НАЦ, посилення взаємного координування своєї діяльності, співпраця з іншими громадськими організаціями тощо. Тобто, як можна простежити, НАЦ активно сприяють формуванню та реалізації основних завдань державної політики, таким чином виконуючи роль своєрідного «інтелектуального мосту» між владою та суспільством [9].

Проте, попри позитивну динаміку кількості громадських організацій, за даними систематичного соціологічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України за 2004 – 2010 рр. показники суспільної активності населення залишаються все ж таки вкрай низькими. [8, с. 13].

Також основними проблемами в діяльності українських НАЦ щодо залучення громадськості до участі в державному управлінні є: відсутність налагодженої системи державних замовлень недержавним аналітичним центрам щодо розроблення концептуальних

засад державної політики в різних сферах суспільного життя; обмеженість масштабу проектів, що здійснюються; відсутність розгалужених регіональних мереж НАЦ; високий ступінь залежності українських НАЦ від фінансової й організаційно-технічної підтримки міжнародних організацій [6].

Ще одним, але не менш важливим індикатором демократичності держави є діяльність судової гілки влади, адже тільки в тій державі права людини завжди будуть визначальними при здійсненні державної політики, де буде забезпечено справедливе та доступне судочинство.

Протягом багатьох років з моменту незалежності України судова система взагалі, та її діяльність зокрема, викликали безліч запитань і характеризувалися недостатньою ефективністю. Свідченням цього слугує той перелік вад, у наявності яких ми вже встигли переконатися – це і систематичне порушення судами строків розгляду справ, і невідповідність доступу до правосуддя міжнародним стандартам прав людини, і не належне виконання судових рішень тощо. Причиною існування цих недоліків судової системи є значна перевантаженість суддів справами, непрозорим порядком формування суддівського корпусу, залежністю суддів від президента, недостатньо ефективним забезпеченням права на судовий захист і т. д. Таким чином у суспільстві встановилося негативне сприйняття судової системи, панування скепсису щодо дієвості й ефективності судових механізмів і можливості захистити свої права в суді. Все це стало підґрунтям створення сприятливих умов для корупції та безвідповідальності окремих суддів.

Розпочата у 2010 році судова реформа, головним завданням якої було подолання вищезазначених проблем та виведення взагалі всієї судової системи на новий якісний рівень очікуваних результатів не дала. Ухвалений Закон України «Про судоустрій і статус суддів» та внесення змін до чинних процесуальних кодексів не відповідають вимогам Венеціанської комісії. Важливою складовою судової реформи стало утворення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, що повинно сприяти зменшенню навантаження на суддів, які розглядають скарги у кримінальних і цивільних справах та підвищити якість і оперативність вирішення судових справ.

Новаційним також стало створення в судах автоматизованої системи документообігу. Позитивним аспектом судової реформи є також розподіл між судьями справ, що певною мірою унеможливуватиме вплив на перебіг досудового розгляду та посилення кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення. Такі кроки сприятимуть ефективнішому забезпеченню виконання судових рішень [8, с. 23-24].

Наступним основоположним індикатором побудови держави на демократичних засадах є функціонування інститутів представницької демократії, а як свідчить досвід у практиці урядування насамперед європейських країн, ефективно реалізувати це завдання можливо при використанні саме електронної демократії (е-демократії).

Дослідження цієї проблеми ґрунтується на наявних у Раді Європи підходах щодо сутності, структури особливостей е-демократії та її запровадження, які викладені в ряді документів (рекомендації CM/Rec(2009)1 Комітету Міністрів Ради Європи країнам-членам щодо електронної демократії, ухвалені у 2009 р. (Indicatives Guides and Glossary relating to Recommendation Rec (2009) 1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) [12] і т. д.).

У цьому та інших документах електронну демократію (e-democracy) визначають як інструмент зміцнення демократії, демократичних інститутів і демократичних процесів за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, а головним її завданням виступає «електронна підтримка демократії». Е-демократія є однією зі стратегій підтримки демократії, демократичних інститутів, демократичних процесів і поширення демократичних цінностей. Вона розширює кількість традиційних інструментів демократії і є взаємопов'язаною з ними [12].

З огляду на це доречним є наведення переліку складових е-демократії, до яких перш за все відносять: електронний парламент, електронне законодавство, електронний суд, електронне посередництво, електронні вибори, електронний референдум, електронне голосування, електронні петиції, електронні кампанії, електронні опитування тощо [12].

Нині, як показує українська практика, функціонування інститутів представницької демократії виявився недостатньо ефективним, тому, виходячи з вищезазначеного, розширення форм прямої демократії в Україні шляхом впровадження в політичну практику інституту е-демократії є одним із першочергових її завдань.

Так, аналіз досвіду запровадження інструментів е-демократії в Україні доводить, що завдяки застосуванню Інтернет-технологій у громадян з'являються нові можливості участі в політичному процесі, що ознаменується підвищенням рівня їх інформованості щодо актуальних політичних проблем, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

В Україні набули певного розвитку окремі елементи таких складових електронної демократії, як електронний парламент, електронний суд. До останніх позитивних зрушень у розвитку такої складової е-демократії, як е-суд, можна віднести ухвалення Закону України «Про доступ до судових рішень», що надає можливість використання громадянами мережі Інтернет для контролю за проходженням судових розглядів їх справ. Проте, стан розвитку кожної з цих складових не відповідає поточній практиці розвинених демократичних країн. Так, розвиток е-парламенту та інших складових е-демократії, відрізняється домінуванням односторонніх інформаційних сервісів. Зокрема, відсутні такі поширені в європейській практиці інструменти, як: доступ всіх зацікавлених осіб до пов'язаної із законодавчим процесом документації, можливість висловитися щодо того чи іншого законопроекту, електронний документообіг, Інтернет-трансляції парламентських засідань тощо.

Тобто, попри існування певної нормативно-правової бази, що регламентує розвиток інформаційного суспільства й робить можливим реалізацію деяких принципів та інструментів е-демократії, галузева нормативно-правова база, що регламентує розвиток інформаційного суспільства в Україні у напрямі врахування вимог розвитку е-демократії потребує подальшого розвитку. Зокрема актуальною є потреба визначення правових гарантій одержання громадянами відповідей (зворотного зв'язку) на їхні запити надісланні до державних органів у електронній формі. Також, досить низьким є рівень звітності щодо результатів застосування консультативних форм е-демократії у процесі роботи над нормативно-правовими актами, формуванні напрямі державної політики тощо.

Ще однією, проте не менш суттєвою перепорою для реалізації е-демократії є загальний рівень розвитку інформаційного суспільства в Україні, який не забезпечує рівного доступу громадян до отримання інформації, доступності для громадян різних форм електронної демократії. Гострою проблемою розвитку електронної демократії в Україні залишається помітна міжрегіональна «цифрова нерівність», відсутність дієвих кроків з її подолання [10].

Резюмуючи, варто відмітити, що після двадцяти одного року перехідного періоду очевидним є факт – процес економічної й політичної модернізації суспільства в Україні й досі триває. Досвід розвинених країн світу, особливо тих, що в короткий післявоєнний період здійснили модернізацію власної життєдіяльності, забезпечили високий рівень життя людини, утвердили їх права і свободи, демократичне управління і самоврядування, а також нові постмодерні погляди на модернізацію свідчать про необхідність поєднання традицій та інновацій в усіх сферах [3, с. 103]. Так і Україна має йти в майбутнє опираючись і враховуючи власні здобутки та помилки, при цьому зважаючи й беручи до уваги досягнення сучасного цивілізованого суспільства.

У підсумку можна констатувати, що нині інноваційна політика в Україні все ж таки вже демонструє певні позитивні зрушення, отримує законодавчу підтримку, стає дедалі змістовнішою складовою державної політики загалом. Не менш важливим позитивом у цьому контексті є укріплення у громадській свідомості інноваційної культури мислення й

усвідомлення того, що розробка і впровадження інноваційної стратегії розвитку є одним із найбільш ефективних шляхів входження України до світового цивілізаційного простору на умовах рівноправного, конкурентоздатного гравця [3, с. 110]. Проте залишки тоталітарного минулого й досі продовжують бути перепорою на шляху демократичних перетворень.

Тому, враховуючи наведені політичні передумови інноваційного розвитку України, варто зазначити, що модель інноваційного розвитку має спиратися в першу чергу на досвід сучасної цивілізації, власний довгостроковий прогноз динаміки світових відносин, унікальне цивілізаційне та соціокультурне підґрунтя української нації.

Література:

1. Гальчинський А. С. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу / А. С. Гальчинський. – К.: Українські пропілеї, 2001. – 320 с.
2. Даниляк О. Нормативне закріплення статусу і прав парламентської опозиції: Аналітична записка. / О. Даниляк / НІСД. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/550/>
3. Дмитренко М. А. Інноваційний розвиток України в умовах глобалізації та інформаційної революції [Текст] / М. А. Дмитренко; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т досл. проблем держ. безпеки. – К.: Знання України, 2009. – 339 с.
4. Згуровський М. Дослідницькі університети: шанс для Європи / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2006. – №39. – 8 листопада. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kpi.ua/632>
5. Калекін Ю., Крисенко О., Мовчан У. Щодо взаємовідносин між Президентом та Прем'єр-міністром за нових конституційних умов: Аналітична записка. / Ю. Калекін, О. Крисенко, У. Мовчан / НІСД. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/704/>
6. Каплан Ю. Участь громадськості в державному управлінні: роль недержавних аналітичних центрів: Аналітична записка. / Ю. Каплан / НІСД. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/260/>
7. Макаров Г. В. Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування у межах нової системи територіальної організації влади в Україні. / Г. В. Макаров, О. М. Держалюк, Ю. Б. Каплан / За заг. ред. Г. В. Макарова – К.: НІСТ, 2011. – 54 с.
8. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне П'яте послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2011. – 432 с.
9. Пашков М. Неправительственные аналитические центры: предложение на фоне отложенного спроса / М. Пашков // Центр Разумкова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uceps.org/ukr/article.php?news_id=322
10. Сало І. Розвиток електронної демократії в Україні: Аналітична записка. / І. Сало / НІСД. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/267/>
11. Токар О. Удосконалення конституційних засад системи місцевого самоврядування в Україні: Аналітична записка. / О. Токар / НІСД. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/672/>
12. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies). [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Ради Європи // Режим доступу: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp

Пономаренко Л. В. Политические предпосылки избрания Украиной инновационной модели развития

Выделены и проанализированы базовые политические предпосылки избрания Украиной инновационной модели развития, обозначены ряд ныне существующих нерешенных проблем, решение которых будет способствовать интегрированию нашего государства в европейское сообщество, занятию достойного места среди развитых стран мира и обеспечению общественного благосостояния своих граждан.

Ключевые слова: инновации, инновационная политика, инновационная модель развития, демократический транзит.

Ponomarenko L. The political background of Ukraine choice on the innovative model of development

Identified and analyzed basic political background of Ukraine choice on the innovative model of development, considered a number of existing unresolved problems, the solution of which will contribute to the integration of our state into the European community, taking a worthy place among the developed countries of the world and will contribute the social welfare of its citizens

Keywords: innovations, innovative policies, innovative model of development, democratic transit.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

УДК 324

Арабаджиев Дмитро Юрійович,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціальної роботи
Запорізького національного технічного університету

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

В статті подане визначення громадських організацій та виділені їх особливості як інституту громадянського суспільства. Визначено роль громадських організацій в політичній системі з огляду на теорію демократії Й.Шумпетера. Позначено подальші напрямки дослідження громадських організацій в контексті розбудови демократії в Україні.

Ключові слова: організація, громадянське суспільство, демократія, виборчий процес.

Існування громадських організацій в сучасному суспільстві є необхідністю, адже двадцяте сторіччя переконливо продемонструвало, що без громадських організацій навіть найрозвиненіші держави не можуть забезпечити стабільність і справедливість у суспільстві.

Державна політика або ринкові процеси, що в той чи інший ступінь не відповідають вимогам громадян, спонукають останніх об'єднуватися в організації для реалізації своїх потреб. Організації є основною характеристикою сучасного суспільства [1] і сила чи слабкість громадянського суспільства в будь якій сучасній країні є похідною характеристикою від активної участі її громадян у різних громадських організаціях.

Мета даної статті – розкрити роль громадських організацій, як особливого інституту громадянського суспільства, в політичній системі українського суспільства.

Ідея громадянського суспільства бере свій початок від ідеї «полісу» Аристотеля, «societas civilis» (громадянське суспільство) Цицерона та природного права. Основна заслуга в розробці концепції громадянського суспільства, безумовно, належить Г. Гегелю, який систематизував суспільно-політичну спадщину французької, англосаксонської й німецької думки. На рубежі ХХ – ХХІ століть підвищений науковий інтерес до дослідження проблем громадянського суспільства зумовлений зі спробами вчених запропонувати загальні рамки теорії громадянського суспільства та необхідністю узагальнення досвіду становлення інститутів громадянського суспільства, демократичної держави в країнах Східної Європи. Теорії цього періоду презентують сучасний етап вивчення феномена «громадянське суспільство» [2].

У сучасному розумінні громадянське суспільство – це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами держави, її директивного регулювання й регламентації, але гарантуються та охороняються державою [3, с. 116].

Громадянське суспільство як підсистема у зародковому стані «фактично присутня в кожному сучасному суспільстві. Однак суспільства різняться її розмірами (вона може, як за тоталітаризму, прямувати до нуля, а може охоплювати основний простір людської життєдіяльності) та за її якістю: рівнем розвиненості, повноцінністю функціонування, системою цінностей» [4, с. 33].

Інститутами громадянського суспільства, що здатні бути носіями або суб'єктами владних відносин, є:

– добровільні громадські організації і громадські рухи, а також політичні партії на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади;

- незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формулюють і оприлюднюють громадську думку;
- громадська думка як соціальний інститут;
- у певному аспекті – вибори та референдуми, коли вони служать засобом формування і виявлення громадської думки та захисту групових інтересів;
- залежні від громадськості елементи судової і правоохоронної системи (як-то суди присяжних, народні міліцейські загони тощо);
- на Заході є тенденція зараховувати до інститутів громадянського суспільства також розподільчо-регулятивні інститути сучасної держави загального добробуту;
- неурядові організації [5].

Першим документом, що визначив поняття інститутів громадянського суспільства на законодавчому рівні, стала постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», згідно якої під інститутами громадянського суспільства слід розуміти громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства [6].

Сутність поняття «громадська організація» співвідносять з таким словосполученням як «третій сектор», «неурядова», «неприбуткова» організація, які сформувалися в процесі історичного розвитку України, Західної Європи та США. Слід зазначити, що «неурядова організація» і «третій сектор» не є тотожними поняттями, оскільки друге – має ширше значення.

Організації ж – це перш за все соціальні групи, орієнтовані на досягнення взаємопов'язаних і специфічних цілей. Кожна організація доцільна в тому сенсі, що дії її членів певним чином скоординовані для досягнення спільного для неї результату в цілком певній галузі людської діяльності. Крім того, організації – це такі групи, яким властивий високий ступінь формалізації. Їх внутрішня структура високо формалізована в тому сенсі, що правила, регламенти, розпорядок охоплюють практично всю сферу поведінки її членів. Вони ясно і точно сформульовані і охоплюють всі ролі та рольові зв'язки, наказують рольові дії незалежно від особистісних якостей індивідів, що займають ті чи інші позиції в структурі організації.

Роль організації полягає не тільки в налагодженні та підтриманні зв'язків її членів, але також в їх модифікації по мірі розвитку. Ціна, яку людина платить за ефективне вираження і задоволення власних потреб та інтересів організації, полягає в обов'язку індивіда підкорятися встановленим в ній правилам

Отже, організація – це соціальна група, орієнтована на досягнення взаємопов'язаних специфічних цілей і на формування високоформалізованих структур на основі спеціалізації або розподілу праці. Часто до визначення організації додають такі специфічні риси, як наявність координуючого і керуючого органу та розподіл праці між її членами. Однак ці риси проявляються в основному у великомасштабних організаціях і не є обов'язковими для всіх організованих соціальних груп.

Під громадськими організаціями у науковій літературі традиційно розуміють відносно автономні групи людей, орієнтовані на досягнення певної заздалегідь фіксованої мети, реалізація якої вимагає спільних і координованих дій на основі певних процедур і правил [7, с. 54]

У сучасній вітчизняній літературі поняття «громадська організація» асоціюють із добровільним формуванням громадян, створеним у результаті їх вільного волевиявлення з метою вираження колективних інтересів і вирішення громадських питань та проблем. [8, с. 15]. На думку Л. Лойко, «громадські організації – це формалізовані самодіяльні (неурядові) неприбуткові об'єднання громадян, спрямовані на реалізацію різноманітних

колективних інтересів і захист колективних прав» [9, с. 51]. У такому широкому значенні до розряду громадських організацій потрапляють досить різні за суттю інституції – політичні партії, власне громадські організації, організації за інтересами, благодійні фонди, тощо. Вочевидь ці групи організацій необхідно розглядати окремо, хоча, з іншого боку, не можна не бачити їх спільної сутності як організацій громадянського суспільства.

Громадські організації формуються, перш за все, як інструмент для реалізації потреб і інтересів. Природна потреба людей в об'єднанні, які таким способом прагнуть позначити свою своєрідність, впливає зі спільності їх становища в суспільстві, схожих рис і цілей і породжує різні типи суспільних зв'язків між ними. Одночасно ознаками громадських організацій є і те, що з моменту створення їх цілі йдуть далі інтересів їх організаторів [10].

Розрізняють два способи соціальної організованості: формальну і неформальну організацію [11]. До особливостей першої з них відносяться: раціональність (свідоме дотримання певної мети); безособовість (відносини між індивідами встановлюються за певною, не залежною від них програмою); відсутність, в ідеалі, позаслужбових зв'язків між індивідами, підпорядкування їх винятково функціональним цілям.

Неформальна організація являє собою спонтанно сформовану систему соціальних зв'язків, норм, дій, що виявляються продуктом більш менш тривалого міжособового і внутрішньогрупового спілкування [12]. У відповідності зі вказаними способами соціальної організованості громадські організації можна поділити на формальні (традиційні) і неформальні.

Для традиційних громадських організацій – таких, як професійні спілки, жіночі, молодіжні формування – характерні інституціоналізація в суспільстві, наявність певного історичного досвіду, традицій діяльності [13]. Будучи інституціоналізованими й інтегрованими в політичну систему, традиційні громадські організації в сучасних умовах відчувають часом симптоми кризи, втрачають довіру окремих груп населення. До числа факторів, що перетворюють громадські організації в неефективні структури, відносяться їх надмірна формалізація (підміна реального захисту інтересів громадян формальним представництвом), відрив від груп населення, інтереси яких вони представляють, відмова від спочатку проголошених завдань, бюрократизація.

Тому не дивно, що зростання соціально-політичної активності громадян знаходить своє вираження не стільки в демократизації традиційних структур, скільки в створенні нових самостійних, неформальних організацій та рухів, що в найзагальнішому вигляді можна визначити як «спільні прагнення людей до реалізації загальної мети». Дані організації не входять до складу державних інститутів. Вони не мають жорсткої ієрархічної будови на відміну від партій [14].

Проаналізувавши найпоширеніші визначення громадських організацій, П. А. Дігтяр [15] узагальнив критерії, що дають змогу кваліфікувати ці об'єднання: громадська організація має бути некомерційною; громадська організація не повинна засновуватися державою; громадська організація не повинна використовувати чи пропагувати насильницькі методи; громадська організація не має своєю основною метою прагнення до влади (не визнаються громадськими організаціями політичні партії та їхні об'єднання).

Головними ознаками, спільними для громадських організацій, П. А. Дігтяр вважає: недержавність; самоуправління; добровільність; некомерційність (неприбутковість); суспільну корисність. Як правило, вони мають форму (статут, склад, цілі та межі діяльності). Недержавність не означає, що громадські організації не можуть одержувати допомоги від держави, або що офіційні особи держави не можуть входити до складу їхніх керівних органів. Ця «неурядовість» полягає, скоріше, в тому, що громадські організації не входять до складу держави і не мають урядових повноважень. Добровільність передбачає непримусову участь громадян у діяльності громадських організацій. Некомерційність означає відсутність прибутку, а в разі появи надлишку ресурсів чи коштів, вони мають бути використані на досягнення статутних цілей громадських організацій і не можуть розподілятися між

засновниками та членами громадських організацій. Суспільна корисність громадських організацій є важливою ознакою, яка відрізняє їх від інших організацій за специфічними інтересами [16].

Отже, громадські організації – добровільні, легальні, організаційно оформлені об'єднання громадян, які представляють інтереси певних верств населення, діють за статутом на основі принципів самоврядування і законності.

Відносна відстороненість громадських організацій від політики пов'язана насамперед з тим, що держава безпосередньо не втручається в їх діяльність, а лише регулює її відповідно до чинного законодавства. До того ж громадські організації на відміну від державних інститутів не наділені владними повноваженнями. Відрізняються вони й від політичних партій, оскільки не ставлять за мету оволодіння державною владою. Відмінність їх від усіх інших суспільних угруповань пов'язана з особливостями функціонування (виникнення за ініціативою знизу, фактична єдність, забезпечення інтересів своїх членів та прихильників незалежно від мети та характеру об'єднання, нетрадиційність) та принципами діяльності (добровільність, поєднання особистих і суспільних інтересів, самоврядування, рівноправність, законність, гласність). У сучасному суспільстві громадські організації забезпечують самоорганізацію в суспільстві, спільну діяльність громадян щодо реалізації соціальних цінностей і суспільних цілей, виникнення місцевих ініціатив та вирішення проблем на локальному рівні та рефлектують різноманітність суспільної думки стосовно різних сфер життя – культурної, освітньої, економічної і т.д.

За своєю природою і характером діяльності громадські організації не є політичними організаціями. Однак їх діяльність почасти набуває політичного характеру, адже без широкої добровільної громадянської участі демократична держава може перетворитися в «територію» окремих привілейованих груп і організацій. В той час як за активної участі громадян у справах суспільства вона може витримати політичні, економічні, соціальні випробування, не приносячи в жертву права і свободи своїх громадян.

На роль об'єднань громадян в політиці особливу увагу звертали американські дослідники – і це не дивно, адже, як зауважував А. де Токвіль, саме американці змогли винести максимальну користь із права створювати об'єднання [17]. Починаючи з Дж.Медісона, теорії груп розвивали численні американські дослідники. Так, А.Бентлі [18] стверджував, що об'єктом політологічного вивчення повинні бути не законодавчі норми і формальні моменти політичної організації суспільства, а дії людей, що добровільно об'єдналися в групи, направлені на досягнення політичних цілей. Д.Трумен визначив політичний процес перш за все як «процес групової конкуренції в боротьбі за владу над розподілом ресурсів», а саме суспільство – як множинність груп, що взаємодіють одна з одною [19].

Зважаючи на процеси, що відбуваються в політичній системі сучасного українського суспільства, яке переживає період трансформації – перехід до демократичної правової держави, а в майбутньому до громадянського суспільства, – на особливу увагу заслуговує питання ролі, яку відіграють організації в політичній системі і, зокрема, в якості суб'єкта виборчого процесу, адже саме вибори є формою прямої демократії, за допомогою якої громадяни обирають представників, яким вони готові делегувати свої повноваження для вираження загальної волі та здійснення від їхнього імені управління суспільством. Саме через це громадяни мають бути найбільш зацікавлені в тому, щоб вибори відбулися максимально прозоро та відкрито з дотримання демократичних процедур та у відповідності до міжнародних стандартів. Тому, з одного боку, держава повинна забезпечити ці умови, а з іншого – надати громадськості можливість спостерігати за перебігом виборчої кампанії. І лише за умови поєднання права вибору та права спостерігати – результати волевиявлення можуть бути справді легітимними, тобто підтримані і визнані суспільством [20].

Думка щодо важливості ролі, яку відіграють громадські організації в політичній системі сучасного суспільства, співвідноситься із моделлю демократії Й.Шумпетера – так званою, «реалістичною» моделлю демократії.

Під демократією Й.Шумпетер розуміє політичний метод, тобто інституційну структуру, яка дає право прийняття політичних рішень певним індивідам, які досягли успіху в залученні голосів виборців [21, с. 269]. Демократична політика при цьому являє собою боротьбу між політичними лідерами, які змагаються за мандат на правління. Демократія зовсім не обіцяє рівності і найбільш сприятливих умов для розвитку особистості, а долею демократичних громадян є право періодично обирати уряд, який діє від їх імені.

Сутність демократії полягає в здатності громадян замінити один уряд на інший і тим самим захистити себе від ризику перетворення політиків в незмінну силу. Демократія є механізмом, який дозволяє виразити прагнення простих людей, залишаючи здійснення політики в руках тих, хто володіє необхідним досвідом та кваліфікацією.

В демократичній політичній системі громадяни беруть участь у виборах, здійснюючи своє пряме волевиявлення, а уряд усвідомлює необхідність проведення чесних і прозорих виборів як підтвердження легітимності своєї влади.

Громадські організації в даному випадку, таким чином, відіграють потрібну роль, забезпечуючи неухильну реалізацію прав перших, попереджуючи будь-які спроби впливу на процес з боку других та одночасно гарантуючи чесність і прозорість виборчого процесу.

В Україні громадські організації лише починають усвідомлювати свою роль в політичній системі, проте їх вплив на виборчий процес в Україні, як стверджує Ю.Опалько [22], зростає, а форми, методи та засоби, які застосовуються ними у своїй повсякденній практиці, урізноманітнюються.

В сучасному українському суспільстві триває процес становлення громадських організацій, їх інституційний розвиток, рівень якого дозволяє говорити про зміцнення організаційних можливостей для впливу на різні сфери життя суспільства і на політичну сферу зокрема.

Особливості інституційного розвитку громадських організацій в Україні, його залежність від рівня громадянської активності, структурно-функціональна характеристика громадських організацій з огляду на їх роль в політичній системі українського суспільства потребують особливої уваги науковців та є безперечно актуальними напрямками подальших наукових досліджень враховуючи завдання, що постають перед нашою державою в плані розвитку громадянського суспільства.

Література:

1. Scott W.R. Organizations and organizing: rational, natural, and open systems perspectives / Richard W.Scott, Gerald Fredrick Davis. – Pearson Prentice Hall, 2006 – 452 с.
2. Карчевська О.В. Структурно-інституціональні складові стабілізуючого потенціалу громадянського суспільства / О. В. Карчевська // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. - Вип. 43 (1). - С. 477-482
3. Бебик В. Політика і політична діяльність / Валерій Бебик // Політологічні читання. - 1994.- №3. - С.115-130.
4. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 680 с.
5. Там само.
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади»

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>.

7. Солдатов С. А. Общественные организации в Российской Федерации (политико-правовое и институциональное исследование): / С. А. Солдатов. – М.: Наука, 1994. – 354 с.

8. Коваленко В.В. Громадські організації в Україні: взаємодія між трьома секторами / В. В. Коваленко, О. О. Юлдашев. – К.: МАУП, 2007. – 216 с.

9. Лойко Л. Типологічне позиціонування національних організацій в інституціональній структурі громадянського суспільства / Л.Лойко // Політичний менеджмент. – 2005. – №5. – С. 51 – 60.

10. Кляйнеберг М. Некоммерческие общественные организации в российском секторе социального обеспечения [Електронний ресурс] / М. Кляйнеберг // Журнал социологии и социальной антропологии, 2000 г. том III, выпуск 1. – Режим доступу до журн.: <http://hq.soc.pu.ru/publications/jssa/2000/1/10klanberg.html>.

11. Казаков О. Что такое некоммерческий сектор и некоммерческая организация [Електронний ресурс] / О.Казаков // Электронный информационный бюллетень. – Режим доступу: <http://www.owl.ru/win/books/ngoinic/WEDEN.htm>.

12. Зайцева Е. В. Общественные объединения в системе российского общества: Уч. пособие. / Е. В. Зайцева. – Тверь: АООТ «Твер. полиграф. к-т», 1992. – 322 с.

13. Дарков А. А. К вопросу о понятии общественного объединения / А. А. Дарков // Юрист. – 1999. – № 5-6. – С. 17-24.

14. Коэн Д. Гражданское общество и политическая теория / Д. Коэн, Э. Арато. – М.: Весь мир, 2003. – 784 с.

15. Дігтяр П. А. Громадські організації в суспільно-політичній системі сучасної України: стан і перспективи розвитку / П. А. Дігтяр // Сторінки історії: Збірник наукових праць. – Вип. 31. – К.: ІВЦ «Видавництво» Політехніка», 2010. – С. 190 – 204.

16. Бекяшев К. А. Международное публичное право / К. А. Бекяшев. – М.: Проспект, 2007. – 587 с.

17. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке / Алексис де Токвиль; [пер. с франц., предисл. Гарольда Дж. Ласки]. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.

18. Bentley A. The Process of Government: A Study of Social Pressures. – Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press, 1967. – 501 p. [Електронний ресурс] / A. Bentley. – Режим доступу:

http://books.google.com.ua/books/about/The_Process_of_Government_a_Study_of_Soc.html?id=guwtAAAAIAAJ&redir_esc=y

19. Truman D. B. The Governmental Process. Political Interests and Public Opinion / D. B. Truman. – N.Y: Alfred A. Knopf., 1951. – 568 p.

20. Бондарчук А. Громадське спостереження за виборами: що і для чого? [Електронний ресурс] / А. Бондарчук. – Режим доступу:

<http://opora.ua.org/articles/1425-gromadske-sposterezhennja-za-vyboramy-shcho-i-dlja-chogo>

21. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер // Філософія політики : Хрестоматія. У 4-х т. / Ред. А. В. Толстоухов. - Київ : Знання України, 2003. - Т.3. - С. 350-359.

22. Опалько Ю. Вплив громадських організацій на виборчий процес / Ю. Опалько // Вибори та демократія. – 2006. – №4. – С. 13-16.

Арабаджиев Д.Ю. Общественные организации в политической системе современного общества

В статье дано определение общественных организаций и выделены их особенности как института гражданского общества. Определена роль общественных организаций в политической системе на основе теории демократии Й.Шумпетера. Обозначены

дальнейшие направления исследования общественных организаций в контексте развития демократии в Украине.

Ключевые слова: организация, гражданское общество, демократия, избирательный процесс.

Arabarjyiev D. Public organizations in the modern society political system

In the article the definition of the public organizations is given and their features as the civil society institution are highlighted. The public organizations role in the political system according to Schumpeter's theory of democracy is described. The ways of the further researches of the public organizations in the context of the development of democracy in Ukraine are given.

Keywords: organization, civil society, democracy and the electoral process.

УДК 323.23:329.78 (477)

Вальковець Ганна Іванівна,
аспірантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

МОЛОДІЖНИЙ ПРОТЕСТ ЯК МЕХАНІЗМ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ

В даній статті досліджується протестний потенціал молоді як найбільш політично активного та мобільного прошарку населення. Розглядаються основні причини молодіжних політичних протестів, їх традиційні та нові форми. Аналізуються можливості впливу молоді на процес прийняття політичних рішень в умовах політичної модернізації України.

Ключові слова: молодь, політичний протест, еміграція.

Політичне роздоріжжя, на якому нині опинилася Україна, вимагає від кожного члена суспільства оголосити вибір на користь того чи іншого шляху. Саме щоденна потреба розглядати варіанти, прогнозувати результати, передбачати можливості і втрати змушує громадянина зайняти певну позицію і оголосити її. Хоча існує варіант втечі від відповідальності, що проявляється в політичному житті як абсентеїзм та політичний інфантилізм при сильному бажанні отримати позитивний для себе результат. Зрозуміло, що якби влада не намагалася б почути кожного, але досягнути цього важко, тому зазвичай ініціативи проголошують цілими групами людей, які об'єднуються на основі чи то спільних потреб, чи то політичних поглядів, чи місця проживання тощо.

Однією з найактивніших груп в політичному та соціальному житті держави є молодь. Несформованість життєвої позиції, творча нереалізованість, юнацький запал та максималізм перетворюють молодіжний прошарок населення на потужну рушійну силу протестів. В залежності від реалій молодіжні протести можуть бути як конструктивними, так і вносити дестабілізуючий фактор в життя суспільства (вуличні протести, масові заворушення, використання насильницьких засобів, порушення громадського спокою та ін.). Тому дослідження протестного потенціалу молоді є актуальним в контексті раціоналізації співпраці держави та населення, налагодження діалогу, в якому враховуватимуться особливі потреби молодих людей на державному рівні.

Інтерес науковців в основному спрямований на дослідження аспектів соціального протесту. Його динаміку досліджує Інститут соціології НАН України, Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Центр дослідження суспільства та інші. Заслужують уваги роботи в напрямку вивчення політичного протесту Є. Головахи, О. Гараніна, Жданова І., Н. Паніна, Хрустальнової М. і Хрустальова Ф. та інших.

Однак аналіз публікацій показує, що системних політологічних досліджень політичного протесту в цілому та молоді зокрема в умовах зміни соціальної диференціації, внаслідок старіння населення, та відповідно зміни суспільних цінностей, пов'язаних з особливостями реалізації національної моделі модернізації, недостатньо. Тому в сучасних умовах для збереження стабільності всередині суспільства важливо з'ясувати потенціал протестних настроїв молоді та перспективи її впливу на творення політики.

Метою даної статті є дослідження особливостей молодіжного протесту як реального механізму впливу на прийняття політичних рішень. Задля досягнення цієї мети необхідно виконати ряд завдань:

- з'ясувати сутність поняття політичний протест та його основних видів;
- визначити основні характеристики молоді як однієї з основних соціальних груп;
- проаналізувати причини протестних настроїв серед молоді, форми протесту, які вони обирають, та потенціал їх впливу на державну політику.

Об'єктом роботи є молодіжний протест як форма політичної участі.

Предметом даного дослідження є причини та форми політичного протесту молоді в умовах політичної модернізації України.

Політичний протест є формою вияву як легальної, так і нелегальної політичної участі. Політичний протест - явище багатогранне, і може виражатися на рівні внутрішнього несприйняття та незгоди з політичним курсом, процесом чи конкретним політичним рішенням; з іншого боку, - публічне вираження незадоволення існуючими політичними інститутами та політичними процесами. Таке незадоволення може втілюватися в різні види активної та пасивної протестної поведінки: від участі в демонстраціях, мітингах, бойкотах, діяльності опозиції до відмови від брати участь у виборах у формі електорального абсентеїзму, що переходить в політичну імовільність - пасивність, повну відстороненість від політичного життя.

Сучасні українські політичні реалії зумовлені перехідними процесами в розвитку політичної системи характеризуються загостреністю соціально-політичної ситуації. Закритість політичної еліти, низька ефективність державного управління, низький рівень життя населення, соціально-економічна нестабільність, відсутність взаємодії та взаємовідповідальності між державою і громадянином, несформованість громадянського суспільства, перманентний стан передвиборчих змагань спричиняють періодичне наростання соціального незадоволення, загострення політичних криз та поглиблення політичного відчуження, що виливається в різні форми політичного протесту. Політичний протест може здійснюватися насильницькими та ненасильницькими засобами, що і визначає ступінь його загрози для суспільної стабільності.

Так, до ненасильницьких форм політичного протесту відносять голосування проти всіх, демонстративне ігнорування вимог суб'єкта влади чи його самого, мітинги, демонстрації, голодування, пікети, бойкоти, марші незгодних, петиції, страйки, віртуальні форми протесту, флешмоби тощо. До насильницьких форм належать всі заходи з використанням фізичної сили, зброї, предметів та речовин, що несуть загрозу здоров'ю та життю людини. Це можуть бути революції, повстання, бунти, захоплення адміністративних будівель та суспільно значущих об'єктів, перекриття доріг тощо.

Під впливом вищеназваних факторів особливо яскраво простежується реакція молоді на різного роду соціальні та політичні потрясіння. Будь-яка значуща подія, що отримала публічний розголос, стає приводом для дії групами молоді або проголошення ними своєї інфантильної позиції, що пояснює її аполітичність, в тому числі електоральну пасивність. Тобто для молоді як суб'єкта протесту властиві як активні, так і пасивні форми здійснення такого роду політичної участі.

Розглядати молодь як соціальну групу, що є основною рушійною силою суспільних протестів дають змогу її соціально-психологічні характеристики. Згідно статті 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» молодь,

молоді громадяни - громадяни України віком від 14 до 35 років [3]. Це період набуття соціальної зрілості, становлення особистості, формування стійких ціннісних орієнтирів. В цей час триває активний процес сімейної та позасімейної соціалізації, залучення до політичного життя суспільства, виникає необхідність самовдосконалення та реалізації себе в різних сферах життя. У зв'язку з такою активністю виникає ряд специфічних потреб, задовольнити які молоді люди не завжди в змозі. На цьому ґрунті й виникають численні енто- та екзоконфлікти, які спричиняють ситуацію загального незадоволення, яке в свою чергу і виливається в протести проти діяльності державних органів.

В суспільстві перехідного періоду є явища й процеси, що суттєво відрізняються від тих, котрі притаманні стабільним суспільствам. Вони пов'язані як з економічними, політичними, так й соціальними трансформаціями, але всі вони без винятку стосуються проблем життєдіяльності людини, створюють далеко не завжди комфортні умови для молоді щодо проходження соціалізаційного процесу [4]. Реальна соціально-економічна ситуація в Україні також не сприяє налагодженню конструктивних відносин між молоддю та владою. Складна ситуація в освітній сфері, яка є найбільш дотичною до молодих людей, низький рівень фінансування молодіжних програм, проблеми молодіжного житла, непрозорі пільгові програми для молодих сімей підвищують рівень конфліктогенності в суспільстві.

Оточуюче життя стрімко змінюється, молодь бачить навкруги себе дуже мало стабільного й тому їй властивий релятивізм та орієнтація на ситуацію. Юнацький запал та максималізм не завжди сприяють конструктивним проявам незгоди та масового незадоволення, тому характерною особливістю молодіжних рухів є їх радикальність, хоча в українській практиці все-таки переважають мирні форми протесту.

Якщо говорити про студентів, то за даними Центру дослідження суспільства тенденція до уникнення насильницьких та конфронтаційних дій не змінилася впродовж минулих років. Частка конвенційних форм протесту (мітингів, пікетів, маршів тощо) серед протестів за участі студентів суттєво вища, ніж загалом по Україні (98% проти 78% у 2010 та 93% проти 82% у 2011). Тенденція до переважання конвенційних дій над насильницькими та конфронтаційними різко контрастує з європейською практикою, де зіткнення з поліцією під час протестів стали звичним явищем, а окупація університету стала популярною формою протесту [2].

На нашу думку, саме студентство складає ядро соціальної верстви молоді, оскільки саме ця група є найбільш мобільною та активною. Високий рівень соціальної комунікації, активний спосіб життя, необтяженість сімейними турботами, формування зрілої соціально-політичної позиції, однакові умови соціалізації, а відтак тотожні потреби та проблеми в їх задоволенні, сприяють згуртуванню студентства. До того ж студентство, та й молодь загалом, є надзвичайно цінним сегментом електорату, саме завдяки спільності вимог, задоволення яких не забувають декларувати у своїх передвиборчих програмах учасники виборчих перегонів. Хоча часто трапляється суттєве завищення прогнозованих результатів голосування молоді аудиторії над отриманими даними, внаслідок низької виборчої активності молоді.

Не можна сказати, що студентський рух в Україні деполітизований. Частка протестів, де об'єктами критики ставали центральні органи державної влади, у 2011 році становила 63%, при цьому студенти спрямовували вимоги до уряду в 22% випадків, на фоні 15% звернень у середньому для всіх протестів. Поки що студентські вимоги не можна оформити в якусь антиурядову кампанію, але для студентів боротьба за свої соціально-економічні права загалом пов'язується з висуненням вимог до центральних органів влади [2].

Незважаючи на високий рівень соціальної комунікації, студенти рідко кооперуються з іншими потужними групами протестувальників, яких також цікавить освітня тематика: з вчителями, школярами, науковцями. Цього року відбулася лише одна така акція, яка стосувалася недофінансування освітньої та наукової галузі в Україні. У 2011 році було зафіксовано лише 14 протестних акцій (11%), проведених спільними зусиллями студентів та

вчителів; роком раніше відбулася лише одна така акція. У 78% студентських протестів брали участь лише студенти [2].

Зазвичай студентські акції протесту не вирізняються чисельністю. Серед тих поодиноких протестів, в яких узяли участь більше тисячі протестувальників у 2011 році варто відзначити акцію львівських студентів проти прийняття закону «Про вищу освіту» за участю більш, ніж 2 тисячі протестувальників та майже 5-тисячну акцію студентів Київського Політехнічного Інституту з вимогою лишити за ними фактичне право на вибори ректора. Тоді як у Британії в окупації вежі Millbank брали участь тисячі студентів, а кількість учасників студентських протестів у Чилі сягала 200 тисяч учасників. А в Австрії завдяки студентській активності восени 2009 року було організовано один з найбільших протестів на освітню тематику, в якому взяли участь більше 40 тисяч учасників [2].

Незважаючи на свою слабкість та неорганізованість, студенти домоглися значних поступок від влади, а це свідчить про хитке становище останньої. Оскільки в умовах посткризового періоду, вживаючи заходів масової економії, західноєвропейські уряди навпаки проявляють неабияку агресивність та недемократичність в освітній сфері у супереч масовим протестам.

Пришвидщення темпів техніко-економічного розвитку, оновлення знань, умов праці та побуту роблять помітнішими розходження між поколіннями. Нові проблеми та події штовхають на пошуки принципово нових рішень. Не став винятком і публічний протест, в якому поряд з традиційними формами (вуличні акції, петиції, голосування) нинішня молодь широко використовує можливості інтернет-простору. Адже серед молодого покоління (16-24 роки) – 60,7 % тих, хто широко користується здобутками науково-інформаційного прогресу [5].

Причин такої популярності інтернету серед молоді є декілька. Не в останню чергу це можливість залишатися невідомим, закликаючи до антизаконних дій, висловлюючи жорстку критичну позицію щодо владних рішень, здійснюючи Dos-атаки (*Denial of Service* - напади на електронні системи з метою зробити їх ресурси недоступними для користувачів) чи інші хакерські акції, спрямовані на послаблення авторитету влади. Прикладами таких віртуальних акцій протесту можуть слугувати збої в роботі в лютому 2012 року офіційних інтернет-представництв органів державної влади, серед яких опинилися сайти Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Національного банку України, Кабінету Міністрів України, Президента України, Державної податкової служби України, Партії регіонів, дісталася і Комуністичній партії України та деяким іншим. Приводом для численних атак на ці сайти стало припинення роботи популярного файлообмінника ex.ua. Напередодні парламентських виборів, що відбулися 27 жовтня 2012 року, здійснювалися численні DDos-атаки (*Distributed Denial of Service*) на електронні ресурси Комітету виборців України, Центральної виборчої комісії України, Кримської регіональної організації Партії регіонів, Центру журналістських розслідувань, на персональні веб-представництва деяких опозиційних політиків (А. Гриценка, Ю. Тимошенко, О. Турчинова, А. Яценюка) та низку інтернет-видань. Хакерська субкультура вирізняється аполітичністю та здатністю невідкладно відгукнутися на заклики колег щодо підризу того чи іншого проекту. Справа в тому, що в середині хакерського середовища це сприймається як виклик професіоналізму, як захоплюючий проект по виконанню складного завдання, успіх в якому дозволить піднятися по ієрархічній драбині хакерської організації. Тобто важливо зазначити, що про ідейність в даному середовищі йдеться далеко не завжди.

Привабливості віртуальним протестам надає і швидкість розповсюдження інформації. Відразу після розміщення повідомлення сотні тисяч людей переглядають його в реальному часі, підтримуючи автора. «Культура лайку», запроваджена соціальними мережами, звільняє користувача від потреби аргументовано висловлювати свою активну чи пасивну позицію, надавати конструктивізму своїм постам. Варто лише клікнути мишею і ти підписуєшся під уже озвученою думкою. Таке спрощення у відстоюванні своєї громадянської позиції набуло

серед молоді величезної популярності, оскільки в такій «партисипаторній лінії» знаходить відображення соціально-політичний інфантилізм цієї верстви населення. Соціальні мережі стали ефективним засобом розповсюдження інформації, адже майже 70% української молоді віддають перевагу Інтернету як джерелу інформації, а 55% - щодня користуються соціальними мережами. Про це свідчать результати соціологічного дослідження, проведеного в березні 2012 року Інститутом Горшеніна.

Ще однією нетрадиційною формою протесту молоді проти політичного курсу та соціально-економічного становища в державі є еміграція. Так, 48% української молоді, яка має вищу освіту, хоче виїхати з України. Про це свідчать дані опитування, проведеного міжнародним кадровим порталом hh.ua в листопаді 2012 року. 41% опитаних вважає, що в Україні немає умов для повноцінної реалізації професійних якостей, а нестабільна політична ситуація видається «коренем зла» для 34% респондентів, що становить третину опитаних молодих людей. І якщо європейська молодь через безробіття стає рушійною силою протестів, то українська молодь обирає тиху еміграцію, або мріє про неї. Таким чином протестні настрої виявляються в пасивності, у відмові вирішувати проблеми підвищеної складності, соціальному ізоляціонізмі. Молоді люди відмовляються від активних форм політичної участі, які вимагають проявляти ініціативу, висловлювати позицію, розробляти альтернативні владним проекти, надаючи перевагу споглядальній позиції.

Важливо пам'ятати, що будь-який протест - це лише засіб, а не кінцева мета висловлювання своїх позицій, тому держава повинна відреагувати на протестні потуги молодих людей. Молодіжна політика повинна стати одним із пріоритетних напрямків діяльності. Держави повинна прийняти наступні заходи задля створення сприятливого клімату в суспільстві:

- законодавчо закріпити загальнодержавну молодіжну програму;

- молодих людей необхідно заохочувати до більш активної участі в суспільному житті.

Державні органи мають навчитися використовувати величезний потенціал молодих людей як партнерів, зробити державні програми привабливими для молоді;

- створення умов для зміцнення правових та матеріальних гарантій реалізації прав і свобод молодих громадян, для надання кожній молодій людині соціальних послуг з навчання, виховання, духовного й фізичного розвитку, професійної підготовки, а з іншого – допомогти молодим людям у реалізації їхніх творчих можливостей та ініціатив, забезпечити їх безпосередню участь у формуванні та впровадженні політики і програм, що стосуються суспільства взагалі й молоді зокрема;

- підтримка молоді у складних життєвих ситуаціях;

- здійснення життєздатної та реально працюючої житлової та сімейної політики;

- підтримка молодіжних громадських об'єднань та організацій та інші.

Тільки цілеспрямована систематична участь держави і всіх гілок влади в житті молодого покоління зможе розв'язати проблеми соціальної адаптації молоді в сучасному перехідному суспільстві. Політика держави повинна створювати необхідні економічні, соціальні умови для розвитку молоді за допомогою масової державної і громадської підтримки інноваційної діяльності, соціальний захист молоді, сприяти формуванню творчої активності молоді, здібностей, навичок, а також стимулів до саморозвитку та самореалізації, завдяки чому будуть створені сприятливі умови для її розвитку та комфортна атмосфера співпраці молоді та держави.

Поступки студентам, а також і іншим соціальним групам, вказують на сприятливі можливості на даний момент для тиску на владу та відстоювання своїх соціально-економічних інтересів. Упродовж минулих двох років ми спостерігали як дрібні підприємці, працівники освіти, пільговики внаслідок організованих, загальнонаціональних тривалих кампаній досягли хоча й часткових, але відчутних та закріплених юридично поступок від уряду. Протестні рухи лишаються відносно слабкими, але позиції влади на даний момент є ще слабшими. Тому конвенційний протест в умовах політичної трансформації України є дієвим механізмом впливу на прийняття політичних рішень.

Література:

1. Хрустальова М.С., Хрустальов Ф.С. Особливості соціального протесту сучасної молоді в Україні / М. С. Хрустальов, Ф. С. Хрустальов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Staptp/2009_42/files/42_30Hrustaleva_Hrustalev.pdf
2. Коркач Д., Іщенко В. Чому український студентський рух найуспішніший в Європі? / Д. Коркач, В. Іщенко // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cedos.org.ua/protestmonitor/analitika/uspah>
3. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>
4. Ташенко А. Соціалізація молоді в умовах становлення нових суспільних відносин / Ташенко А. // Збірник наукових праць молодих вчених та аспірантів «Економіка та підприємництво» - К.: КНЕУ - 2008. - С. 246-251.
5. Щербина В.Н. Образи інформаційного суспільства: соціологічний вимір / В. Н. Щербина. - К., 2005. - 248 с.
6. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е. Лібанової. - К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. - 248 с.

Вальковец А. И. Молодежный протест как механизм влияния на процесс принятия политических решений в Украине

В этой статье исследуется протестный потенциал молодежи как наиболее политически активного и мобильного проширка населения. Рассматриваются основные причины политических протестов молодежи, их традиционные и новые формы. Анализируются возможности влияния молодежи на процесс принятия политических решений в условиях политической модернизации Украины.

Ключевые слова: молодеж, политический протест, эмиграция.

Valkovets A. Youth protest as a mechanism of influence on the process of political decision-making in Ukraine

Protest potential of youth as the most politically active and mobile segment of the population was studied in this article. Main causes of youth political protests, their traditional and new forms were reviewed. Potential impact of youth on the process of political decision-making in terms of political modernization of Ukraine was analyzed.

Keywords: youth, political protest, emigration.

УДК 324+323.232

Лікарчук Наталія Василівна,
доцент кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РИНКІВ ТА РИНКОВИХ ВІДНОСИН

В статті йдеться про застосування ринкової парадигми у сфері політики, яка бере свій початок з концепції «економічної демократії», в якій політична боротьба описується з позицій ринкового обміну. Також здійснюється аналіз становлення політичних ринків та ринкових відносин як механізму поєднання політичного попиту та пропозиції, де зустрічаються виробники та споживачі політичного продукту.

Ключові слова: політичний ринок, політична боротьба, ринковий обмін, політичний попит, політичні пропозиції.

Одним із можливих пояснень кризи конвенціональних форм політичної участі є становлення політичних ринків. Мова йде про маркетизацію, яка виступає у вигляді функціонального процесу, й характеризує сучасний етап розвитку політичних відносин.

На думку російської дослідниці С. Пшизової, політика це суперсфера, яка регулює існування та взаємодію всіх інших сфер суспільства. Така трансформація сфери політики веде до перетворень всього соціального життя і вимагає від політологів глибокого осмислення можливих наслідків цього процесу [1, с. 36].

«Ринкової парадигми» як аналітичний інструмент, може пояснити в сучасному політичному житті всі процеси, які в ньому відбуваються. Але, як показує досвід, сьогодні «ринкова парадигма» не до кінця оцінена політологами. Мова йде про перетворення політики як сфери життєдіяльності суспільства в ринково-орієнтовану сферу, а формування політичного ринку (в широкому значенні) розкривається через механізми взаємодії між тими хто управляє і тими ким управляють. На думку К. Мозера, ринки з'являються в процесі обміну результати праці між діючими особами, й позначаються такими поняттями як «виробник» та «споживач» [2, с. 45].

На думку Р. Коуза в сучасній науковій думці політичний ринок «застосовується не тільки як аналітична модель», але й як теоретико-методологічний інструмент вивчення політичного життя [3, с. 17].

Зазначимо, що в сучасній зарубіжній науці такий підхід критикується, а в суспільних науках існує достатньо теорій, які застосовують теорію ринку для вивчення політики. Серед дослідників даної проблематики слід відзначити Й. Шумпетера, Ю. Хабермаса, Ч. Ліндблума, Г. Лассуелла, А. Вілдавські, Т. Парсонса, П. Бурдье, Е. Даунса, П. Блау, У Рікера, Дж. Бьюкенена, У.Баумоля, Д. Шлейцера, Д. Фаррела, С. Хеннеберга, С. Іссахару, Р. Пілдеса.

Наприклад, П. Блау розглядав учасників політичного процесу як «ринкових істот», які приймають участь у політичному процесі, керуючись принципами поведінки учасників ринкового обміну. П'єр Бурдье зазначав, що політичне життя може бути описане в логіці попиту та пропозиції: політичне поле – це місце, де в конкурентній боротьбі між агентами, які в неї втягнуті, народжується політична продукція: проблеми, програми, аналізи, коментарі, концепції, події, із яких і повинні обирати звичайні громадяни [4, с. 182].

На нашу думку, саме конкурентне поле приводить ринок в стан саморозвитку й самокорекції на основі законів дії конкуренції. Ю. Хабермас запропонував концепцію, згідно якої поведінку учасників електорального процесу можна описувати як діяльність постачальників та споживачів на ринку товарів та послуг [5, с. 201].

Такі науковці як І. Іссахару та Р. Пілдес у своїй праці «Політика та ринки» розглядають конкуренцію як засіб та умови реалізації завдань демократії, яку вони визначають наступним чином: «... результат політичного процесу повинен відповідати інтересам громадян і

визначатися ним. Конкуренція є засобом/умовою прийняття ефективних політичних рішень» [6, с. 523].

Цікавим є визначення політичного ринку Д. Фаррела, який зазначив, що це система обміну (system of exchange), в якій кожний з двох або більше акторів володіє певною цінністю (something of value) для обміну [7, с. 84].

У термінах ринку вивчається політика в теорії раціонального вибору, яка застосовує економічні методи для аналізу політики. Теорія раціонального вибору виходить з концепції вигоди й розглядає індивід як одиницю аналізу, та бачить в ньому раціонального, інструментального мотивованого актора, який бажає отримати максимальні вигоди, попередньо вирахувавши як вигоди так і витрати.

Застосування ринкової парадигми на сферу політики, на думку західних науковців, розпочинається саме з концепції «економічної демократії» Ентоні Даунса, де відбувається перенесення на політичну сферу методів аналізу економічних ринків.

Однією із засадничих робіт теорії раціонального вибору є праця Е. Даунса «Економічна теорія демократії», в якій він описує політичну боротьбу з позицій ринкового обміну як конкурентну боротьбу його учасників [8, с. 218].

Прибічники такого редукаціоністського підходу вивчають виборчі кампанії, тому політики, щоб краще себе продати вимушені застосовувати ринкові техніки в політичній сфері.

Прибічники холістського підходу намагаються за допомогою ідеї маркетизації політики та становлення політичних ринків пояснити кризу конвенціональних форм політичної участі громадян у політичних процесах. А це, в свою чергу, свідчить про визнання присутності ринкових відносин в політиці. З цього приводу влучно висловились британська дослідниця Дж. Ліз-Маршмент: «... ринкова орієнтація піднімає досить багато питань. Чи є ринкова орієнтація тим же, що і пряма, деліберативна, представницька демократія, а використання досліджень ринку формою політичної участі й нормативних дискусій? Ні на жодне питання відповіді не існує. Слід співвіднести такі питання як політична участь, конс'юмеризація та громадянство [9, с. 497]. З цього випливає такий висновок, що сучасне політичне життя в демократичних суспільствах трансформується й потребує як переосмислення, так і вивчення.

Політичний ринок сьогодні формується як механізм поєднання політичного попиту та пропозиції, як місце зустрічі виробників та споживачів політичного продукту. На політичному ринку, з одного боку, діють виробники політичних товарів (політичні партії та лідери, громадські рухи, державні органи, групи тиску), які задовольняють певний попит на політичну інформацію, з другого – споживачі цих товарів (населення, різноманітні соціальні групи). Особливість обміну політичними товарами полягає в тому, що учасники ринку репрезентують не власні інтереси, а діють від імені громадян.

Початок становлення політичного ринку пов'язаний з появою масового електорату, тобто з розширенням виборчого права та виникненням масових партій. Крім того, розвиток електорального ринку проходив паралельно з розвитком відносин обміну в сфері функціонального представництва.

Нові методи політичної боротьби ставили собі за мету привернути увагу виборців, пояснити позиції політичних сил і таким чином, забезпечити підтримку політичної програми. Особливістю функціонування політичного ринку на цьому етапі було те, що технології масових комунікацій й політична реклама використовувались для підвищення ефективності пропаганди та політичних установок [10, с. 14].

Ринковий характер відносин між контрагентами політичної взаємодії в рамках виборчих кампаній був обмежений тим, що результат змагань був обумовлений стабільними соціальними розмежуваннями, які існували в суспільстві. Але з часом партії та їх ідеології втрачають своє попереднє значення й починають відігравати інші ролі. Зникли жорсткі ідеологічні бар'єри, які визначали діалог між лівими та правими партіями, а ідеологічна складова програми партій і кандидатів втратила своє значення. Виборець став поводитись як

покупець: реагуючи на політичну рекламу, передвиборчі звернення та лозунги. Гарантована підтримка партій скоротилась, тобто електорат став «плаваючим». В результаті цього послабилися соціально-класова та ідеологічна ідентифікація, а формування масового ринку електорату стало важливою передумовою оформлення політичних ринків в західних демократіях.

Громадяни сучасних постіндустріальних суспільств поступово звільняються від відчуття приналежності до певної соціальної чи ідеологічної спільноти, як основного регулятора політичної поведінки. Такі громадяни і виступають в якості вільних споживачів, а їх поява означає виникнення ринку. Саме політичний ринок поступово стає головним механізмом поєднання політиків та виборців.

В таких умовах політичні партії та лідери намагаються отримати підтримку в громадян, звертаючись до використання ринкових механізмів, таким чином, досліджуючи попит на ту чи іншу політичну продукцію. В якості інструмента політичної активності, саме ринкові технології приходять на зміну пропаганді. З цього приводу англійський дослідник Д. Рінг виокремлює епоху пропаганди, період політичних комунікацій та сучасний етап бурхливого розвитку політичного маркетингу. Кожний етап характеризується змінами в методах політичної активності та їх організаційних наслідках [11, с. 311].

Паралельно формуванню виборчого ринку проходить становлення політичного ринку в більш широкому розумінні цього слова, а саме відбувається взаємодія між тими хто управляє й тими ким управляють. В демократичних державах починають функціонувати інститути представництва, й з моменту їх виникнення складаються механізми функціонального представництва, які пов'язані з діяльністю груп тиску, тобто – з впливом на процес прийняття політичних рішень не тільки в ході виборів, але й в періоди між ними.

В більшості країн з розвинутою демократією громадяни можуть впливати на політику держави: по-перше, приймаючи участь у виборах; по-друге, безпосередньо контактуючи зі своїми представниками або посадовими особами; по-третє, входячи до складу будь-яких груп інтересів. Чим більше розвинуте громадянське суспільство, тим краще гарантовані автономність та ефективність роботи складових його об'єднань, тим більш активніше громадяни виходять за рамки електоральних процедур, тісно взаємодіючи з представниками влади. Таке місце в політичній практиці займає лобізм, і, в свою чергу, саме лобістська діяльність стала підґрунтям для розвитку теорії політичного ринку [12, с. 217].

Передумовою для становлення політичного ринку стало структурування попиту та пропозиції. В сучасних державах практично не можливий особистий контакт громадян з представниками влади, тоді як для ефективного просування своїх інтересів вони почали об'єднуватися в асоціації, союзи, спілки, корпорації, які діяли в найрізноманітніших структурах влади методами лобіювання. В таких умовах створюються конкурентні умови між різними групами інтересів в боротьбі за вплив на представників влади.

В свою чергу представники владних структур «виробляють» політичні продукти, приймаючи рішення, й таким чином формують політичний попит, який вони можуть обмінювати на різноманітні форми підтримки. А групи інтересів, які хочуть, щоб їх позиції були почуті, особами, які приймають такі рішення, вступають в процеси обміну.

В той же час, при функціональному представництві групи інтересів, які володіють великим обсягом ресурсів, мають більше шансів бути почутими владними структурами, крім того, найвпливовіші групи можуть собі дозволити вступати в боротьбу за свої інтереси, таким чином, тиснучи на владу. В таких умовах громадська думка може бути перекрученою, викривленою, або не вчасно отриманою виборцями, і таким чином, підриваються демократичні принципи розвитку суспільства [13, с. 81].

Функціональне представництво реалізується в різних моделях корпоративізму, а відносини будуються на основі обміну, а це вже інший принцип, ніж той, на якому базується теорія плюралістичної демократії. Цей принцип реалізується через ринкові механізми взаємодії між продавцями та покупцями політичних товарів, які діють в умовах конкуренції,

де перемагає той, хто володіє найбільшим політичним капіталом. Хоча в той же час очевидні й недоліки ринкової конкуренції в боротьбі за державні ресурси й «продукти політичного виробництва» [14, с. 210]. Зазначимо, що ряд вчених стверджують, що ефективне регулювання політичних ринків повинно базуватися на тих же принципах, що й регулювання економічних ринків.

В основі цього підходу лежить уявлення про те, що між групами інтересів та політиками існують досить складні відносини, чим просто тиск одних на інших: між ними більше спільного, ніж того, що їх роз'єднує. Крім того, між ними функціонує взаємний інтерес, який реалізовується в ході обміну. На думку Е. Даунса, політики, так як і фірми, і споживачі повинні розглядатися як актори, які переслідують власні інтереси [15, с. 236].

Отже, політичний ринок між виборами функціонує як і економічний ринок, тобто на основі принципів обміну та пропозиції.

Як електоральний ринок, так і ринок позаелекторальний взаємодоповнюють один одного й створюють умови для формування цілісної ринково орієнтованої політичної сфери.

Зазвичай, цивілізований політичний ринок розвивається в умовах вільної конкуренції, обмежений законодавчою базою й моральними нормами, які базуються на політичній культурі як населення, так і політичних лідерів. Ринкові відносини дають можливість продавцям політичного товару в рамках законності й моралі активно експлуатувати як психологічний так і економічний стан виборців, а покупці цього товару – орієнтуються на власні інтереси, таким чином, вважаючи, що обраний лідер буде захищати саме їх інтереси. При таких умовах діє певна угода: я тебе вибираю, але і ти захисти мої інтереси, у разі порушення такої угоди лідером чи партією, виборець більше не буде голосувати. З ринкової точки зору не обрання кандидата – це теж саме, що і розорення для підприємця. Тому такі відносини припускають відповідальність сторін: одна сторона відповідає за вибір, інша – за те, щоб цей вибір та довіру електорату виправдати.

Наш український політичний ринок має свої особливості. В перехідний період політичний ринок є досить «плинним», й не може стати інструментом організації партій, в той же час, ідеологія може цинічно використовуватися у виборчий період для зміцнення своїх повноважень.

На нашому політичному ринку поки що присутні тільки суб'єкти, яким не місце в такій сфері діяльності, як політика, мова йде про великі, олігархічного спрямування фінансово-промислові корпорації. Такі організації, повинні займатися тільки своєю професійною підприємницькою справою (бізнесом), але вони розуміють, що без підтримки влади їм поки важко зберегти прибутковність бізнесу, тому й змушені займатися політикою. Володіючи великими капіталами та маючи законотворчі можливості наші бізнес-політики не зацікавлені в ринкових відносинах, адже для цього потрібно впорядкувати законодавчу систему, вести «чесну гру», притримуючись її правил, а в таких умовах певні олігархічні кола можуть втратити свої не тільки прибутки, але і владу.

Іншою особливістю українського політичного ринку є деідеологізація виборчих кампаній. Адже виборців сьогодні турбує не суперництво політичних програм, не питання реформування держави, не особливості конкуренції політичних лідерів, а соціальні питання. Зазвичай ці питання мають універсальних характер і завжди турбують людей, але в перехідний період до якого сьогодні додалися ще й економічна та фінансова кризи є особливо важливими. Виходячи з цього, й політичні партії вибудовують свою технологію впливу на електорат, мова йде про популізм, за допомогою якого партії та лідери підлаштовуються під смаки та рівень споживачів.

Крім того, сьогодні політичні ідеї замінюються ринком фінансових можливостей спонсорів.

Ще однією особливістю та проблематикою політичного ринку є ступінь об'єктивності та правдивості ЗМІ. Зазначимо, що проблема правдивості інформаційних політичних потоків завжди стояла гостро. Г. Тард зазначав, що завдання преси – «вичерпувати свій інтерес в

конкретній злободенності своїх повідомлень, які одночасно збуджують загальні пристрасті, й таким чином, активізують інтереси читачів до того, що відбувається у світі»[16, с. 96]. Управління такою інформацією включає її повноту, об'єктивність і правдивість, адже вона обслуговує інтерес лідера, і неважливо, це окрема особа, чи партія, чи олігарх. ЗМІ сьогодні стали не тільки виробниками інформаційного продукту, але й частиною бізнесу: економічний інтерес стикається з професійними обов'язками. ЗМІ транслюють інформацію з різним ступенем адекватності – в залежності від інтересів [17, с. 67]. Економічна залежність змушує ЗМІ зосереджувати увагу на тій інформації, яка висвітлює взаємовідносини між господарем бізнесу і владою, часто це шкодить їх професійним обов'язкам. В українському суспільстві інформаційні потоки складаються з суперечливих, несумісних, взаємовиключних матеріалів, тому ЗМІ не можуть дати об'єктивного, наукового відображення політичної дійсності.

Процес комунікації в українському суспільстві не завжди спирається на доказовий характер аргументів. Об'єктивний погляд на засоби масової інформації показує, що, наприклад серйозна політична аналітика практично пішла з них. На телебаченні політичну аналітику замінили політичні ток-шоу, які постійно транслюються на багатьох українських каналах, і лише імітують ретельне та аргументоване обговорення проблем реальної політики й, на нашу думку, цікаві лише своєю розважальною стороною. Адекватна дійсність не відтворюється для глядача й читача, тому й не пропонується об'єктивна аналітика політичного процесу. Замість ретельно вивіреного та професійного прогнозу ЗМІ пропонують описання закулісної політичної боротьби, політичних інтриг та політичних маневрів партій та їх лідерів.

Слід зазначити, що в українському суспільстві активно функціонує тіньовий ринок інформації, який накопичується «чорними гравцями» від політики й публікується у випадку виборів, або у випадку небажаної для конкурента ситуації. Таким ринок вигідний певного роду політикам, які звикли завойовувати цілі будь-якими засобами. Як правило, такий ринок спеціально створюється для дискредитації опонента.

Отже, виникнення політичного ринку є прямою залежністю від споживчого ринку в економічній сфері життя суспільства. Це в свою чергу відкрило можливість для широкого застосування ринкових категорій та маркетингових технологій до виборчих процесів та державного управління.

Політичний ринок представляє собою конкурентний простір, в якому основними регуляторами є попит і пропозиція. Для розвитку політичного ринку потрібно потужні управлінські структури, які б підтримували прозорість публічного дискурсу, прийняття рішень й боротьбу з монопольними практиками.

Література:

1. Пшизова С. Н. Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе / С. Н Пшизова // Политические исследования. 2000. - №2. – С. 34-56.
2. Мозер К. Психология маркетинга и рекламы / К. Мозер / Пер. с нем. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2004, - 380 с;
3. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз / Пер. с англ. – М.: Новое издательство, 2007. – 224 с.
4. Бурдьё П. Социология политики/ П. Бурдьё; [пер. с фр.]; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.
5. Хабермас Ю. Гражданство и национальная идентичность // Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью. – М., 1995. – С. 356.
6. Issacharoff S. Politics as Markets: Partisan Lockups of the Democratic Process/ S. Issacharoff, R. Pildes// Stan. L. Rev. -1998. - №50. – P.514 - 643. Cit in: Schleicher D. «Politics as Markets» Reconsidered: Economic Theory, Competitive Democracy and Primary Ballot Access;

7. Farrell D. M. Party Strategies in the Electoral Market: Political in West Germany, Britain and Ireland/ D. M. Farrell, M. Worthmann// European Journal of Political Research. – 1987. – Vol 9. – P.72-101.
8. Downs A. An Economic Theory of Democracy. New York: Harper and Row, 1957. – 483 p.
9. Lees-Marshment J. Political Marketing Theory and Practice: A reply to Ormrod's Critique of the Lees-Marshment Market-Oriented Party Model// Politics. –2006. –Vol. 26(2). –P. 692-713.
10. Острогорский М.Я. Демократия и политические партии /М. Островський. – М.: РОССПЕН, 1997. – 639 с.
11. Wring D. The Politics of Marketing the Labour Party. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005. – 569 p.
12. Hayes M. Lobbyists and Legislators: A Theory of Political Markets. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1981. – 612 p.
13. Henneberg S. C. M. Understanding Political Marketing // The Idea of Political Marketing. – P. 67-109.: xiv.: [http: www. bath. ac. uk/ management/ research/ papers. htp.](http://www.bath.ac.uk/management/research/papers.htm) – Заголовок з екрану.
14. Lees-Marshment J. The Marriage of Politics and Marketing // Political Studies, 2001. – Vol. 49. - P. 207 – 214.
15. Downs A. An Economic Theory of Democracy. –New York: Harper and Row, 1957. – 483 p.
16. Тард Г. Социальная логика / Г. Тард. – СПб.: Социально-психологический центр, 1996. – 583 с.
17. Горчева А.Ю. Политический менеджмент постсоветской России /А. Ю. Горчева – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003. – 192 с.

Ликарчук Н. В. Становление политических рынков и рыночных отношений

В статье рассматривается применение рыночной парадигмы в сфере политики, которая берет свое начало с концепции «экономической демократии», где политическая борьба описывается с позиций рыночного обмена. Также осуществляется анализ становления политических рынков и рыночных отношений как механизма совмещения политического спроса и предложения, где встречаются производители и потребители политического продукта.

Ключевые слова: политический рынок, политическая борьба, рыночный обмен, политическое предложение.

Likarchuk N. The formation of political markets and market relations

In the article the question is about application of market paradigm in the field of policy, which takes beginning from conception of «economic democracy» in which a political fight is described as a market exchange. The analysis of forming of political markets is also carried out from positions of mechanism of combination of political demand and supply, where producers and users of political product are.

Keywords: political market, a political struggle, a market exchange, the political proposal.

УДК 32:008(4УКР)

Подобед Павло Костянтинович,
аспірант кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ

Висвітлення позицій українських православних церков щодо питань політики пам'яті та меморіальних практик, в світлі офіційних документів та публікацій в ЗМІ.

Ключові слова: релігія, українське православ'я, політика пам'яті

На шляху до задоволення духовних потреб своїх вірних українські православні церкви нерідко торкаються тих площин суспільного буття, які безпосередньо або опосередковано пов'язані із політикою. Так, невід'ємною складовою культової діяльності і духовних практик православних церков є поминальні заходи: панахиди, літії, хресні ходи, відспівування, прославлення у канонах та тропарях, проведення лекцій, семінарів, круглих столів, музичних та поетичних вечорів тощо. Однак, залежно від об'єкту вшанування той чи інший поминальний (ритуальний), чи просвітницький захід може набувати певної політичної забарвленості. Водночас участь або неучасть у молитовному вшануванні певних історичних постатей та подій значною мірою політизують як саму церкву, так і її вірних.

Західна політична думка вже давно окреслила меморіальні практики як складову ширшого поняття «policy of commemorate» (політика пам'яті – англ). У процесі націо- та державотворення історія стає важливим політичним чинником, а розбіжність політичних настроїв — еквівалентом різної інтерпретації історичного минулого. Ситуація ускладнюється, коли «в спільноті, що являє собою народ однієї країни, функціонує декілька різних за змістом підходів до інтерпретації «історичної пам'яті».

Накопичений у західній історіографії та політології значний емпіричний і теоретичний матеріал, що стосується історичної пам'яті в минулому та сучасному суспільно-політичному житті народів Центрально-Східної Європи, привертає увагу вітчизняних науковців. Публікуються монографії та переклади актуальних праць, збірники статей, результати наукових конференцій, виходять у світ спеціальні випуски гуманітарної періодики, присвячені проблемам історичної пам'яті. Науковці починають розглядати історичну пам'ять як політологічну категорію.

Аналіз ролі та місця українських православних церков у формуванні політики пам'яті дає можливість відслідкувати їх участь у суспільно-політичних процесах сучасної України.

Метою статті є спроба, на основі аналізу офіційних документів українських православних церков та повідомлень в ЗМІ, визначити місце кожної з церков у процесі формування політики пам'яті в сучасній Україні.

Проблема історичної пам'яті знаходиться на перетині одразу трьох наукових дисциплін: політології, історії та релігієзнавства. Вітчизняні науковці робили спроби дослідити політику пам'яті в Україні згалом, уникаючи питання ролі та місця українських православних церков у процесі формування та утвердження такої політики. Серед українських дослідників політики пам'яті можна назвати: В. Артюха, В. В'ятровича, І. Мусієнко, С. Осіпчука, Є. Сарапину та інших.

Політика пам'яті - важлива складова сучасного політичного процесу. Адже певним чином впорядковані способи і зміст пам'ятання минулого є основою соціального порядку і осмисленості існування нації в сучасності. Сучасні церкви також беруть участь у творенні колективної пам'яті.

Відповідно до чинного законодавства України релігійні організації не мають права втручатися у політичні процеси. Церкви не беруть участі у виборах, не здійснюють політичної агітації, не забороняють своїм вірним бути членами конкретних політичних

партій чи громадських об'єднань тощо. Однак, це не означає, що всі церкви є ізольованими від політичного життя держави та жодним чином не впливають на політичний процес.

Сучасні церкви навчилися розставляти політичні акценти в такий спосіб, аби, не компрометуючи себе політичною заангажованістю, озвучувати свої вподобання. Наприклад, в жодному офіційному документі українських православних церков немає чітких оцінок визначних подій української історії ХХ ст.: проголошення УНР, жовтневого перевороту, збройної боротьби різних армій на території України (1917-1921 рр.), подій Другої світової війни та визвольного руху ОУН і УПА тощо. Однак участь церков у меморіальних заходах проводять чітку лінію між різними концепціями історичної пам'яті, на які спираються УПЦ, УПЦ КП та УАПЦ. Участь у формуванні та підтримці таких концепцій, значною мірою впливають на політичний світогляд вірних.

Історіографія. Однією зі спільних підвалин історичної пам'яті для українських православних церков є постать святого апостола Андрія Первозванного, який шанується як основоположник Української Церкви. Поряд з апостолом Андрієм молотивно вшановуються руські князі: Ольга та Володимир, які є канонізовані Церквою.

Офіційна історіографія всіх трьох гілок українського православ'я досить стисло розглядає історію Церкви у Литовсько-руську добу, окреслюючи цей період як «найменш вивчений у вітчизняній історії». Історія української козащини (XV-XVIII ст.) стає першим каменем спотикання для УПЦ, з одного боку, та УПЦ КП і УАПЦ - з іншого. Так, Українська Православна Церква у своїх офіційних виданнях висвітлює цей відтинок історії досить стисло, абсолютно оминаються «гострі кути» - такі як постаті Івана Виговського чи Івана Мазепи. Натомість УПЦ - Київський патріархат та УАПЦ наголошують, що внаслідок Переяславської угоди 1654 року після політичного приєднання України до Московського царства, московський уряд усіляко намагався неканонічно розповсюдити владу Московського патріархату і на Україну. Більше того, в історико-канонічній декларації «Київський патріархат – помісна Українська Православна Церква» зазначається, що представники Української церкви, у своїй переважній більшості, категорично протестували проти такого підпорядкування, але московська державна влада робила все для того, щоб зламати цей опір [1].

Розходження між церквами спостерігаються також в оцінках інших історичних періодів. Зокрема, перебування українських єпархій в складі Російської православної церкви УПЦ характеризує як відродження церковного життя на українських землях. Натомість УПЦ КП наголошує, що це був період вимушеного перебування Української церкви під владою Московської патріархії, коли були порушені всі умови приєднання Київської митрополії до Московського патріархату (1686 рік).

Жовтневий переворот засуджується всіма трьома гілками українського православ'я. Однак трактування подальших подій є досить відмінним. Наприклад, вбивство у Єкатеринбурзі царської сім'ї УПЦ розглядає як один з переломних моментів в історії церкви. Події 1917-1921 рр. окреслюються як громадянська війна, а подальша політика більшовиків як богоборництво. Проголошення автокефалії УАПЦ розглядається як церковний розкол та смуа в Церкві [2].

Сучасна УАПЦ розглядає події 1917-1921 рр. як точку відліку власної історії. УПЦ - Київський патріархат, хоча й не називає УАПЦ (формації митрополита Липківського) канонічним утворенням, вбачає у цих же історичних подіях змагання православних українців до побудови власної православної церкви, незалежної від Московської патріархії [3].

Міжвоєнний період та події Другої світової війни теж відрізняються в оцінках українських православних церков. Наприклад, кардинально різняться тлумачення прагнень етнічних українців, які опинились на території Польщі, здобути автокефалію Польської православної церкви. УПЦ вважає, що українці Волині, заявивши про бажання відокремитись від Московського патріархату, бажали зберегти рідну віру та послабити шалений тиск польської держави (демонструючи офіційній Варшаві свою лояльність).

Натомість УПЦ КП, як і сучасна УАПЦ, пояснюють такі прагнення спробою реанімувати ідею української автокефалії в рамках польської державно-релігійної дійсності 1921-1939 рр. Навіть загибель митрополита Георгія трактується по-різному. УПЦ називає її трагічною подією, тоді як УПЦ КП та УАПЦ – вбивством (замах на митрополита здійснив противник ідеї автокефалії архимандрит Смарагд).

Меморіальні заходи. Одним з чинників, що характеризують ставлення українських православних церков до знакових подій української історії є участь у різного роду поминальних та меморіальних заходах.

Події 1917-1921 рр. проводять чіткий кордон у трактуванні цього періоду вітчизняної історії між українськими православними церквами. Вагому роль у цих процесах відіграють пам'ятники та пам'ятні знаки, що слугують свого роду маркерами, які позначають певні політико-світоглядні моделі. Наприклад, на території деяких храмів Української Православної Церкви Київського Патріархату розташовані монументи, присвячені воїнам Армії Української Народної Республіки. У Києві, на подвір'ї храму ікони Божої Матері «Неопалима Купина» УПЦ КП у 2011 році споруджено та освячено пам'ятник «Старшинам Армії УНР уродженцям м. Києва». Пам'ятник являє собою збільшену копію ордена Армії УНР «Хрест Симона Петлюри». Більш ніж двометровий «Хрест Симона Петлюри» встановлений на постаменті, на якому з чотирьох сторін світу закріплені меморіальні дошки з іменами 34 старшин Армії УНР та Української Держави, які були уродженцями Києва (імена яких вдалося встановити історикам). Біля монументу щороку відбувається урочисте підняття державного прапора, регулярно відправляються панахиди за воїнами, які загинули у боях з червоними та білогвардійцями [4]. Декілька разів на рік у недільній школі цього храму виступають історики з лекціями про український визвольний рух, демонструються фільми на історичну тематику.

Єдиний український військовий меморіал у Херсонській області також розташований на території релігійної громади УПЦ КП. Меморіал збудований у 2010 році в селі Зміївка Бериславського району Херсонської області, присвячений борцям за незалежність України. У відкритті меморіалу брали участь представники влади та численна делегація священників від УПЦ КП, УАПЦ та УГКЦ. На урочистому мітингу було зачитано мартиролог з-понад 150-ти імен українських воїнів, які народились на Херсонщині та воювали за незалежність України.

Появі меморіалу у Зміївці передували жваві обговорення: зміївські релігійні громади УГКЦ та УПЦ КП змагалися між собою за право спорудити на подвір'ї саме свого храму такий пам'ятник. Зрештою було досягнуто домовленості, що меморіал постане на території православної парафії. Кошти на втілення задуму збирали всім селом, значну пожертву на спорудження цього меморіалу зробив Народний депутат України А. Шкіль. Вже згодом, після завершення урочистих заходів, низка херсонських осередків певних політичних сил звернулися до органів прокуратури з вимогою провести перевірку: чи не були витрачені на спорудження пам'ятника бюджетні кошти. Декілька разів у ЗМІ з'являлись повідомлення про спроби окремих політсил самочинно демонтувати меморіал «Борцям за волю України». До врегулювання ситуації були задіяні депутати сільської та районної рад, представники МВС, СБУ, низка громадських організацій.

Подібні пам'ятні знаки (присвячені воїнам Армії УНР) були встановлені в інших населених пунктах. Такі монументи завжди споруджувались на територіях, де розміщені храми УПЦ КП, і ніколи - на території храмів УПЦ. Неодноразово духовенство УПЦ КП та УАПЦ брало участь не лише в урочистих заходах, присвячених увічненню воїнів Армії Української Народної Республіки, а й надавало всебічну допомогу в спорудженні пам'ятників та впорядкуванню українських військових поховань.

Наприклад, у 2012 році, у селі Холодець Хмельницької області ініціативну групу зі спорудження пам'ятника на братській могилі 17-х воїнів Армії УНР очолив місцевий священник УАПЦ. Він же в співслужінні з іншими священниками цієї конфесії, здійснив

урочисте освячення монументу та закликав пам'ятати про подвиг воїнів, які впали у бою з більшовицькими окупантами[7].

Того ж року в місті Рівному студенти та викладачі місцевої духовної семінарії УПЦ Київського патріархату декілька днів працювали над відновленням могили полковника ветеринарної служби Армії УНР Костя Вротновського-Сивошапки. Заклик збирати кошти на пам'ятник полковнику був поширений у храмах всіх православних церков. Пожертви зібрали на парафіях УПЦ КП, УАПЦ і навіть у храмі РПЦ. Участі у відновленні могили Вротновського-Сивошапки не взяла лише УПЦ [8].

На відміну від УПЦ КП і УАПЦ, Українська Православна Церква не має на території своїх монастирів та храмів жодних пам'ятників чи пам'ятних знаків, присвячених подіям українського державотворення: збройній боротьбі за незалежність УНР та Української Держави. Жодного разу духовенство УПЦ не брало участі в освяченні пам'ятників та могил воїнів Армії Української Народної Республіки, незважаючи на те, що лише в період з 2010 по 2012 рр. на території України з'явилося понад півтора десятка таких меморіальних об'єктів (які були освячені духовенством інших церков). Знаково, що священники цієї церкви уникали урочистостей з нагоди відкриття монументів Армії УНР навіть в тих населених пунктах, де крім УПЦ не були представлені інші православні церкви. Наприклад, у 2012 році в селі Соколівка Жашківського району Черкаської області, на батьківщині генерал-хорунжого Гаврила Базильського, було освячено пам'ятник воїнам Армії УНР. Настоятель місцевого храму УПЦ відмовився брати участь в урочистих заходах, чин освячення пам'ятника здійснив священник УПЦ КП з сусіднього населеного пункту. [9]

Аналіз меморіальних заходів, у яких бере участь Українська Православна Церква, демонструє принципово відмінну світоглядну модель від тієї, на яку спирається УПЦ КП та УАПЦ. Натомість УПЦ вшанувала воїнів Збройних Сил Півдня Росія (під верховним головнокомандуванням генерала А. Денікіна). Так, у 2010 році, у храмі Священномученика Олександра Харківської єпархії УПЦ було освячено кіот з таким написом: «Чинам Дроздовской дивизии, участникам харьковского подпольного центра полковника Б.А.Штейфона и всем Православным воинам, живот за Веру и Отечество в 1918-1919 гг. положивших». Благословіння на спорудження кіоту, саме з таким написом, дав митрополит Харківський та Богодухівський Никодим. Того ж тижня, у рамках відзначення 91-ї річниці від Дня звільнення Харкова Добровольчою армією від червоних окупантів, було проведено реконструкцію боїв та інші урочисті заходи. Матеріальну допомогу у проведенні святкувань надав історико-просвітницький центр «Белое Дело» (Росія, м. Санкт-Петербург) та депутат Харківської обласної ради В. Проскурін (обраний за списками «Партії регіонів») [10].

Урочисті заходи, присвячені вшануванню учасників Білого руху (*Бело движение* – рос.), мають місце і в інших єпархіях УПЦ. Аналіз публікацій офіційного вісника Української Православної Церкви за 2000-2012 рр. показав, що Білий рух було згадано на шпальтах цього видання близько 30 разів у позитивному світлі (наприклад у матеріалах про патріотичне виховання православної молоді) та 4 рази у нейтральному. Жодна з публікацій не містила негативних оцінок Білого руху, чи вождів Добровольчої армії. Натомість Українська Народна Республіка у негативному світлі представлена 15 разів, 5 разів у нейтральному і тричі у позитивному. Аналогічний аналіз публікацій офіційного сайту УПЦ КП (за той же проміжок часу) продемонстрував наступне: 36 згадок про Українську Народну Республіку, з яких 28 були позитивними, а 8 – нейтральними. Про Білий рух згадано лише чотири рази: двічі позитивно, та по одному разу нейтрально та негативно.

З-поміж українських православних церков УПЦ та УПЦ КП відіграють помітну роль у формуванні історичної пам'яті громадян України. Безумовно, вплив цих церков на формування світогляду громадян не є визначним, його не можна порівняти із впливом медіа або інститутів освіти, які є важливими чинниками у формуванні світогляду сучасного українця. Однак, високий моральний авторитет Церкви здатен гуртувати довкола своїх

ідеалів та морально-ідейних наративів інтелігенцію, яка, в свою чергу, має високий потенціал для поширення певних цінностей у суспільстві.

Українські православні церкви мають принципово відмінний погляд на історію церкви та історію держави та історичних осіб. Більше того, дві провідні православні церкви - УПЦ та УПЦ КП у своїх трактуваннях минулого практично не мають спільних точок дотику.

Виходом з наявної ситуації може стати досягнення певного консенсусу у питаннях політики пам'яті, який би не унеможливив скочування церков до політиканства та зростання напруги у суспільстві. Подібного роду «золотою серединою» може бути пошук певних начал, прийнятних для всіх сторін державно-церковних відносин. Мова йде про історичну платформу, на яку могли б спиратися як держава, так і церкви в справі побудови толерантного суспільства взаємоповаги у майбутньому. Можливим компромісом може стати відмова від певних гострих тем, за умови збереження чіткої матриці української ідентичності: Княжа доба, Велике князівство Литовське, Доба козаччини, Українська Народна Республіка та ЗУНР, трагедія Голодомору, відродження незалежності у 1991 році. Можливо саме уникнення гострих тем Білого руху та чорносотенства, навішування певних ярликів за мовною ознакою, критика вірних за певні політичні погляди та суспільні вподобання унеможливить як внутрішньо-релігійну кризу, так і проблеми державно-церковних взаємин.

Література:

1. Київський патріархат – помісна Українська Православна Церква: історико-канонічна декларація Архієрейського Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2007. – 39 с.
2. Доповідь Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира на Ювілейному Соборі Української Православної Церкви. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://orthodox.org.ua/article/dopov%D1%96d-predstoyatelya-ukra%D1%97nsko%D1%97-pravoslavno%D1%97-tserkvi-blazhenn%D1%96shogo-mitropolita-ki%D1%97vskogo-> – Назва з екрана.
3. Українська Православна Церква - автокефальні змагання у ХХ столітті: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції [«Православ'я в Україні»], (Київ, 22 листопада 2011 р.) /Українська Православна Церква Київський Патріархат. – К.: Київська православна богословська академія, 2011 – 373 с.
4. Білозерська О.Л. Відкрили пам'ятник старшинам Армії УНР / Олена Білозерська // Свобода. – 2011. - №118. – С. 1.
5. СБУ наслала перевірку на київську парафію УПЦ КП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_society/46710/ – Назва з екрана.
6. На замітку СБУ. На Бериславщині можливі погроми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://polit-kherson.info/publikacii/2012-06-16-11-09-17/7523-2010-09-10-08-31-53.html> – Назва з екрана.
7. Пам'яті сірожупаників // Сільські вісті. – 2012. – № 112. – с. 3
8. У Рівному освятили пам'ятник полковнику УНР // Волинь. – 2012. - №1078. с. 4
9. На Черкащині відкрили пам'ятник воїнам УНР // Козацький Край. 2012. - №14 (33) - С. 2
10. Киот в пам'ять чинов Дроздовской дивизии и добровольцев центра Штейфона в Харькове. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://belrussia.ru/page-id-1684.html> – Назва з екрана

Подобед П. К. Историко-мемориальные практики Украинских Православных Церквей

Освещение позиций украинских православных церквей относительно вопросов политики памяти и мемориальных практик, в свете официальных документов и публикаций в СМИ.

Ключевые слова: *религия, украинское православие, политика памяти*

Podobied P. Historical and memorial practice of Ukrainian orthodox churches

Explanation of Ukrainian orthodox churches position on issues of memory policy and memorial practices based on official documents and publications in the media.

Keywords: *religion, ukrainian orthodox, historical memory.*

УДК 327.7:328.184 (477)

Старостенко Дар`я Олександрівна,

студентка IV курсу Інституту політології та права

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

**ЛОБІЗМ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ:
СВІТОВА ПРАКТИКА ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ**

Стаття присвячена проблемі лобізму як одному з основних механізмів реалізації інтересів соціальних груп. Аналізується світова практика та українські реалії.

Ключові слова: *лобізм, група інтересів, демократія*

В демократичному суспільстві існує безліч різноманітних груп інтересів, що прагнуть довести свої вимоги до владних структур. Одні з них використовують економічні важелі, інші діють менш помітно — в коридорах влади. Найпоширенішою формою впливу цих організованих (груп інтересів) на органи влади є лобіювання. На сьогоднішній день „лобізм на політичній арені не тільки не слабшає, але з кожним роком зростає, набуваючи масовий характер.

Підвищення ролі лобізму у політиці призводить до трансформації демократії від цивільного представництва до представництва інтересів. Трансформація зумовлена тим фактом, що з'являються нові й доволі впливові агенти політичного поля — групи інтересів, які впливають на владу, причому найчастіше здійснюючи власне прямий вплив. Лобізм є не тільки одним з головних механізмів вироблення й прийняття державних рішень, але й важливою діючою силою становлення плюралістичної демократії за рахунок впливу, що здійснюється на органи державної влади [2].

Лобізм, як політичний феномен, потребує посиленої уваги, оскільки досі не існує однастайності у його науковому тлумаченні. Проблемність лобізму в контексті системи представництва політичних інтересів полягає в тому, що досі невідомими лишаються критерії демаркації політичних і галузевих інтересів, засобом захисту яких вважається лобізм. Окрім того, і досі спостерігається невизначеність статусу лобізму як політичної проблеми.

Метою статті є дослідити поняття лобізму, його зміст та функції, а також визначити місце і роль лобізму в системі представництва політичних інтересів у сучасному світі та в Україні.

Істотні аспекти проблеми лобізму в контексті розвитку українського політикуму розглядаються в працях М. Банчука, В. Брустинова, І. Воронова. Незважаючи на достатньо широкий спектр визначень лобістських груп у працях таких дослідників, як А. Косон, К. Ліндблом, А. Поттер, Р. Солсбері, Дж. Тьєрі та К. Шлозман, всіх їх об'єднує одна спільна риса: у групи репрезентації політичних інтересів входять особи, що в той чи інший спосіб

можуть впливати на прийняття політичного рішення чи на хід його реалізації, а також на кадрову політику органів влади. На сучасному етапі лобізм став невід'ємною частиною системи політичного і державного управління в більшості країн світу з демократичною політичною системою [8].

П. Шляхтун визначає лобізм як «організований вплив різних суспільних груп на представників органів державної влади з метою прийняття вигідних для себе рішень» [11, с. 71]. Конкретизували сутність лобізму П. Кислий та Ч. Вайз, вони характеризують лобізм як «спробу організацій, окремих громадян вплинути на прийняття чи відхилення закону в парламенті, спираючись на підтримку депутатів, політичних партій, установ та громадськості через засоби масової інформації» [5, с.392].

Науковці класифікують лобізм в залежності від того чиї інтереси представляються:

1) *лобіювання різних соціальних структур*: громадські організації, рухи, партії, групи, прошарки(профспілки;антивоєнні рухи, підприємницькі структури);

2) *відомче лобіювання* — це лобізм у міністерствах, відомствах державних органах;

3) *іноземне лобіювання* — це вплив закордонних «груп тиску», які представлені в законодавчих органах або виконавчих структурах, з метою прийняття вигідних для себе рішень.

Існує і інша типологія лобізму за сферою задоволення інтересів: «тіньовий» («закритий»); демократичний («відкритий»); інституалізований (законодавчо-регульований) лобізм, що безпосередньо поєднаний з демократичним лобізмом і часто з ним асоціюється [9, с.18].

У світовому законодавстві в системі політичної комунікації вже сформовано доволі чітке уявлення про лобіювання і форми його унормування. Отже, можна вважати правомірним визначення лобіювання як інституту політичної системи, що становить механізм впливу приватних і громадських організацій, політичних партій тощо на процес ухвалення парламентських рішень.

У США лобізм є професією, що закріплена на законодавчому рівні. В «Акті про відкрите лобіювання» терміном «лобіст» визначається особа, яку найнято клієнтами за фінансову або іншу винагороду задля надання послуг, що включають більше ніж один лобістський контакт. Сьогодні у законодавстві США лобіювання чітко визначене та витлумачене. Тут недвозначно вказані умови, за яких організація чи окрема особа вважаються лобістом із фінансової та податкової точки зору, визначені умови реєстрації, регламентовано, які засоби впливу на урядовців дозволені, а які переслідуються законом. В останньому законодавчому акті США щодо лобізму звітність лобістів про свою діяльність поставили у більш жорсткі рамки: регламентовано лобізм з боку «груп інтересів» іноземних держав тощо. Лобізм в США – індустрія на стику експертної діяльності, реклами і зв'язків з громадськістю.

У ФРН немає єдиного федерального закону про лобістську діяльність. Таку діяльність регламентує низка правових актів, що зумовлено специфікою політичної системи цієї держави. Основним об'єктом лобіювання у Німеччині є уряд на чолі з федеральним канцлером: приблизно 3/4 всіх законопроектів базується на проектах, що розробляються урядом, а також адміністраціями різних рівнів. Безпосередня взаємодія між групами інтересів та державно-адміністративним апаратом тут, як правило, має форму консультацій. Для цього при урядових інституціях діють різноманітні ради, комісії, комітети, які не мають визначеного юридичного статусу, а тому не потребують для свого створення або ліквідації жодних адміністративних процедур. Це робить такі організації однією з найзручніших форм контакту «груп інтересів» з урядом [7].

Франція, так само як і в Австрії та Голандії, пішли шляхом створення відповідної структури – спеціального інституту соціально-економічної ради, яка має чіткий юридичний статус, виконує роль своєрідного лобістського парламенту. Він виступає в якості консультативно-дорадчого органу, має право вирішального голосу в законотворчому

процесі. Але й цей підхід далекий від досконалості. Залишаються неврегульованими питання про те, які лобістські групи можуть і повинні бути представлені в цьому органі, яким чином враховувати зміни існуючих в країні лобістських груп [1].

У Росії, як, зрештою, і в інших пострадянських країнах, лобізму формально нема. Тобто законодавча база як така фактично відсутня. Але процес ініціювання кроків щодо її створення вже розпочато. Ряд депутатів – членів Комітету в справах суспільних об'єднань Державної Думи внесли на розгляд проект закону «Про регулювання лобістської діяльності у федеральних органах державної влади». Відповідно до законопроекту, право провадити кулуарні переговори з представниками влади, схилиючи їх до прийняття корисних для деяких організацій рішень, має бути законно надане людям, які займаються цією справою.

В Україні, як і в інших пострадянських країнах, відбуваються інтенсивні процеси інституціоналізації груп інтересів, артикуляції й боротьби за їх реалізацію. Особливими умовами цього процесу є перехідний характер економічної, політичної і правової систем. У період транзиту від тоталітаризму до демократії перерозподіл власності й влади служить головним об'єктом нових групових інтересів, що консолідують нові й старі еліти. Це й визначає їх боротьбу між собою [3].

Форми лобізму в Україні досить різноманітні. Основними з них є прямий одноосібний (індивідуальний) лобізм, який ґрунтується на особистих зв'язках підприємців з чиновниками і на сьогодні дуже поширений. Його собі можуть дозволити лише найпотужніші підприємства чи компанії, він належить до «тіньового» («дикого») типу лобіювання і здійснюється, зазвичай, у структурах виконавчої влади. До іншої форми «тіньового» лобіювання можна віднести клановий лобізм — просування інтересів підприємств чи компаній, які належать кланам (бізнес-політичним групам). Такий лобізм дуже ефективний, бо спирається на «авторитет» і можливості групи бізнесменів та банкірів, які діють дуже згуртовано і володіють значними фінансовими ресурсами, заангажованими партіями і ЗМІ, а також потужними особистими зв'язками серед істеблішменту. Таке лобіювання, на відміну від «одноосібного», може здійснюватися й начебто публічно, за допомогою залучення партій, фракцій, ЗМІ, проте справжню мету публічних аргументів переважно приховують. Головна мета кланового лобіювання майже завжди — одержання привілейованого становища для одного чи невеликої групи «споріднених» підприємств.

До особливої форми лобізму в Україні можна віднести багатовекторне лобіювання — лобістська діяльність, яка відбувається за допомогою всіх можливих засобів і в всіх можливих напрямках впливу. Для цього використовують: міждержавні структури, лобістські структури (асоціації, спілки тощо), парламентські лобістські групи (фракції чи окремі депутати), державні комітети чи комітети при урядові, окремі міністерства, посадових осіб в уряді, держкомітетах, помічників, радників при прем'єр-міністрові та Президентові [4].

Найпоширенішим і наймасовішим в Україні є «кабінетне» лобіювання. Слово «кабінетне» похідне від скорочення «Кабмін». Постанова Кабінету Міністрів є ефективніший засіб, ніж закон. Вона набуває чинності від моменту підписання і не проходить трьох читань у Верховній Раді. Вартість такого документа для замовника значно нижча. Вона дає змогу уникнути зайвої публічності процесу, що за сьогоднішніх умов у деяких випадках дуже важливо. В Україні, і в цілому світі є особливо цінні засоби масової інформації, що здійснюють контрольну роль в дотриманні умов гласності та прозорості лобіювання.

Проте український варіант лобізму має дуже специфічну форму. У нас розвивається абсолютно нехарактерний для інших держав процес «завойовування» політичних партій національним бізнесом. У цьому можна побачити хоч і не цілком західну, але одну з можливих форм захисту бізнесу в умовах становлення демократії [6].

Отже, розглядаючи лобізм у світі, і в Україні зокрема, можна дійти певних висновків. Лобізм за своєю суттю відіграє в суспільстві *позитивну роль*:

- багатьох випадках, тільки завдяки йому групи та окремі особистості мають змогу впливати на процес ухвалення рішень, і їхньої реалізації;

- лобізм створює можливості для забезпечення інтересів меншості, бо виступає як форма політичного плюралізму;

- процес лобіювання утілює принцип свободи недержавних організацій: асоціацій, громадських організацій, суспільних верств; можуть вирішувати свої специфічні проблеми;

- лобіювання застосовується як своєрідне соціально – політичне стимулювання, спрямоване на прискорення упровадження певних цілей і інтересів, на спонукування до конкретних дій;

- лобістська діяльність дозволяє розширювати інформаційну базу і організаційну базу прийнятих рішень і набагато пильніше звертати увагу на певні «суперечливі моменти».

Але лобізм виконує не лише позитивні функції, а має і *негативні*:

- лобізм може стати інструментом пріоритетного задоволення іноземних інтересів та шкоду інтересів вітчизняних;

- лобістська діяльність іноді виступає провідником неправого впливу, тиску на державні органи. Тут уже треба говорити про його види (хабарництво, корупція), що руйнують засади влади;

- негативом є проблема «розмивання» народовладдя, перетворення демократичних інституцій у послужний інструмент окремих політико-економічних груп;

- лобістські заходи за певних нерівномірних умов є проявом соціальної несправедливості.

Лобізм є невід'ємною частиною сучасного політичного життя. В Україні лобізм є малорозвиненим у своєму позитивному сенсі, як інструмент представництва інтересів. Але будемо сподіватися, що Україна має шанси стати офіційним лобістом. Адже як казала дослідниця з PR Є. Тіхомірова «Вивчення Європейського лобізму вимагає значної кількості грошей і часу»[10, с. 154].

Отже, вивчення лобізму потребує подальшого дослідження. Адже невідомими залишаються критерії демократизації політичних інтересів. В Україні лобізм є політичною проблемою, а саме: лобістська діяльність залишається актуальною і сьогодні, адже дозволяє розширити інформаційну базу і спонукає до конкретних дій.

Література:

1. Биковець В. Лобізм у системі представництва інтересів / В. Биковець // Політичний менеджмент. – К., 2006. — №5.

2. Виговський Д. Суть лобізму як категорії політичної науки / Д. Виговський // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — 2008. — №20.

3. Ганжуров Ю. Парламентське лобіювання в контексті політичної комунікації / Ю. Ганжуров // Політичний менеджмент. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.politik.org.ua>

4. Зущик Ю. Лобізм в Україні / Ю. Зущик // КОНТЕКСТ. – 2001. – №7.

5. Кислий П., Вайз Ч. Становлення парламентаризму в Україні / П. Кислий, Ч. Вайз — К.: Абрис, 2000. — 414с.

6. Кіпіані В. Це солодке слово "лобізм". Види українського лобізму / В. Кіпіані // Україна молода. — 1998. – №7.

7. Кужель О. Лобіювання: світова практика / О. Кужель // Аналітичний центр «Академія». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.academia.org.ua/?p=625>

8. Морозов С.П. Лоббирование как явление в политическом процессе / С. П. Морозов. — 2002. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dialogvn.ru/uk/2002/n03/s02-3-01.htm>.

9. Перегудов С. П. Группы интересов и российское государство / Перегудов С.П., Лапина Н.Ю., Семенов И.С. — М.: Эдиторман УРСС. — 215с.

10. Тихомирова Є.Б. Зв'язки з громадськістю / Є.Б Тихомирова — К.: НМЦВО, 2001 — 220 с.

11. Шляхтун П.П. Парламентаризм: словник-довідник / П.П. Шляхтун. — К.: Парламентське вид-во, 2003. — 151 с.

Старостенко Д.А. Лоббизм как социально-политическое явление: мировая практика и украинские реалии

Статья посвящена проблеме лоббизма как одному из основных механизмов реализации интересов социальных групп. Анализируется мировая практика и украинские реалии.

Ключевые слова: лоббизм, группа интересов, демократия.

Starostenko D. Lobbying as a socio-political phenomenon, international practices and Ukrainian reality

The article deals with lobbying as one of the basic mechanisms of the interests of social groups. Analyzes international practice and Ukrainian reality.

Keywords: lobbying, interest group, democracy.

ГЕОПОЛІТИЧНІ КООРДИНАТИ

УДК 327:061.1ЄС

*Гришук Тетяна Василівна,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри філософії і права
Буковинського державного фінансово-економічного університету*

**ПОЛІТИКА РОЗШИРЕННЯ ЄС ЯК ФАКТОР ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ У КРАЇНАХ-ПРЕТЕНДЕНТАХ НА ВСТУП**

Розглянуто політику розширення ЄС та критерії до країн, що претендують на вступ, а також увага звертається на внутрішньополітичні зміни у цих країнах.

Ключові слова: Європейський союз, права людини, країни-члени, політика розширення, європейська безпека.

Політика Європейського Союзу щодо прийняття нових членів посідає вагомe місце в його зовнішньополітичній діяльності. Основною рушійною силою цього процесу є, перш за все, задоволення економічних інтересів, проте, питання політичного та безпекового характеру відіграють не менш важливу роль. Хоч, кожна сторона прагне отримати власні вигоди від приєднання, головна мета – створення на теренах Європи зони процвітання та стабільності.

Розширюючись, ЄС помітно нарощує свій ресурсний потенціал (територію – на 23%, населення – на 20%), перетворюється на найбільший в світі ринок з більш ніж 450 млн. споживачів, зберігає просторову динаміку інтеграції. Політично складається гегемонія Євросоюзу на основній частині території Європи, що додає йому вже абсолютно іншу міжнародну вагу, статус і позиції. Прихильники розширення сподіваються, що в новому форматі він набагато активніше братиме участь у прийнятті глобальних рішень, укріпить свої позиції у СОТ, МВФ і НАТО, стане визнаним лідером в тому, що стосується моделей інтеграції і в розвитку сучасного міжнародного права. У той же час загальноєвропейські інтеграційні процеси в ситуації регіону ускладнюються за рахунок процесів соціально-економічної трансформації, які в різних країнах відбуваються різними темпами і супроводжуються рядом внутрішніх конфліктів.

Розширення ЄС — політичне рішення, яке викликає безліч суперечок. Оцінки інтеграції країн-претендентів в європейські структури носять неоднозначний характер. Оптимістично-космополіти вважають, що розширення здійснюється в інтересах всієї Європи, на основі рівності і не повинне розглядатися як акт милості. Неоліберали-космополіти побоюються, що західноєвропейський соціалізм знову проникне із «заднього крильця» в Брюсселі. Прихильники захисту соціального завоювання побоюються, що в політичному і економічному плані держави-претенденти ще не готові до суворих реалій, пов'язаних з повноправним членством в європейських структурах. Націоналістичні групи – скептики-некосмополіти – оскаржують розумність входження, наполягаючи на тому, що нові демократії не для того домагалися відновлення незалежності, щоб скласти її до ніг ЄС. Прийняття нових членів з абсолютно іншими соціально-економічними і екологічними характеристиками, з глибокими міжнаціональними і міждержавними протиріччями не буде безболісним як для Євросоюзу, так і для «новачків». Безсумнівно, що розширення інтеграції несе плюси і мінуси і тим, хто відкриває двері, і тим, хто входить у них. Претенденти розглядають свій вступ в ЄС як золотий ключик в царство процвітаючого Заходу. Їхня економіка отримає фінансові вливання, сучасні технології і нові професії, вигоди від встановлення єдиної валютної системи, допомогу відсталим районам, доступ на ринки ЄС і в

перспективі єдиної зовнішньо-торгівельної політики, а також зменшить небезпеку військових конфліктів в регіоні.

На Заході відношення до прийому нових членів суперечливе. Багаті країни, особливо Німеччина, могутні корпорації розраховують на безмитний доступ до нових ринків, а їх підприємства особливо в країнах ЦСЄ — більш дешеву робочу силу і вигоди географічного положення. Менш багаті країни небезпідставно побоюються, урізання фінансів із загального бюджету ЄС, що направляються нині на підйом їх господарства. Саме завдяки об'єднанню європейським країнам вдалося створити розвинену економіку, відвернути можливі конфлікти та брати активну участь у системі колективної безпеки на континенті. По завершенні «холодної війни», ЄС приділяв значну увагу співпраці з колишніми комуністичними країнами Центральної та Східної Європи щодо реформування політичної системи та економічної політики з метою стабілізації їхньої внутрішньодержавної ситуації. Розширення ЄС на схід Європи розглядалося як запорука подальшої політичної інтеграції континенту мирним шляхом та можливість зробити його єдиним та стабільним [3, с. 22-32].

Слід зауважити, що приєднуючи нову країну ЄС часто ризикує, переносячи її проблеми у внутрішню площину, тому для кандидатів на вступ було розроблено ряд критеріїв, відомих як «Копенгагенські критерії членства». Ці критерії вимагають від них досягнення стабільності державних інститутів та верховенства права, дотримання прав людини, захисту національних меншин, економічної стійкості та ін. [7]. Оскільки перешкодою для приєднання виступають будь-які внутрішні та зовнішні суперечності чи конфлікти, то всі країни-претенденти отримують потужний імпульс для їх самостійного вирішення. Водночас, перспективою набуття членства, ЄС прагне добитися змін на краще в країнах-претендентах шляхом переконання та стимулювання.

Процедура вступу, визначена Маастріхтським договором, передбачає консультації із Європейською комісією з питань готовності країни-претендента до вступу в інтеграційне об'єднання. В свою чергу, Європейська комісія встановила для бажаючих вступити до ЄС вже згадані «копенгагенські критерії», які на перший погляд можуть видатися простими у досягненні, але ж насправді вимагають глибокої внутрішньої економічної, політичної, соціальної перебудови у державі. Стратегія вступу, розроблена Європейською комісією, передбачає «диференційовани» підхід до переговорів з огляду на умови «копенгагенських критеріїв». Згідно із даною стратегією, бажаючих вступити до ЄС було розподілено на дві категорії: на тих, кого вже найближчим часом чекають в ЄС, - і тих, хто приєднається до ЄС у більш віддаленій перспективі. Хоча існує ще категорія «безнадійних» пошукачів членства в євроспільноті, яких із міркувань зовнішньополітичної етики в ЄС поблажливо готові тримати у полі зору. До цієї «когорта відчайдушних» належать такі держави, як Хорватія, Сербія, Македонія, Албанія, Україна, Росія. Окремо виділено Туреччину, яка ще з 1964 року прагне членства у ЄС [1, с.3-6].

Чи потрібно Європейському Союзу розширення на Схід? Чи буде воно вигідним для ЄС? Проаналізуємо факти. Ще з 1950-х років держави-члени європейської спільноти розвивали міцні економічні зв'язки між собою у межах європейських структур та організацій. На сучасному етапі довготривалої співпраці вони досягли гармонійного функціонування великого спільного ринку без внутрішніх кордонів; їхні громадяни користуються спільною валютою, правом вільно пересуватися по ЄС, жити і працювати у будь-якому його куточку... А тут раптом доводиться щось змінювати, врегульовувати, розширювати, словом, порушувати досягнутий роками праці лад. І хоча міжнародна політика диктує свої вимоги, і у відомій програмі розвитку ЄС Agenda 2000 президент Європейської комісії Жак Сантер проголосив стратегію на зміцнення економічного зростання та розширення кордонів ЄС на Схід аж до України, Білорусі та Молдови вже на початку XXI століття, та все ж ніхто не поспішає негайно запрошувати нових держав-членів до елітного «євро-клубу» [5, с. 47-54]. Водночас поточні документи ЄС, заяви урядів країн-членів ЄС та статті західних економістів поряснішали застереженнями щодо розширення ЄС через

необхідність збільшення бюджетних видатків на вирівнювання економічних диспропорцій, необхідність структурної реформи органів ЄС, реформи аграрної політики та пристосування її до потреб нових членів тощо.

Проблему вступу держав ЦСЄ можна розглянути в аспекті порівняння витрат і вигод ЄС від розширення на Схід. Найбільш песимістичну оцінку цьому процесові дав дослідник Р. Болдуїн, який намагався комплексно оцінити, як різниця у рівні розвитку між країнами ЦСЄ і ЄС вплине на процес інтеграції цих країн з ЄС. Спираючись на припущення, що темпи економічного зростання в ЄС складуть у найближчі роки в середньому 2%, а в країнах-претендентах на вступ — 6%. Далі Болдуїн розрахував доходи і витрати бюджету ЄС, пов'язані з прийняттям всіх десяти країн ЦСЄ, що підписали угоду про асоційоване членство. В результаті його модель прогнозує навантаження бюджету ЄС додатковими 12 млрд. єкю. На відміну від Болдуїна, який радить відкласти вступ до кращих часів і пропонує ввести перехідний період для «економічного визрівання» претендентів, дослідник процесу інтеграції країн ЦСЄ А. Мейх'ю виступає прихильником відносно швидкого та повного членства кандидатів на вступ до ЄС [6, с. 20-24].

Що ж до переваг для ЄС від поповнення новачками, то передусім у політичному відношенні розширення ЄС означало б піднесення його престижу і авторитету на міжнародній арені, а також, - що дуже важливо, - підвищення рівня європейської безпеки.

Щодо економічних вигод для ЄС, то вони пов'язані з трьома факторами: збільшення населення на мільйони і тисячі підприємств у країнах, які претендують на членство в ЄС, створюють потужний ринок, що швидко розвивається, для виробників країн — теперішніх членів. Незважаючи на значну різницю у розмірі ВВП на душу населення, вже на сучасному етапі зв'язків спостерігається зростання експорту ЄС у країнах, що претендують на вступ [2, с. 22-32].

З'являються можливості розміщення підприємств західноєвропейських держав у країнах із низькими витратами виробництва. Посилення конкуренції на ринку ЄС сприятиме зростанню продуктивності праці і зміцненню європейської економіки. Відповідно також будуть мати місце і втрати, пов'язані із розширенням ЄС. Їх можна умовно розділити на п'ять груп: майбутні витрати різних груп населення країн ЄС, наприклад, селян, які отримують зараз значні субсидії з бюджету ЄС, і можуть їх частково втратити; зростання бюджетних видатків, пов'язаних із трансфертом коштів для нових членів ЄС; втрати, зумовлені зниженням ефективності процесу прийняття рішень у розширеному ЄС; видатки на реформу інституцій ЄС; зростання ризику нестабільності в ЄС, оскільки нові члени-країни ЦСЄ в політичному та економічному відношенні будуть суттєво відрізнятися від країн, що нині є членами союзу. Яскравим прикладом політичної розважливості у ЄС, де вважають, що краще не зробити десяти правильних кроків, ніж зробити один хибний, є ухвала рішення урядів країн-членів ЄС в процесі спільної діяльності в Європейській Раді про надання перспективи членства в ЄС таким країнам Південно-Східної Європи, як Хорватія, Колишня Югославська Республіка Македонія, Албанія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Сербія, Косово (відповідно до Резолюції 1244 Ради Безпеки ООН) та Туреччина. Ці країни зможуть стати членами ЄС лише за умови виконання необхідних вимог. Поступовий та ретельно керований процес розширення створює безпрограшну ситуацію для всіх країн, що беруть участь в цьому процесі. Як бачимо, радикалізму та поблажливості у рішеннях тут місця немає. Тому можна стверджувати, що ЄС тільки приміряє якісно новий імідж, але ще не готовий прийняти його остаточно. Про це свідчить Agenda 2000, де розширення ЄС у східному напрямку розглядається як виклик часу, а тому вимагає: подальшої реформи інституцій ЄС, перегляду організації та функціонування Європейської комісії – розвитку внутрішньої політики ЄС, спрямованої на економічне зростання, підвищення зайнятості та рівня життя громадян – зменшення існуючих економічних та соціальних розбіжностей у регіонах за допомогою створення ефективних структурних фондів – подальшої реформи спільної аграрної політики [4, с.15-20].

Заявивши про свій намір приєднатися до ЄС, країни розпочинають процес внутрішніх трансформацій щоб відповідати всім критеріям членства. Так, Туреччина вже виконала багато вимог щодо вступу: в країні спостерігається великий прогрес в питанні захисту прав людини, підвищення рівня економіки, значне зниження ролі армії в політиці, важливі зміни торкнулися судової системи. Певні зрушення можна помітити в курдському питанні, адже з моменту створення національної турецької держави не передбачалося визнання прав національних меншин. Усвідомлюючи, що без вирішення цього питання інтеграція до ЄС для Туреччини залишатиметься неможливою, держава прагне пом'якшити напруженість у ньому. Так, у заключній Резолюції 8-ї міжнародної конференції «ЄС, Туреччина і курди» був зазначений певний прогрес щодо надання турецьким курдам їхніх громадянських прав, лібералізації законодавства щодо використання курдської мови [10].

Проблемним питанням для Сербії залишається статус її колишньої провінції Косово. Серед основних вимог ЄС щодо Сербії є її територіальні поступки. Як зазначається у щорічному звіті Європейської Комісії, з березня 2011 р. Сербія почала налагоджувати контакт з Косово, хоча, визнавати його незалежність вона не збирається [9, 11].

У Боснії і Герцеговині, яка має статус потенційного кандидата на вступ довгий час спостерігається інституційний розкол між Республікою Сербською та Федерацією Боснії і Герцеговини. Ситуація в країні настільки важка, що після того, як одна із вимог ЄС – досягти домовленості між представниками мусульманських, сербських та хорватських партій про склад уряду – була виконана, він дещо знизив вимоги до цієї країни і, можливо, в якості винагороди, її заява на вступ буде позитивно розглянута [8]. Реальна перспектива членства Боснії і Герцеговини у ЄС може значно знизити сепаратистські настрої, які панують в країні.

Таким чином, процес розширення ЄС здійснює суттєвий вплив на ситуацію в Європі. Значні досягнення та намагання покращити внутрішню ситуацію в країнах-претендентах на вступ важко не помітити. Вони впевнено демонструють готовність йти далі обраним шляхом, долаючи перешкоди, які вже стоять на заваді чи ті, які ще можуть з'явитися в майбутньому.

Література:

1. Гудима Б.М. Дорогою до спільного дому / Б.М. Гудима // Політика і час. – 1998. – № 5. – С. 3-6.
2. Козакевич Є., Дергачов О., Бурсов А. та ін. Нова політична ситуація у Центрально-Східній Європі як фактор впливу на європейські процеси: шанси, виклики і загрози / Є. Козакевич, О. Дергачов, А. Бурсов // Матеріали наукової конференції 4-5 червня 1999 року. Економічний часопис. – 1999. – №9. – С. 22-32.
3. Маштабей В.Я. Курс на інтеграцію / В.Я. Маштабей // Політика і час. – 1998. – № 11-12. – С. 9-13.
4. Петров Г., Самецькі П., Соскін О., Перська В. Перспективи інтеграції країн Центральної та Східної Європи у Європейський Союз / Г. Петров, П. Самецькі, О. Соскін, В. Перська // Економічний часопис. – 1999. – № 10. – С. 15-20.
5. Тарагул Л. Економічне співробітництво України з Європейським Союзом у контексті розвитку її зовнішньої функції / Л. Тарагул // Науковий вісник. – 1998. – № 2. – С. 47-51.
6. Фомін С. Розширення ЄС на Схід: „рівні” та „рівніші” / С. Фомін // Політика і час. – 1999. – №3. – С. 20-24.
7. Accession criteria [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейської комісії. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/criteria/index_en.htm
8. European Commission: Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/strategy_paper_2012_en.pdf

9. European Commission: Serbia 2012 Progress Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012_sr_rapport_2012_en.pdf
10. The 8 th international conference on Kurds, Turkey and EU Analyzes Kurdish Issue [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ekurd.net/mismas/articles/misc2011/12_turkey3614.htm
11. Сербия не намерена участвовать в переговорах о независимости Косово и Метохии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.itar-tass.com/c12/529265.html>

Гришук Т. В. Политика расширения ЕС как фактор внутривнутриполитических трансформаций в странах-претендентах на вступление

Рассматривается политика расширения ЕС и критерии к странам, которые претендуют на вступление, также внимание уделяется внутривнутриполитическим изменениям в этих странах.

Ключевые слова: *Европейский Союз, права человека, страны-члены, политика расширения, европейская безопасность.*

Hryshuk T. The EU's enlargement policy as the factor of inner political transformation inside of aspirant countries

The article deals with the EU's enlargement policy and criteria to those countries who is planning to join it. Also attention is paid to the inner political changes inside of the last ones.

Keywords: *European Union, human's rights, country-members, enlargement policy, the European security.*

УДК 327.8

Фоміна Вікторія Василівна,
*молодший науковий співробітник
Державної установи «Інститут
всесвітньої історії НАН України»*

**БАГАТОПОЛЮСНІСТЬ – НОВИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ
СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

У статті розглядаються питання розвитку світових глобалізаційних процесів, переходу від однополюсності до багатополюсності. Особливу увагу приділено ролі України в процесах переформатування сучасного світу.

Ключові слова: *однополюсність, багатополюсність, Україна, глобалізація, гегемонія.*

Однією з актуальних проблем, що окреслилась в теорії міжнародних відносин на межі тисячоліть є визначення характеру еволюції міжнародної системи в ХХІ ст. Зазначимо, що процес становлення нової системи міжнародних відносин розпочався ще на початку 90-х рр. минулого століття. В експертних колах спершу домінувала думка, що із розвалом СРСР як одного із полюсів сили міжнародна система із двополюсної трансформується в однополюсну. На користь цього припущення свідчили претензії США на світове лідерство як держави-переможниці у «холодній війні» і найбільшій економічній та військовій потуги в сучасному світі. Лідируюча роль США проявилась в активному врегулюванні Югославської кризи, військовому поході проти міжнародного тероризму, політики введення санкцій проти ряду

недемократичних режимів тощо. Причому якщо дії в Югославії були підтримані відповідною резолюцією ООН за умов мотивування силових дій антигуманною політикою тодішнього лідера Югославії С. Мілошевича, війна в Іраку стала прецедентом застосування сили без санкції Ради Безпеки ООН і, по суті, без переконливих і ретельно підготовлених мотивів її застосування.

Постановка питання в ракурсі неминучої ролі США як світового лідера спричинила жваві дебати про зміст та актуальність застосування понять «першість», «гегемонія», «лідерство», «геополітичний центр», використання яких мало як емоційний, так і змістовний, хоча й не обов'язково об'єктивний характер. Прихильниками становлення однополюсного світу виступили, в першу чергу, західні дослідники, такі як Генрі Кіссінджер [10], Збігнев Бжезинський [5], Френсіс Фукуяма [7] і Томас Фрідман [6]. Згадані автори пропонують різноманітні концепції, що відрізняються як багатоаспектністю, так і суперечливістю підходів, що об'єктивно вимагає їх узагальнення задля більш фундаментального сприйняття тенденцій розвитку сучасного світу.

Приміром, концепції Френсіса Фукуями і Томаса Фрідмана, які презентують глобальний порядок, заснований на господарському лібералізмі за американською моделлю виглядають малореальними з урахуванням досвіду останнього десятиліття. Теза Ф. Фукуями про «кінець історії» і перемогу ліберального світового порядку не підтверджується дійсністю. Зазначимо, що у зв'язку із світовою економічною кризою, що розпочалась у 2008 р. неоліберальна ідеологія заперечується не тільки тими суспільствами де вона не знайшла масової підтримки, а навіть політичними елітами західних країн, які звертають свої погляди в сторону консерватизму і відродження ролі держави.

Концепція Самюеля Хантінгтона [9], ґрунтована на цивілізаційній парадигмі (зіткнення цивілізацій) видається більш реалістичною у зв'язку із загостренням військово-політичної ситуації в ряді регіонів. Втім і С. Хантінгтон в значній мірі не врахував конфлікти всередині кожної з означених ним цивілізацій, а, крім того, переоцінив важливість релігійного чинника в поведінці політичних еліт різних регіонів світу. Останнє, особливо стосується країн Сходу, де за релігійною оболонкою політичних рухів і державних інститутів часто стоять цілком конкретні економічні і політичні інтереси. Свідченням цього є приміром військова та фінансова підтримка політичними колами ряду мусульманських країн ведення військових дій проти мусульманської Лівії та Сирії. В результаті модель С. Хантінгтона не змогла дати надійних прогнозів зовнішньополітичного курсу держав.

У руслі реалістичної традиції поширення набуло бачення Г. Кіссінджера (полідержавний порядок з чинною глобальною роллю США), З. Бжезинського (американська світова система) тощо. Однак і ці моделі майбутнього не в змозі адекватно обґрунтувати фундаментальні зміни в міжнародних відносинах. Відтак, на основі нових фактів вказані дослідники піддають ревізії свої концепції і погоджуються з твердженням про поступове зменшення можливостей Сполучених Штатів дієво впливати на світовий розвиток як через складність, суперечливість, так і глобальність проблем сучасних міжнародних відносин.

Серед українських дослідників питаннями трансформації міжнародної системи займаються С. Кононенко, А. Кудряченко Т. Камінська, О. Лозовицький, В. Манжола, С. Толстов, С. Юрченко та інші. Системні дослідження з цієї проблематики проводяться у фахових установах: Національному інституті стратегічних досліджень, Державній установі «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інституті світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Дипломатичній академії України при Міністерстві закордонних справ України тощо.

Посилена увага до цієї проблеми з боку сучасних дослідників зумовлюється низкою причин, і насамперед необхідністю досягнення більш збалансованих міждержавних стосунків. Такий підхід підтверджує і реальна дійсність суперпотуги США, коли її могутності ще не достатньо для забезпечення стабільності в світовому масштабі. Мова йде як про дестабілізацію політичної ситуації в тих регіонах, куди силовим шляхом втручалися

США, так і формування опозиції щодо відвертого гегемонізму Сполучених Штатів як з боку інших великих держав, так і з боку самого американського суспільства. Останнє, зокрема, дійсно мало місце в США під час вторгнення американських військ в Ірак, коли дії адміністрації Дж. Буша-молодшого були піддані нищівній критиці як через підтасовування фактів і необгрунтованість нападу на Ірак, так і колосальні матеріальні, фінансові витрати на іракську кампанію, що відчутним тягарем лягли на американських платників податків.

Обгрутовуючи організаційні та силові переваги США, провідний представник неоліберальної течії американець Дж. Най зазначає, що використання силових переваг США рано чи пізно зіткнеться з фізичними обмеженнями, які змусять Вашингтон до пошуку і застосування інших форм політичного впливу, що не потребуватимуть надмірних матеріальних витрат. Бажаний вихід було запропоновано в формі застосування більш гнучких та менш демонстративних методів розумної, «м'якої сили» [13].

Політичні кола США були змушені визнати, що однополюсна гегемонія, принаймні в тому варіанті, в якому вона здійснювалася за часів адміністрації Дж. Буша-молодшого, призвела до перенапруження сил та критичного загострення фінансових проблем. Показово, що до таких висновків прийшов і відомий американський політик Г. Кісінджер. У своїй відомій книзі «Дипломатія», аналізуючи сучасні тенденції міжнародних відносин, він зазначив, що «США перебувають не у такому блискучому стані, щоб однобічно диктувати глобальну міжнародну діяльність, що сила Вашингтона стала більш розосередженою». Справедливість цих висновків особливо кидається в вічі з огляду на світову фінансово-економічну кризу, що розпочалася з США у 2008 р. й ще продовжується.

Відтак адміністрація президента Б. Обама виконуючи свою передвиборну обіцянку вивела військовий контингент з Іраку та розпочала підготовку до завершення воєнної присутності в Афганістані. Таким чином, зовнішня політика США, як і міжнародна політика в цілому, зазнає переформатування. Однак, поки що про істотне скорочення глобальної зовнішньополітичної та військової присутності США в світі мова наразі не йде.

Тим часом існуючі проблеми і протиріччя на міжнародній арені продовжують наростати. І це притому, що американський вплив включає в себе і складну структуру взаємозалежних інституцій, призначених створювати консенсус та приховувати асиметричності взаємовідносин. Американську глобальну зверхність підтримує система союзів і коаліцій, зокрема Північноатлантичний союз НАТО, який поєднує найпродуктивніші та найвпливовіші країни Європи до Америки. США таким чином постають вельми вагомим учасником навіть внутрішньо-європейських справ. А колишній радянський простір пронизаний різними спонсорованими США структурами спрямованими на тісну співпрацю з НАТО, зокрема з 1994 р. такою як «Партнерство заради миру» та в подальшому розширеними відносинами з відповідними державами [3, с. 68].

Водночас відсутність стабільного та передбачуваного світового порядку «стихія» становлення багатополуносності загрожує вийти з-під контролю. У цих умовах в міжнародному політичному і науковому співтоваристві активно розвивається дискусія щодо бажаної і реалістично досяжної моделі розвитку міжнародних процесів. Більше того, в наявності не тільки теоретична суперечка, але і гостра політична конкуренція проектів майбутнього розвитку, що відображає зіткнення інтересів різних держав, регіонів, суспільно-політичних і фінансово-економічних сил у цьому ключовому питанні світової політики. Прикладом служить сирійське питання в якому зіштовхнулись інтереси західних країн, з однієї сторони, а Росії та Китаю, з іншої. Як зауважує американський політолог Т. Грем «Ми вступили в період великих потрясінь, і незрозуміло, як довго він триватиме. Хоча біполярна система закінчилася разом з холодною війною два десятиліття тому, боротьба навколо формування нової світової системи тільки почалася» [1, с. 49].

На сучасному історичному етапі про своє право відігравати вагому роль на міжнародній державі окрім США заявляють й інші світові центри сили. Це впливає на зміну підходів і в США. Якщо в «Стратегії національної безпеки на нове століття» (1998 р.) [12] та «Стратегії

національної безпеки США» (2002 р.) [17] стверджувалася готовність США діяти самотужки (і, зокрема, без багатостороннього або міжнародного мандата) задля реалізації своїх національних інтересів і упередження загроз їхній безпеці, то в «Стратегії національної безпеки» (2010 р.) визнається зростання кількості центрів сили на міжнародній арені (Китай, Індія, Росія, а також Бразилія, Південна Африка, Індонезія), а розвиток відносин із ними визнано важливим напрямом зовнішньої політики [11, с. 3].

Реалії міжнародних відносин початку XXI ст. підтвердили обмеженість можливостей США відносно утримання однополюсного світу. Так, більш чіткими стали обриси формування опозиції з боку інших великих держав щодо відвертого гегемонізму США, зокрема під час війни в Іраку [2, с. 152]. Провідні європейські держави і водночас союзники США по НАТО, як Німеччина і Франція, до яких приєдналися Росія, Китай, Індія та низка інших країн заперечили воєнні дії США поза мандата ООН.

На сучасному етапі більш активними стали чинники формування багатополюсності світу, як тенденції, що виявляла себе з самого початку постбіполярної системи міжнародних відносин. Серед країн або їх об'єднань, які найчастіше розглядаються сучасними експертами як можливі геополітичні центри – Європейський Союз, Китай, потенційно – Індія та навіть Росія. Наміри Європи досягти усамостійненого зовнішньополітичного вектору поділяються не лише лідерами ЄС, його провідних держав, але й низкою політиків у самих США. Натомість Китай прагне не лише збільшити самостійність зовнішньополітичного курсу, але й обмежити зовнішні впливи на свою внутрішню політику. Неухильне зростання потужності Китаю дає підстави окремим експертам розглядати його як найбільш вірогідним кандидатом на роль другої супердержави XXI ст. При цьому варто враховувати й те, що сучасне китайське керівництво прагне уникнути помилок, притаманних свого часу Радянському Союзу.

Протягом останнього періоду надзвичайні темпи зростання могутності демонструє також Індія за рахунок розвитку наукоємної промисловості та мобілізації свого «людського капіталу». При цьому Індія як і Китай докладає чимало зусиль до зміцнення свого реального суверенітету. Про це свідчить створення нею у 1998 р. власної ядерної зброї й деяких сучасних засобів її доставки. Проте потенціал перетворення Індії на другу «суперпотугу» виглядає менш переконливим, а ніж потенціал Китаю чи Європейського Союзу.

Стосовно сучасної Росії, навіть з урахуванням найкращих прогнозів, важко передбачити, що вона в найближчій перспективі зможе стати геополітичним центром, здатним протистояти США. Проте її можливості, особливо за багато полюсності світу значно зростають і не лише як потенційні. Особливе значення в сенсі визначення майбутнього статусу Росії мають і можливості забезпечити національну безпеку як завдяки своїй території, військового потенціалу, так і завдяки політичним впливам у межах СНД і за його кордонами. Варто брати до уваги й особливу роль Росії у сучасній системі міжнародних відносин завдяки її впливу в антиамериканському ісламському світі. А ці складові поряд із такими факторами, як належність РФ до держав-членів «ядерного клубу», членство у Раді Безпеки ООН, ресурсний потенціал, як слушно відзначає професор А. Кудряченко, – зберігає за нею статус великої держави. Зміцнення цього статусу співмірно з тенденцією відродження Росії як впливового геополітичного центру сучасного світу [3, с. 70].

Підтвердженням зростаючого впливу нових центрів сили служить статистична інформація рівня ВВП провідних країн світу.

ВВП держав світу за 2011 р. за класифікацією МВФ

Держава	ВВП, млрд. дол. США	Місце в рейтингу
Європейський Союз	15788.584	
США	15064.816	1
КНР	11316.224	2
Індія	4469.763	3
Японія	4395.600	4
ФРН	3089.471	5
Росія	2376.470	6
Бразилія	2309.138	7

Порівнявши потуги провідних економік світу бачимо, що все відчутніше стає питома вага Китаю, який в XXI ст. увійшов із потенціалом розвитку, що може поставити під сумнів здатність США втримати світове лідерство. Саме Китай розглядається деякими аналітиками як найбільш вірогідний кандидат на роль «другої суперпотуги» XXI століття. Враховуючи ресурсний, людський потенціал Китаю, реальні економічні досягнення країни., такі прогнози дійсно заслуговують на увагу. Вже сьогодні конфліктний потенціал США й Китаю актуалізується в співвідношенні сил в Азії. Інший потенційно протилежний США полюс – Європейський Союз. На сьогодні навіть незважаючи на ряд системних проблем в структурі Європейського Союзу і наслідки фінансової кризи, ЄС в цілому має найпотужнішому в світі економіку і здатен протистояти за могутністю і впливовістю Сполученим Штатам. На Євразійському континенті особлива роль належить Росії, з її інтеграційною стратегією імперського центру щодо решти пострадянських країн.

Очікування повільного, «дифузного» послаблення глобальної гегемонії США спричинили тлумачення сучасної світової системи як «безполусної» структури, в якій жодна з держав неспроможна приймати і втілювати одноосібні рішення. Американський дослідник Р. Хаас для характеристики міжнародної системи запропонував поняття «безполусний світ» [8, с. 47], у якому владу розподілено між чисельними, але відносно рівними одне одному центрами чи суб'єктами. На відміну від «безполусної» моделі, поняття «багатополусний» чи «поліцентричний» устрій мають інший зміст, зумовлений співіснуванням багатьох незалежних один від одного центрів сили. Концепція «багатополусності» («поліцентричності») багато в чому є інтегральною, так як поєднує в собі визнання важливості в системі міжнародних відносин як традиційних так, і нових суб'єктів. В них знаходять своє місце національні держави, наднаціональні об'єднання і недержавні актори.

У новій багатополусній структурі як стверджує Р. Хаас, «полусів сили більше, ніж сильних національних держав, і багато з цих полусів взагалі не є державами» [8, с. 48]. Все більшу роль відіграють такі вмонтовані повоєнні інститути глобального і регіонального управління, як ООН, МВФ, НАТО та інші, а також нові – «Велика вісімка», «двадцятка», СНД, БРІК тощо.

Концепція багатополусності припускає, що в сучасних умовах жодна держава, якою б потужною і впливовою вона не була, не в змозі одноосібно керувати ситуацією навіть у рамках одного регіону, не кажучи вже про світові процеси. Для цього недостатньо ресурсів якої б то не було окремої країни, або навіть групи країн. Реалізація сприятливих можливостей для створення нової міжнародної системи, заснованої на співробітництві провідних центрів світового розвитку, буде величезною мірою залежати від проведення активної лінії з боку всіх держав, зацікавлених у цьому. Керованість сучасних міжнародних відносин може бути забезпечена тільки шляхом гармонізації їх інтересів і напрацювання узгодженої міжнародної стратегії. Необхідна політика активного залучення усіх основних центрів глобалізації в діалог про вибудовування дійсно багатополусної системи управління цим процесом.

Україна не може залишатися на узбіччі світових процесів. Для України це питання набуває особливого значення з урахуванням пошуку найбільш оптимальних підходів до реалізації зовнішньої і внутрішньої політики як реалізації національних інтересів країни. Звичайно, Україна не є суб'єктом глобалізації і належить в цьому аспекті до країн «периферії» глобалізації. На думку українського дослідника О. Самойлова це обумовлено «як рівнем її соціально-економічного розвитку, так і місцем і роллю держави в сучасній світовій політичній «грі подій та впливів» [4, с. 207]. В першу-чергу це пов'язано із послабленням ролі держави і посиленням впливу на внутрішні політичні і економічні процеси інших міжнародних суб'єктів до яких належать як країни так і ТНК (наприклад, Газпром), а також міжнародних об'єднань та організацій (МВФ, СНД, Митний Союз) тощо.

З огляду на той факт, що Україна прагне слушно скористатися змінами, що відбуваються на сучасному етапі в світі, їй вельми важливо враховувати сутнісні домінанти. Як не дивно, але заявлений євро інтеграційний курс України, її успішне входження до світової спільноти сприйняті не скрізь однозначно, вони стали своєрідним викликом для Росії, її владних верств. Тому зміцнення державності, нарощування демократичних перетворень у нашій державі та суспільстві лягає у площину сучасних трансформацій, це є мобілізуючим чинником для всіх патріотичних сил країни, її прихильників в Європі та світі.

Стратегічна мета України – зайняти повноправне місце у світовому економічному та політичному просторі, реалізувавши при цьому свої національні інтереси. У даному контексті національні інтереси України, передусім полягають у покладанні насамперед на власні сили та використанні можливостей партнерського співробітництва на різних напрямках. Відтак необхідно перейти від декларацій до практичної реалізації досяжних цілей зовнішньої політики, що враховують нову політичну реальність принаймні на середньострокову перспективу.

Література:

1. Грэм Т. Диалектика силы и слабости / Т. Грэм // Россия в глобальной политике. – 2007. – Т.5. – № 3. – С.48-56.
2. Кудряченко А.І., Рудич Ф.М., Храмов В.О. Геополітика. – К.: МАУП. – 2004.
3. Кудряченко А.І. Міжнародні відносини та імперативи розвитку Європи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття / А. І. Кудряченко / Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. – К.: Фенікс. – 2011. – 632с.
4. Самойлов О.Ф. Цивілізаційно-культурний аспект аналізу глобалізаційних процесів / О.Ф. Самойлов // Проблеми міжнародних відносин: [зб. наук. праць / наук. ред. Канцелярук Б.І. та ін.]; вип. 2. – К.: КиМУ, 2011. – С. 205-219.
5. Brzezinski Z. Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the Twenty-First Century. – New York, 1993. – 286 p.; Brzezinski Z. Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives. – New York, 1998. – 305 p.; Brzezinski Z. The Choice: Domination or Leadership. – New York, 2004. – 432 p.
6. Friedman T. Lexus i drzewo oliwne / T. Friedman / – Poznac, 2001. – 348 p.
7. Fukuyama F. The End of History? / F. Fukuyama // National Interest. – 1989. – Spring; Fukuyama F. The End of the History and the Last Man. – New York, 1992. – 272 p.
8. Haass R.N. The Age of Nonpolarity. What Will Follow U.S. Dominance / R. N. Haass // Foreign Affairs. – May–June 2008. – Vol. 87. – No. 3. – P. 44–56.
9. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order / S. Huntington. – New York, 1997. – 653 p.
10. Kissinger H. Diplomacy. – New York, 1994. – 1123 p.; Kissinger H. Does America Need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century. – New York, 2001. – 364 p.
11. National Security Strategy. – Washington, D.C. : The White House, May 2010. – 52 p.
12. National Security Strategy for a New Century. – The White House. – October 1998. – 59 p.

13. Nye J.S.Jr. Limits of American Power / J.S.Nye Jr. // Political Science Quarterly. – Vol. 117. – No. 4. – Winter 2002–2003. – P. 545–559.
14. Камінська Т. Багатополярність — новий напрямок світових процесів глобалізації / Т. Камінська. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2012_33/Kamins.pdf
15. Лозовицький О. Глобалізація і держава: світовий інтеграційний процес чи регіональний перерозподіл? / О. Лозовицький. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12LOSGRP.pdf>
16. Толстов С. Між однополярністю та поліцентризмом: акценти політичної дискусії та напрями теоретичних пошуків / С. Толстов. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvdau/2012_18/37.pdf
17. The National Security Strategy of the United States of America. The White House, September 2002. – <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.html>.

Фомина В. В. Многополюсность - новое направление развития системы международных отношений

В статье рассматриваются вопросы развития мировых глобализационных процессов, перехода от однополярности к многополярности. Особое внимание уделено на роли Украины в процессах реформирования современного мира.

Ключевые слова: однополярность, многополярность, Украина, глобализация, гегемония.

Fomina V. Multi-polarity – a new direction of the system of international relations development

The article deals with the development of world globalization process, the transition from odnopolyusnosti to bahatopolyusnosti. Special attention is focused on the role of Ukraine in the process of reformatting the modern world.

Keywords: odnopolyusnist, multi-polarity, Ukraine, globalization and hegemony.

УДК 323.15: 001. 53

Борисов Юрій Сергійович,
здобувач кафедри міжнародних відносин
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

**КОМПАРАТИВІСТСЬКІ МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ
МНОЖИННИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У ПОЛІКУЛЬТУРНИХ СПІЛЬНОТАХ**

Метою цієї статті є намір визначити, які ж параметри і фактори визначають конфігурацію політичного устрою і здатні впливати на поведінку основних політичних акторів в тлумаченні компаративістських підходів у сучасній політичній науці. В рамках традиції дослідження взаємодій між політичними центрами і периферією виділені два основних підходи: неокласичний, плюралістичний, представлений в роботах С. Роккана і його послідовників, і неомарксистської (І. Валлерстайн, М. Хетчер та ін.) Незважаючи на істотні відмінності, ці два підходи поєднують ряд спільних рис. І той і інший як основні одиниці аналізу розглядають не стільки національні держави, скільки їх складові (центри та периферії), взаємодія між ними, між різними центрами, в тому числі і на наддержавному рівні. Основну увагу представники одного й іншого напрямків звертають на три аспекти відносин між центром і периферією: формування центрів сучасних держав, природа імперіалізму і внутрішньої неокolonіалізм, етнічна мобілізація і опір процесу формування нації.

Ключові слова: *безліч ідентичностей, компаративістика, центр, периферія, політична арена, вихід, лояльність, голос*

Нові незалежні держави, що виникли після розпаду Радянського Союзу, зіткнулися з низкою труднощів національного і державного будівництва. Проблеми стосувалися формування ефективної системи управління, здатності держави консолідувати територіальні кордони, виконувати основні функції по забезпеченню взаємодії між різними акторами на певній території, встановленню та підтриманню єдиних стандартів і норм взаємодії, верховенства держави над іншими суб'єктами влади і т. д. Труднощі спостерігалися і у визначенні нетериторіальних кордонів політичних співтовариств, їх консолідації, залученні різних груп населення в політичний процес і формуванні інститутів демократичного правління. Наявність цих проблем і використовувані методи їх вирішення були багато в чому обумовлені двома основними обставинами.

Перша – політична спадщина і традиції, насамперед, радянська і, ширше, комуністична спадщина. Друга – виникнення нового центру в Західній Європі – Європейського Союзу.

Пострадянські республіки переживають так званий «імперський транзит» [19, р. 18,21]. Серед його основних завдань – створення національних держав не на базі безлічі незалежних дрібних політичних утворень та множинності ідентичностей, а на основі успадкованих з минулого «сегмент-держав» [23, р. 3], багато з яких були сформовані в рамках сучасних меж у радянський період. Особливості суперечливої адміністративно-територіальної і культурної політики Радянського Союзу багато в чому визначили проблеми формування центру, кордонів та консолідації націй в пострадянських країнах, а також способи їх вирішення внутрішньо- та зовнішньополітичних завдань.

Неконсолідованість кордонів виразилася також в розбіжностях з «установчих питань» серед населення нових незалежних держав, включаючи питання про природу держави і критерії членства у політичних спільнотах. Проявом даних розбіжностей став набір конкурентних ідентичностей. Наприклад, згідно з опитуванням Інституту етнології і антропології РАН в 1988 році 50, 25 і 7% жителів Таллінна вважали своєю батьківщиною власне СРСР, Естонію та Росію. У 1991 році так думали вже відповідно 20, 35 і 22% [4, с.116]. Соціологічне опитування, проведене в Таллінні в 1992 році Інститутом філософії, соціології та права Естонської академії наук, показало, що більшість російськомовного населення відчувало себе громадянами Росії чи СРСР (40,6 і 33,1% відповідно). 12,1% респондентів хотіли б стати російським громадянами, маючи дозвіл на роботу в Естонії [13]; [2, с. 231].

За даними «Нового Балтійського барометра», в 2004 р. 36% росіян, які проживають в Латвії, і 41% – в Естонії ідентифікували себе, насамперед, із Росією (5 і 2% - відповідно з Латвією та Естонією) [29, р.22]. На Україну досі значна частина населення зберігає відчуття свого зв'язку з Радянським Союзом (21,8% в 2004 році і 14,5% в 2006-му) [1, 92].

У Молдові, незважаючи на твердження Кишинєва як головного політичного, соціально-економічного та культурного центру країни в середині 1990-х років [3, с. 59-82]; [21], до цього часу немає повної згоди румунсько-молдавського населення з приводу їх етнічної самоідентифікації та ідентифікації рідної мови. Так, згідно з даними перепису 2004 року, опублікованим Національним бюро статистики Молдови, румунами себе вважають 2,2% жителів цієї країни, молдаванами – 75,8%, при цьому 78,4% молдаван рідною мовою вказали молдавську мову, 18,8 % – румунську [5].

Метою цієї статті є визначити які параметри і чинники визначають конфігурацію політичного устрою і здатні впливати на поведінку основних політичних акторів у тлумаченні компаративістських підходів у сучасній політичній науці.

В рамках традиції дослідження взаємодій між політичними центрами і периферією слід виділити два основних підходи: неокласичний, плюралістичний, представлений в роботах С. Роккана і його послідовників, і неомарксистський (І. Валлерстайн, М. Хетчер та ін.)

В рамках першого – основна увага надається ролі відносин між центром і периферією в процесі формування національної держави і наддержавних політичних утворень переважно в Західній Європі [24 - 28]. Серед факторів, що визначають суть взаємовідносин між центром і периферією і процесу формування нації і держави, розглядаються не тільки соціально-економічні, а й культурні, політичні. При цьому представники неокласичного підходу не віддають переваги якомусь одному фактору, а, навпаки, підкреслюють відносну незалежність різних сфер суспільного життя та їх взаємний вплив один на одного.

Неомарксистичні розглядають вплив центрально-периферійних зв'язків не тільки на виникнення Західноєвропейських держав, а й на формування відносин на світовій арені [11]; [16]; [32]; [33]. В цілому для авторів, які працюють у цій проблематиці, характерний економічний детермінізм, хоча в їх полі зору знаходяться не лише економічні, але також соціальні та політичні аспекти.

Незважаючи на істотні відмінності, ці два підходи об'єднують ряд загальних рис. І той і інший як основні одиниці аналізу розглядають не стільки національні держави, скільки їх складники (центри і периферії), взаємодію між ними, між різними центрами, у тому числі і на наддержавному рівні. Основну увагу представники одного іншого напрямів звертають на три аспекти стосунків між центром і периферією: формування центрів сучасних держав, природа імперіалізму і внутрішній неокolonіалізм, етнічна мобілізація і опір процесу формування нації [34, р. 341].

При трактуванні понять «центр» і «периферія» представники цих підходів звертаються до параметрів, найчіткіше виділених скандинавським політологом Й. Галтунгом [15, р. 81-117]. Це набір атрибутивних характеристик, що дозволяють диференціювати центр і периферію, особливості обміну між ними, модель взаємодії між центрами і периферіями. В деяких випадках представники двох підходів займають схожі позиції, характеризуючи ці параметри, але за низкою тверджень та висновків між ними існують серйозні розбіжності.

Усі дослідники визначають центр як такий, що має переваги, а периферія їх позбавлена. Часто вчені, особливо представники неомарксистського підходу, характеризують периферію як менш розвинену в економічному сенсі [32] та таку, що має нижчий рівень життя і т. д. Інші автори окрім особливостей економічного стану, відмічають важливість відмінностей в культурі і ресурсах влади. У цьому плані периферія часто є фрагментованою, маргіальною, без розвинених інститутів [27]. Центр на відміну від периферії – місце зосередження культури, політичної влади і ухвалення рішень, а також військової переваги [32].

Значно більше розбіжностей між дослідниками спостерігається в питанні про те, як здійснюється обмін. Одна група дослідників (неокласики) [27]; [18] вважає, що стосунки між центром і периферією в довгостроковому плані приносять взаємну вигоду. Неомарксистичні вважають, що існує нерівний обмін, внутрішній колоніалізм [16, *idem*], вертикальні відносини [15, *idem*]. Центр експлуатує периферію, руйнує її економіку, культуру і т. п. Щодо стосується моделей взаємовідносин між центрами і периферіями, то багато вчених підтримують концепцію Галтунга, який описує їх як феодалістичні. Він відмічає, що між периферіями одного центру взаємовідносини не складаються, або вони мінімальні, а зв'язки з периферіями інших центрів та іншими центрами здійснюються через власний центр [15, р. 89-91].

Істотне місце в роботах неокласичного і неомарксистського напрямів, присвячених взаємовідносинам між центром і периферією, займає процес утворення держави. Дослідників цікавить, як і чому на ґрунті значної фрагментації, спостережуваної в Західній Європі в період феодалізму, з'явилася сучасна держава, що характеризується культурною, політичною і економічною гегемонією, яку роль в цьому процесі зіграли стосунки між центрами і периферіями.

Піонерською тут була книга дослідника Б.Мура, присвячена походженню демократичних та авторитарних режимів в Європі [20]. Його робота припускає наявність східно-західного градієнта, котрий існує в торговому ядрі Європи, що утворився на території

древнього «поясу міст» – Північної Італії, Рони і Рейна. Згідно з Муром, для підходу якого був характерний соціально-економічний детермінізм, становлення сучасної держави було пов'язане з розвитком капіталізму і союзом буржуазії з селянством проти великих землевласників. Демократії частіше з'являлися на територіях, близьких до торгових шляхів і поясу міст, тоді як диктаторські режими – у далечині від міських центрів і буржуазії.

Схожий з Б.Муром економічний і соціально-класовий підхід до питання формування сучасної держави прослідковується в роботах неомарксистів. При цьому багато з них відмічають важливість торгових шляхів і європейського «поясу міст». Так, І. Валлерстайн пише про первинність економічного східно-західного градієнта. При цьому він виділяє відмінності північних і південних районів Європи, що дозволяють пояснити появу центрів у Північно-Західній Європі (Великобританія і Нідерланди) і занепад напівпериферій на півдні і залежних сільськогосподарських периферій на сході [33, *idem*]. «Пояс міст» зберігає своє значення як осередок динаміки капіталізму, але при цьому розглядається як «плавильний тигель» сильних держав. На жаль, підхід Валлерстайна не дозволяє пояснити, чому на територіях напівпериферій виникли сильніші держави, ніж, наприклад, у Великобританії і Нідерландах.

Розвиваючи соціально-економічний підхід, У. Брустайн М. Хетчер висунули ідею про зв'язок між утворенням держав і типом виробництва [11]. Автори виділяють три чисті типи виробництва, в сферах поширення яких переважали особливі форми соціальної і політичної організації, різні типи стосунків між центрами і периферіями: феодальний, осілий, скотарський, дрібнотоварний. На їх думку, європейські держави виникли на периферіях торгового поясу, причому тільки в тих регіонах, де існувало феодальне виробництво, розділений суверенітет і де виник виклик феодальному класу збоку буржуазії, що тільки-но народжувалась як новий клас. Держава з'явилася там, де спостерігалася зразкова рівність концентрації буржуазії і земельних власників як інструмент панування останніх. Іншими словами, сприятливою обставиною для формування держави, на думку дослідників, стала взаємодія торгових і феодальних моделей, а відносно збалансоване їх змагання призвело до появи нових політичних форм.

Не заперечуючи важливості обліку соціально-економічних факторів у взаємовідносинах між центром і периферією і в процесі формування держави, все ж необхідно відмітити, що економічний детермінізм представників неомарксистського напрямку зумовив редукцію аналітичних можливостей відповідних концепцій і призвів до створення спрощеної картини процесу формування держави.

Детальніша картина взаємовідносин між центрами і периферіями і їх вплив на процес формування держави представлена в роботах неокласичного компаративістського напрямку, в першу чергу в працях С. Роккана і його колег.

У рамках цього напрямку вивчалися два основні аспекти процесу становлення сучасних держав: територіальний, пов'язаний з творенням кордонів та інституційний, що припускав творення внутрішньої інституційної інфраструктури, що забезпечує єдність політичного процесу і представництво різних інтересів.

С. Роккан намагався створити теорію, що об'єднує територіальну консолідацію та інституційний аспект формування сучасної держави. Для цього він звернувся до концепції відомого економіста А. Хіршмана, котрий використовував поняття «голос» (*voice*), «лояльність» (*loyalty*) і «вихід» (*exit*) для опису стратегій індивідуальної поведінки в несприятливих умовах. Хіршман розглядав ці стратегії переважно на індивідуальному рівні. С. Роккана ж цікавила їх реалізація в макросистемному форматі. Як макросистемні «двійники» «голосу», «лояльності» і «виходу» Рокканом та його колегами використовувалися поняття «межа», «будівництво/творення системи» і «політичне структурування».

Здійснене Рокканом перенесення логіки концепції Хіршмана на макросистемний рівень виявилось досить продуктивним. Воно дозволило пояснити роль взаємодії між центром і

периферіями, між різними центрами в процесі формування територіальних держав і націй, а також виявити моделі цього явища, різноманітність яких знайшло своє системне відображення в концептуальній карті Європи. Ця карта показувала, що творення центру формуючої держави і його нового порядку обумовлене ефектом існуючих меж і що надаються ними можливостей «виходу», що внутрішнє інституційне будівництво пов'язане із стратегією формування меж і можливостями «виходу», задаються міжнародним порядком.

Проте ця концепція дозволила пояснити не лише сам процес і відмінності формування сучасних держав, але і їх сучасну трансформацію у зв'язку з процесом інтеграції, що відбувається, створенням наддержавних утворень і т. п. Подібну й не менш успішну спробу такого аналізу здійснив, наприклад, С. Бартоліні, застосувавши концепції А. Хіршмана і С. Роккана до аналізу процесу європейської інтеграції [7].

Дослідження А. Хіршмана, що стосуються взаємодії споживчого суверенітету і змагальних/конкурентних структур, знайшли своє відображення в широко відомій книзі 1970 року «Вихід, голос і лояльність: відповідь на занепад фірм, організацій і держав» [17].

Концепція Хіршмана включає три типові стратегії поведінки відносно формальних правил в несприятливих умовах: «лояльність» (правилам), «голос» (прагнення опротестувати і змінити правила) і «вихід» (невиконання невиконаного правила). Хіршман розглядає «вихід» і «голос» як альтернативні стратегії вираження невдоволення людей, які реалізуються залежно від можливостей, які надає організація, в якій ці люди знаходяться. Згідно А. Хіршману, «вихід» більше стосується поведінки людини у сфері економіки і не має вираженого персонального характеру (наприклад, відмови від сплати податків). «Голос» же реалізується у сфері політики. Він пов'язаний з вираженням стосунків щодо правил і має персональний характер, оскільки припускає наявність свого носія (того, хто «голос» має і віддає). Хіршман розглядає «голос» і «вихід» як пов'язаних одні з одними явища, вважаючи при цьому, що «голос» виникає як остаточне явище від «виходу». Іншими словами, стратегія «голосу» реалізується тоді, коли відсутні можливості для «виходу». Хіршман інтерпретує «недостатню державність» (statelessness) як «атрофію голосу» («atrophy of voice»), яка виникає в результаті наявності можливостей для «виходу». Тобто недостатня державність визначається ним як відсутність інституційних каналів «голосу», які не розвиваються внаслідок існування можливостей «виходу» для членів співтовариства.

Для С. Роккана і його послідовників було характерне розуміння «виходу» як можливої стратегії, що реалізовується перш за все політичному рівні: як ухилення від споживання публічної продукції, характерної для виробництва політичної системи, на відміну від економічної. В цьому контексті були виділені різні варіанти «виходу»: «вихід», втілюваний у рамках територіальних меж, що припускає приховування ресурсів, ухилення від підпорядкування нормам; «вихід», здійснюваний поза територіальними межами, ґрунтований на вилученні акторів або ресурсів; і «вихід» крізь різні межі (варіант накладення меж або інтеграції різних територіальних утворень).

Різні варіанти «виходу», згідно з прибічниками рокканівської традиції, були властиві різним етапам формування держави. Наприклад, для ранніх етапів була характерна сецесія. Як зазначає С. Файнер, багато територіальних держав на стадії формування є підатливими до розпаду [14, р. 7-26].

«Вихід» із споживання публічної продукції або громадських благ (public goods) впливає на розмір розподілу ресурсів при формуванні територіальної солідарності і розмірів території і спільноти, на які політична система здатна розповсюдити ці блага.

Подібний розгляд «виходу», або «голосу» С. Роккан і його послідовники при вивченні процесу формування держави пов'язали з формуванням її територіальних меж/кордонів. Межі визначають конфігурацію акторів і громадських благ (тобто обов'язкових для споживання, таких, що стосуються реалізації функцій розподілу, регулювання, захисту, арбітражу і виробництва правосуддя), «закритих» на певній території. У ситуації «територіальної закритості» можливості для «виходу» відсутні, що штовхає акторів на

приховування ресурсів, якими вони тимчасово володіють, або реалізацію «голосу».

Подібний розгляд «виходу», або «голосу» С. Роккан і його послідовники при вивченні процесу формування держави пов'язали з формуванням її територіальних меж/кордонів. Межі визначають конфігурацію акторів і громадських благ (тобто обов'язкових для споживання, таких, що стосуються реалізації функцій розподілу, регулювання, захисту, арбітражу і виробництва правосуддя), «закритих» на певній території. У ситуації «територіальної закритості» можливості для «виходу» відсутні, що штовхає акторів на приховування ресурсів, якими вони тимчасово володіють, або реалізацію «голосу».

Контроль над «виходом» і «входом» за допомогою утворення меж припускає наявність ієрархії в організації, співтоваристві або державі. Зазвичай із закриттям меж зростають можливості політичного контролю. Компетенція, досяжність і складність внутрішньої ієрархії залежать від обмежень, які припускають будівництво меж і контроль над «виходом».

Кожна арена взаємодій акторів (в організації або державі) характеризується певною закритістю. Неминучі взаємодії між суб'єктами в таких умовах роблять моделі конформної поведінки відносно інших суб'єктів. В той же час властивості цих стосунків і моделей розрізняються в політичній (чи «урядовій арені») та інших сферах («природній арені») [7, р. 23].

На «природній арені» актори часто діють в умовах асиметрії ресурсів. Влада залежить від наявності ресурсів і вірної стратегії їх використання та припускає два основні види взаємодій між акторами: конфлікти та переговори. Результати конфліктів і переговорів непередбачувані і невизначені, а також є свідченням про незахищеність суб'єктів. Поведінкова конформістність відносно інших є тимчасовим явищем. Вона не гарантується і не є стійкою протягом якогось часу.

«Урядова арена», на відміну від природної, та в якій влада гарантована суб'єктам третім актором, що знаходяться в центрі ієрархічної організації, чие завдання – утвердження і стабілізація владного порядку. Функціонування цієї арени забезпечується тими акторами та інститутами, котрі спеціалізуються на виробництві поведінкового конформізму [7, р. 28]. Твориться ціла мережа стосовно ухвалених рішень і правил, обов'язкових для акторів. Гарантії поведінкового конформізму інших набувають форм титулів, прав і можливостей. Диспозиції і конформізм інших щодо локусів влади утверджуються на тривалий час, як і конформізм акторів стосовно один одного. Тому для цих акторів виникають можливості брати участь в обмежених конфліктах, кооперації, змаганнях, переговорах. Якщо політична арена функціонує у такий спосіб відносно стабільно, то актори не акумулюють їх персональні ресурси – їм досить повернутися до прав, титулів, привілеїв гарантованих політичною ієрархією, для того, щоб забезпечити конформність інших.

«Політична арена» формується тоді, коли актори сприймаються як «закриті» межами внутрішніх взаємодій. Якщо можливий «вихід», то соціальні актори уникають конфліктів, кооперації, змагання, переговорів один з одним [7, *idem*].

Контроль над межами і скорочення можливостей «виходу» акторів генерує процес зростання політичного виробництва, механізми легітимації центральної ієрархії та структурування політиї, сприяє ефективнішому виконанню спеціалізованих функцій політичної ієрархії [7, р. 29]. Чим вищий рівень контролю над кордонами/межами, тим більше можливостей в ієрархічних структур стабілізувати і легітимізувати свої домінуючі позиції.

З цієї точки зору процес формування політичного центру у концепції політолога С. Бартоліні, котрий слідує рокканівській традиції, визначається як процес перетворення «природної арени» в «урядову». На відміну від «природної арени», в політичній важливу роль у «закритті» ресурсів відіграє продукування прав, система гарантії яких стабілізує соціальні взаємовідносини.

Моделювання «природної» та «політичної» арен дозволяє відійти від економічного детермінізму і представити формування держави як багатофакторний процес, специфіка

якого багато в чому визначається творенням меж/кордонів і центрів. Саме такий погляд був характерний в цілому для прихильників рокканівського підходу, що тлумачили формування меж не лише в територіальному, але і в соціокультурному аспектах [24]. Приналежність акторів до політичного співтовариства і можливість «виходу» за його межі визначається контролем центру не лише за територіальними, але й соціокультурними межами, що припускають соціокультурні норми і правила членства в співтоваристві. Тому «вихід», здійснюваний за межі та всередині держави, може бути поділений на два типи: територіальний (сецесія та ін.) і функціональний, або членський (еміграція, відмова від сплати податків, служби в армії та ін.) [14, р. 82]. Як справедливо відмічає Д. Карамані, з еволюційної точки зору функціональний «вихід» (еміграція) замінює територіальний «вихід» (сецесію), коли контроль над територією і межами, як і міра національної інтеграції, стає досить сильним для того, щоб географічний сепаратизм став «немислимим» [12, р. 25]. Тому процес творення сучасної держави (state-building) в рокканівській традиції щільно зв'язаний з формуванням нації (nation-building).

Слід наголосити, що подібне твердження співпадає з міркуваннями інших дослідників, які не є інтелектуальними прихильникам рокканівського так би мовити рокканівського підходу. Зокрема, Р. Брубекер, намагаючись визначити чим є сучасна держава, пише про те, що «це не лише територіальна, але і членська організація», «не лише територіальна держава, але і національна держава» [8, р. 21, 27].

В цьому зв'язку варто відмітити, що процеси формування сучасної держави і нації тісно пов'язані між собою. Забезпечення солідарності членів спільноти, котра не може бути досягнута тільки за допомогою контролю над територіальними межами, потребує різних механізмів, не обов'язково безпосередньо пов'язаних з таким контролем. З точки зору представників рокканівської традиції та інших дослідників, такими інструментами є механізми, що забезпечують участь населення в політичному житті суспільства та їх соціалізацію.

Подібний погляд на процес формування держави дозволив С. Роккану і його послідовникам більш комплексно, ніж представникам неомарксистського напрямку, поглянути на проблему взаємовідносин між центром і периферією. З точки зору С. Роккана, центром можна назвати «локуси», де приймаються найважливіші рішення, «де основні актори, їх сім'ї та союзники зазвичай взаємодіють між собою» [25, р. 73]. С. Роккан виділяє два типи периферійності. Це горизонтальна, яку слід тлумачити в географічному сенсі, коли певна територія та її населення протиставляють іншій території та її населенню; і вертикальна, котра базується на протиставленні груп осіб, що приймають рішення, і населенню, що не робить значного впливу на цю групу і на ухвалення рішень. При аналізі взаємодій між центром і периферією С. Роккан і його прихильники пропонували враховувати географічні та економічні умови, особливості каналів комунікації, військові чинники, культурні традиції та низку інших параметрів. Тісно пов'язані процеси формування держави і нації допускають не лише контроль центру над економічними й військово-політичними ресурсами, але і здійснення ними на території країни культурної стандартизації і гомогенізації. На важливості останнього аспекту формування сучасної держави наголошували не лише представники рокканівської традиції [31], але і навіть їх опоненти [8]; [9]; [10]. Саме подібний комплексний погляд на взаємовідносини між центром і периферією та їх роль в процесі формування сучасних держав дозволив С. Роккану створити концептуальну карту Європи і намітити деякі підходи до розуміння ролі центр-периферійних зв'язків в таких регіонах світу як Балтійсько-чорноморський ареал.

Територіальні та соціокультурні експерименти, здійснені в період існування Радянського Союзу, призвели до розбіжностей адміністративно-політичних, економічних, етнолінгвістичних, культурних та інших кордонів і появи «перехідних» територій, на яких подібна розбіжність, а значить, і потенційні можливості для «виходу» були особливо виразними (Крим, Придністров'я, Нагірно-Карабахська автономна область та ін.)

Переселення етнічних груп, репресії і штучне переміщення титульних груп на периферії СРСР створили потенційно конфліктну ситуацію. Невирішеність проблеми формування загальної громадянської нації в Радянському Союзі, розбіжність кордонів, слабкий досвід самостійної державності у більшості радянських республік призвели до того, що в результаті розпаду СРСР, спричинилось ослаблення кордонів різного роду, потенційні можливості «виходу» перетворилися в реальні, загострилися міжетнічні та міжрегіональні протиріччя, в «перехідних» зонах стали виникати альтернативні політичні проекти. Розбіжність і невизначеність кордонів призвели до ослаблення позиції центрів незалежних республік, зниження стимулів до політичного структурування і виникнення феномена «приватизації» держав різними економічними і політичними гравцями.

Література:

1. Городяненко В.Г. Положение русских в Украине и проблемы их идентичности / В. Г. Городяненко // Социологические исследования. – 2009. – № 1. – С. 89-96.;
2. Ильин М.В., Мелешкина Е.Ю. Балто-Черноморье: времена и пространства политики: монография. / М. В. Ильин, Е. Ю. Мелешкина. – Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта, 2010. – 386 с.;
3. Мелешкина Е.Ю. Опыт формирования нации и государства в Молдавии / Е. Ю. Мелешкина // Политическая наука. – 2008. – № 1. – С. 59-82.;
4. Тишков В. А. Русские как меньшинства (пример Эстонии) В. А. Тишков // Общественные науки и современность. – 1993. – №6. – С. 110-124.
5. Тульский М. Некоторые итоги переписи 2004 года в Молдавии / М. Тульский / Демоскоп. Weekly.– 2006. – №249-250. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://www.Demoscope.ru/weekly/2006/0249/-analit08.php>;
6. Bartolini S. Collusion, Competition and Democracy / S. Bartolini // Journal of Theoretical Politics. – 1999. – Vol.11. – №4. – P. 435 - 470.;
7. Bartolini S. Restructuring Europe: Centre Formation, System-building, and Political Structuring between the Nation-state and the European Union / S. Bartolini. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 415 p.
8. Brubaker R. Citizenship and nationhood in France and Germany / R. Brubaker– Cambridge: Harvard University Press, 1992. – 272 p.
9. Brubaker R. National Minorities, Nationalizing States, and External Homelands in the New Europe / R. Brubaker // Daedalus. –1995. – Vol. 124. – №2. – P. 107-132;
10. Brubaker R. Nationalism Reframed: Nationhood and National Question in the New Europe / R. Brubaker. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 202 p.;
11. Brustein W. Regional Modes of Production and Patterns of State Formation in Western Europe / R. Brubaker // American Journal of Sociology. – 1980.- Vol. 85. – N 5. – P. 1061-1094.
12. Caramani D. The Nationalization of Politics: The Formation of National Electorates and Party Systems in Western Europe / D. Caramani. – Cambridge, N.Y.: Cambridge University Press, 2004. – 347 p.;
13. Estonia '92'. EKE – Ariko and Institute of Philosophy, Sociology and Law, Estonian Academy of Sciences, Tallinn;
14. Finer S. State-building, State Boundaries and Bordercontrol: An Essay in Certain Aspects of the First Phase of State-Building in Western Europe Considered in the Light of the Rokkan-Hirschman Model / S. Finer // Social Science Information. – 1974. – Vol. 13. – № 4-5. – P. 7-26;
15. Galtung J. A Structural Theory of Imperialism / J. A Galtung // Journal of Peace Research. – 1971. – Vol. 8. – N 2. – P. 81-117;
16. Hechter M. Internal Colonialism: The Celtic fringe in British National Development, 1536-1966 / M. Hechter. – Berkley: University of California, 1975. – 380 p.;

17. Hirschman A. O. Exit, Voice, and Loyalty: Response to Decline in Arms, Organizations, and States / A. O. Hirschman. – Cambridge: Harvard University Press, 1970. – 176 p.;
18. Many Y., Wright V. Center-periphery Relations in Western Europe / Y. Many, V. Wright. – London: Allen & Unwin, 1985. – 305 p.;
19. Mette S. From Empire to Anarchy: Post-communist Foreign Policy and International Relation / S. Mette. – London: Hurst & Co, 1996. – 340 p.;
20. Moore B. Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World / B. Moore. – Boston: Beacon Press, 1967. – 559 p.;
21. Parties and Party System in Moldova, 1990-2002 // Political Parties in Post-Soviet's Space: Russia, Belarus, Ukraine, Moldova, and the Baltics / Ed. by: A. Kulik and S. Pshizova. – Westport.: Praeger, 2005. – 271 p.;
22. Rae H. State Identities and the Homogenization of People / H. Rae. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 351 p.;
23. Roeder P.G. Where Nation-States Come From: Institutional Change in the Age of Nationalism / P.G. Roeder. – Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2007. – 430 p.;
24. Rokkan S. The Center-Periphery Polarity / S. Rokkan // Center Periphery Structures in Europe: an ISSC Workbook in Comparative Analysis. – Ann Arbor, University of Michigan: Campus Verlag, 1987. – 483 p.;
25. Rokkan S. Cities, states and Nations: A dimensional model for the study of contrast in development / S. Rokkan // in: Building States and Nations: Method and Data Resources / eds.: S. N. Eisenstadt and S. Rokkan. – Vol. 1. – Beverly Hills: Sage Publ., 1973. – P. 73-97.;
26. Rokkan S. Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe / S. Rokkan / in: The Formation of National States in Western Europe / Ed. by Ch. Tilly. – Princeton: Princeton University Press, 1975. – P. 562-600.;
27. Rokkan S., Urwin D. Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries / S. Rokkan. – Beverly Hills: Sage Publ., 1983. – 218 p.;
28. Rokkan S. State formation, nation-building, and mass politics in Europe State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe (Comparative European Politics): The Theory of Stein Rokkan. Based on His Collected Works / S. Rokkan / ed. by P. Flora – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 440 p.;
29. Rose R. New Baltic Barometer VI: A Post-Enlargement Survey / R. Rose // Studies in Public Policy. – 2005. – № 401. – P. 3-44.;
30. Seer D. The periphery of Europe. – Underdeveloped Europe: Studies in Core-periphery Relations / D. Seer. – New Jersey, Atlantic Highlands: Humanities Press, 1979. – 325 p.;
31. Tilly C. Reflection on the History of European State-Making / C. Tilly // Formation of National States in Western Europe / Eds.: C. Tilly and G. Ardant – Princeton: Princeton University Press, 1975 – P. 3-84.;
32. Wallerstein I. Historical Capitalism / I. Wallerstein. – New York: Verso Books, 1983. – 112 p.;
33. Wallerstein I. The Modern World System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century / I. Wallerstein. – N.Y.: Academic Press, 1974. – 410 p.;
34. Wellhofer S. Core and Periphery: Territorial Dimensions in Politics / S. Wellhofer // Urban Studies. – 1989. – Vol. 26. – N 3. – P. 340-355.

Борисов Ю. С. Компаративные модели политической репрезентации множественной идентичности в поликультурном сообществе

Целью этой статьи есть намерение определить какие же параметры и факторы определяют конфигурацию политического устройства и способны влиять на поведение

основных политических актеров в толковании компаративистских подходов в современной политической науке. В рамках традиции исследования взаимодействий между политическими центрами и периферией выделены два основных подхода: неоклассический, плюралистический, представленный в работах С. Роккана и его последователей, и неомарксистский (И. Валлерстайн, М. Хетчер и др.). Несмотря на существенные различия, эти два подхода объединяют ряд общих черт. И тот и другой как основные единицы анализа рассматривают не столько национальные государства, сколько их составляющие (центры и периферии), взаимодействие между ними, между различными центрами, в том числе и на надгосударственном уровне. Основное внимание представители одного и другого направлений обращают на три аспекты отношений между центром и периферией: формирование центров современных государств, природа империализма и внутренней неокOLONIALISM, этническая мобилизация и сопротивление процесса формирования нации.

Ключевые слова: множество идентичностей, компаративистика, центр, периферия, политическая арена, выход, лояльность, голос

Borisov Yu. Comparative model of political representation of multiple identities in a multicultural community

The purpose of this article is to define what kind of parameters and factors that determine the configuration of the political system and are able to affect the behavior of the main political actors in the interpretation of comparativistic approaches in contemporary political science. In the tradition of the study of interactions between the political centres and periphery is necessary to allocate two basic approaches: neoclassical, pluralistic, presented in the works S. Rokkan and his followers, and neomarxists (I. Wallerstein, M. Hechter, etc.). Despite significant differences, these two approaches combine a number of common characteristics. And the one and the other as the basic unit of analysis consider not so much national state, how many of their constituents (centres and periphery), the interaction between them, between the various centres, including at the supra-state level. The main attention of the representatives of one of the other areas of looking at three aspects of the relationship between the center and the periphery: the formation of the centers of modern States, the nature of imperialism and internal neocolonialism, ethnic mobilization and resistance to the process of formation of the nation.

Keywords: multiple identities, comparative, center, periphery, the political arena, exit, loyalty, voice.

УДК 338.486 : 327.3

Єлізаров Дмитро Матвійович,
пошукач Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»

МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ - ДІЄВИЙ ФАКТОР ВЗАЄМОДІЇ КУЛЬТУР І НАРОДІВ

В статті аналізується динаміка та соціально-економічні виміри міжнародного туризму, його організаційні та політико-правові засади. Особливу увагу приділено цивілізаційним чинникам діалогу та взаємодії народів і їх культур в рамках міжнародного туризму в сучасних умовах.

Ключові слова: міжнародний туризм, Всесвітня туристична організація, цивілізація, діалог культур, хартія туризму, кодекс туриста.

Для світової спільноти завжди були притаманні прагнення більш повно пізнати своє оточення та з часом і весь світ. Шляхами досягнення цього спочатку були подорожі та мандрівки, потім експедиції до нових континентів, аналіз, співставлення та вивчення особливостей і відмінностей народів, їх культур, цивілізацій. В останні десятиріччя одним із шляхів пізнання навколишнього світу, далеких і близьких країн та народів став туризм, зокрема міжнародний. Загалом ХХ століття відрізняється від попередніх епох надзвичайно швидким розвитком міжнародного туризму. В останні десятиліття він набрав доволі масового характеру. Звичайно, що такому феномену прислужилися відповідні об'єктивні фактори та умови, розвиток широкого спектру мережі сполучень. До числа об'єктивних чинників цього явища слід також віднести відчутно помітне підвищення життєвого рівня громадян багатьох країн світу, а також створення та цілеспрямовану діяльність міжнародних, регіональних та національних туристичних організацій. Саме широка мережа та спрямованість туристичних фірм і агенцій сприяє відповідній діяльності держав щодо забезпечення більш повного і вільного доступу до туризму різних верств населення. За даними Всесвітньої туристичної організації, чисельність тих, хто у 2010 році долучився до туристичних поїздок перевищила 1 млрд. осіб. Іншими словами, це є величезна кількість подорожуючих, учасників міжнародного туризму.

Певно, що туризм як соціальне явище можна розглядати у якості феномена культури, незмінного супутника людської цивілізації. А нині, з огляду на величезні масштаби і кількість подорожуючих, варто визначити його і як розвинутий інститут суспільного виробництва та людської діяльності. Ціннісними рисами цього явища стали як вияви гостинності відповідних держав та їх громадян, так і складові комунікації між людьми різних країн, регіонів та цивілізацій. Це вельми важливі чинники міжіндивідуальної та кроскультурної комунікації і взаємовпливів. Врахування всіх цих складових даного феномену суттєво розширює діапазон наукових уявлень про туризм як соціальне явище.

Загальновідомо, що туризм ще й досі розглядається переважно крізь призму прагматично зумовленої діяльності певної соціальної верстви фахівців, яких об'єднують таким терміном як «індустрія туризму». Звичайно, нині туризм постає вельми впливовою сферою специфічного суспільного виробництва, значним сегментом сектору людських послуг. Міжнародний туризм є однією із найкрупніших суспільних сфер зайнятості, це одна із найдинамічніших галузей світової економіки. Підтвердження цьому легко знайти в тому, що дана галузь є важливим чинником піднесення добробуту, створення нових робочих місць, вона вагомий утворювач солідної доданої вартості. Проте, за нашим баченням, слушним є і сучасний погляд на туризм, який базується насамперед на його «людському вимірі», гуманістичному підході, який аргументовано обстоює член-кореспондент НАН України, професор В. С. Пазенок [1]. Адже людина, що подорожує: науковець, бізнесмен, країнознавець, відпочиваючий, прочанин, молодий шукач пригод тощо, — це не просто

«споживач туристського продукту», а особистість, яка засобами мандрівок, подорожей, поїздок, походів долучається до світу природи і культурних цінностей інших країн, народів, людей.

Міжнародний туризм — це, насамперед, людське підприємництво, до якого людина вдається аби задовольнити свої світоглядні та духовні потреби, пізнати навколишній світ, реалізувати свою особистість у просторі «Іншого»: інших культур, звичаїв, способів життя та світосприйняття. Такий антропологічний підхід до туризму дає добру методологічну засаду, він спроможний бути провідним у низці методів дослідження туризму: історичному, феноменологічному, екзистенціальному, синергетичному, соціальному, якими послуговуються відповідні автори при розкритті цього феномену, прояву людського духу.

Динамічне зростання масштабів міжнародного туризму, а також контактів між людьми різних світоглядів і ментальностей істотно впливає на розвиток сучасного світового співтовариства, зокрема на розвиток його культури. Цілком очевидно, що міжнародний туризм сприяє процесам взаємодії культур різних регіонів і народів світу, взаємозбагаченню культур, формуванню загальнолюдської культури. Певно, що такій ролі туризму має приділятися значно більше уваги.

Аналіз туризму як явища в контексті зростання комунікації і взаємовпливу культур вимагає розгляду й проблем щодо особливостей і перспектив розвитку людства та загальнолюдської культури. Загальновідомо, що навколо цих питань так би мовити багатьма науковцями ламаються списи і стикаються різні концепції та бачення шляхів їх вирішення. Серед них є і такі, які загалом відкидають взаємодію і взаємовпливи культур, натомість вбачають неминучість постійних непримиренних конфліктів між ними і, більше того, передірають неодмінність глобальних конфліктів на культурно-релігійній основі.

Наявність різних підходів щодо розвитку культури і людства впливає із складностей тих процесів, що відбуваються в сучасному суспільному житті. Адже людська історія складається із історії багатьох народів і культур, які мають свої особливості. Світова спільнота об'єднує понад 200 держав, вона розмовляє більш як 2000 мовами, сповідує чималу кількість релігій [2]. Розвивається сучасне суспільство вкрай суперечливо, інтеграційні процеси відбуваються паралельно з дезінтеграційними, в ньому відбувається багато, іноді дуже гострих конфліктів, в тому числі і на культурно-релігійному ґрунті. Все це живить різного роду теорії культурного та історичного розвитку людства, в тому числі і згадані вище.

Відзначимо, що в кінці XIX та особливо у XX столітті виникають так звані цивілізаційні концепції культури (цивілізаційні концепції культурно-історичних типів, великих культур, локальних цивілізацій). А їх представники: М. Я. Данилевський, О. Шпенглер, А. Д. Тойнбі та ін. багато в чому доповнили теорії еволюційного та стадійного розвитку культури, значно розширили знання про розмаїття та специфічність культур у світі. Але з висновками, до яких доходять деякі представники цих концепцій, не можна погодитись, і з ними не погоджується переважна більшість дослідників культури. Це стосується заперечення ними наявності єдиного, загального історичного розвитку людства (з виділенням стадій стародавньої, середньовічної, новітньої та найновішої історії), невизнання ними спадкоємності і взаємовпливів у розвитку культури, наявності загальних рис у культурі різних народів, загальнолюдських цінностей. Так, російський публіцист і культуролог, ідеолог панславізму М. Я. Данилевський (1822—1885) у роботі «Росія і Європа» (1869) висунув теорію культурно-історичних типів (цивілізацій), які розвиваються подібно біологічним організмам. У класифікації культурно-історичних типів він виділяє низку цивілізацій — від єгипетської, китайської до римської, перуанської, германо-романської або європейської, а також стверджував, що цивілізації одного історичного типу не передаються народам з іншим видом цивілізації. Спираючись на критерій міжцивілізаційних відмінностей, М. Я. Данилевський також і Росію вважав історичним типом цивілізації. На його думку, в сенсі відмінностей Росія не є Європою, європейська цивілізація за своєю суттю

постає германо-романською. Звертаючи увагу на різницю між слов'янським та германо-романським культурно-історичним типами Данилевський стверджував про нищівні наслідки «до яких призводить західництво» [3, 469].

Зі свого боку, німецький філософ і культуролог О. Шпенглер (1880-1937) у своїй знаменитій праці «Занепад Європи» висунув теорію тотальної роз'єднаності культур, їх непроникливості одна в одну, обстоював твердження, що культури «не чують одна одну». Кожна культура, писав філософ, «має власну форму..., власну ідею, власні пристрасті, власне життя, власну смерть», «у кожної культури є свої можливості вираження, які з'являються, дозрівають, в'януть і ніколи не повторюються» [4, 151]. Вони виростають окремо одна від одної, стикаються, витискають, придушують одна одну. Поняття історії людства як єдиного цілого, на його думку, — «порожній звук».

Аналогічні ідеї розвиває сучасний американський політолог С. Хантінгтон у своїх працях «Політичний порядок у суспільствах, що змінюються» (1968), «Криза демократії» (1975), «Зіткнення цивілізацій?» (1993). Лейтмотив концепції Хантінгтона наступний: якщо ХХ ст. було періодом протистояння ідеологій, то ХХІ ст. — зіткнення цивілізацій і релігій. Людство повертається до історії цивілізацій. Вчений визначає роль США в новому світовому устрої, зауважуючи, що постійне міжнародне панування Сполучених Штатів є важливим для добробуту і безпеки американців і для майбутньої свободи, демократії, відкритих економік і міжнародного порядку землі. Одночасно Хантінгтон стверджує, що Захід унікальний, але не універсальний. Заходу слід відмовитись від ілюзії стосовно своєї універсальності.

Далі, досліджуючи культурно-цивілізаційний процес С. Хантінгтон пропонує нову парадигму для аналізу і прогнозування світового порядку на рубежі ХХ – ХХІ століть [5]. Він стверджує, що поділ світу за економічними чи політичними ознаками для нашого часу вже неприйнятний. На його думку, треба розрізнити держави з культурно-цивілізаційними ознаками, оскільки саме цивілізація, як найвище культурне утворення, об'єднує людей і забезпечує їм певний ступінь культурної самобутності. До ознак цивілізації, за С. Хантінгтоном, слід віднести: мову, історію, релігію, звичаї, спільні інтереси та самоідентифікацію людей. Вчений стверджує, що цивілізаційні відмінності більш глибокі та істотні, ніж політичні, ідеологічні або якісь інші. За визначенням С. Хантінгтона, в майбутньому цивілізаційна ідентифікація буде відігравати все більш важливу роль і світ буде формуватись, в основному, під впливом взаємодії семи-восьми цивілізацій: західної, конфуціанської, японської, ісламської, слов'яно-православної, латиноамериканської і, можливо, африканської. Між цими цивілізаціями неминучими будуть конфлікти, які придуть на зміну конфліктам на ідеологічному ґрунті, властивим ХХ століттю (між комунізмом, нацизмом і ліберальною демократією). Хантінгтон стверджує, що стратегічна перемога атлантистів над євразійцями не є перемогою цивілізаційною. Західна ідеологія взяла гору тимчасово. Її перемога підніме на поверхню глибинні культурні шари Сходу: посиляться вплив релігійних факторів, зокрема ісламу і православ'я, буддизму, конфуціанства й індуїзму. В недалекому майбутньому заявлять про себе слов'яно-православна, конфуціанська (китайська), японська, латино-американська і, можливо, африканська цивілізації. Цей фактор знову створює умови для протистояння Заходу і Сходу.

Найгостріші конфлікти, за С. Хантінгтоном, відбуватимуться на кордонах, що розділяють цивілізації, наприклад в колишній Югославії, на Близькому Сході тощо. Виходячи із аналізу цих конфліктів, особливо жорстоких, Хантінгтон стверджує, що навіть сучасна модернізація та економічний розвиток не спроможні сприяти становленню однорідності та формуванню загальнолюдської культури. Він прогнозує майбутнє наростання зіткнення цивілізацій, оскільки спостерігається посилення релігійних почуттів, тенденція повернення до витоків національного буття народів незахідних країн [6]. Тому саме конфлікт між цивілізаціями стає переважною формою глобального конфлікту. В найближчий час, як вважає С. Хантінгтон, вогнищем конфліктів будуть взаємовідносини між Заходом і низкою ісламсько-конфуціанських країн. Щоправда, при цьому він зауважує, що

треба шукати шляхів співіснування цивілізацій, виявлення загальних елементів у західній та інших цивілізацій. Проте це застереження суперечить основним ідеям теоретика культури із США.

Підкреслимо, що концепціям М. Данилевського, О. Шпенглера, С. Хантінтона та їх прибічників протистоять парадигми, згідно з якими людство постає єдиним цілим. Так, концепція мондіалізму, сутністю якої є утвердження повної планетарної інтеграції, створення єдиного світу має свої давні історичні корені [7]. Великий російський письменник Ф. Достоєвський (1821–1881) стверджував, що Росія повинна зібрати в братській всеєдності все людство. Французький мислитель Огюст Конт у 1852 р. писав: «Людство — це всесвітня батьківщина, яка покликана об'єднати в крайньому разі в майбутньому всіх землян». Згідно настановам цих парадигм, з плином історичного процесу все більше посилюються зв'язки між культурами та їх взаємопроникнення, на основі чого формуються світова, загальнолюдська культура, загальнолюдські цінності. Скажімо А. Д. Тойнбі, який поділяв циклічну теорію локальних цивілізацій, визнавав, що між цивілізаціями існують широкі культурні контакти, різнобічні взаємини, взаємовпливи. В останній період своєї діяльності А. Тойнбі наголошував, що тенденція єднання різних цивілізацій переважає ізоляціоністську.

Вихідець із Росії вчений-емігрант, який свого часу очолював Американську соціологічну асоціацію, П. Сорокін (1889-1968) також відкидав концепцію локального розвитку культур. Він доводив, що культура одного народу пов'язана з культурою інших народів, а контакти між культурами були завжди і в наш час стають більш інтенсивними.

Історичний досвід свідчить, що з давніх-давен, в умовах нерозвинутих комунікацій культури різних народів тяжіли до контактів, спілкування між собою. А стародавні цивілізації виникали здебільшого саме на перехресті торгових шляхів і потужних культурних потоків. Загальновідомо й таке, що найбільш життєвою і багатого була культура тих народів або регіонів світу, які у своєму розвитку спирались не лише на власні культурні надбання, а й на солідну спадщину та досягнення культур інших народів. І це повною мірою відноситься як до піднесення давньогрецької культури, досягнень Римської імперії, так і інших держав та народів, які в своїй історії мали піднесення і злету. Загалом це твердження стосується промислово-технічного і духовного розвитку Європи, потім піднесення США та інших держав. Цілком логічним може бути припущення, що у ході історичного розвитку провідним центром світової культури стане якийсь інший регіон світу, але за умови найбільш ефективного поєднання своїх культурних досягнень з використанням і творчим розвитком кращих здобутків, культурних надбань інших народів світу. А. Тойнбі у своїх працях гостро критикував сучасну західну цивілізацію за втрату духовності, розвиток меркантильних інтересів та споживацької психології. Натомість, за його прогнозами, у майбутньому столітті виникне загальнолюдська цивілізація, в якій лідерство належатиме азійському Сходу.

Водночас культурні контакти, взаємовпливи різних культур, як свідчить історичний досвід людства, також важливі для їх розвитку, як і спадкоємність. Між культурами народів не існує непрохідної стіни. Більше того, чимало дослідників відзначали, що, незважаючи на істотні відмінності між культурами різних народів, саме культури виростають з одного і того ж коріння, вони подібні за своєю суттю і призначенням не лише як способи людської діяльності, але й як засоби регулювання, збереження, відтворення і розвитку суспільного життя. Філософи-культурологи висловлювали думку про єдність людського роду, виявляли певні спільні риси в культурах різних народів, спільні закономірності в їх розвитку. У свій час Гегель у «філософії історії» висунув і обґрунтував ідею єдності людської історії. Він вказував на спадкоємність у розвитку культур різних країн та епох, зробив спробу виявити загальнолюдське в його конкретно-історичному розвитку. Такі засади обґрунтовували й інші мислителі та науковці.

У наш час для висновків про єдність людського роду, про активну взаємодію культур, їх «діалог», про формування світової культури, загальнолюдських цінностей підстав набагато більше, ніж у попередніх століттях. У ХХ столітті відбулись докорінні глобальні

зміни у світі. До цих змін належить небачене прискорення економічного і технічного розвитку, зростання всебічних зв'язків і взаємозалежності між народами і континентами. Наявність таких засобів зв'язку та інформації як радіо, телебачення, комп'ютерні системи, світова мережа Інтернет за допомогою яких не лише наукові досягнення та інформація, але й нові форми соціального та політичного життя дуже швидко стають надбанням усього цивілізованого світу. Як ніколи активно культури взаємопроникають одна в одну, особливо в умовах пост біполярного світу. П'єр Тейяр де Шарден, говорячи про «планетизацію» людства, зазначав, що «народи і цивілізації досягли такого ступеня периферійного контакту або економічної взаємозалежності, або психічної спільності, що далі вони можуть зростати лише взаємопроникаючи один в одного» [8, 200].

Зазначимо, що ядром ціннісних вимірів людської істоти, епіцентром її екзистенції є свобода, а подорожі, відвідування, тривалі та короткочасні, — засоби її прояву. На таку концептуальну сутність туризму як міжнародного явища, звертає увагу професор В. К. Федорченко. Дослідник переконливо доводить, що туризм є не тільки одним із важливих проявів свободи сучасної людини, але й, найголовніше, суспільним простором, в якому здійснюється її особистісна самореалізація [9].

Надто важливим є те становище, що тяжіння до мандрівки на зустріч з «Іншим», прагнення зрозуміти, прилучитися до нього, розширити світ власного буття, є природнім явищем. Потяг до знайомства з іншим світом притаманний будь-якій людині, він є віддзеркаленням глибин людської ментальності. Тому природнім з давніх-давен є й образ особистості-мандрівника, що став провідним у багатьох уявленнях про людину, надихаючою темою творів письменників, філософів, суспільствознавців-гуманітаріїв. Сучасна практика стала підтвердженням цих підходів попередніх віків. Адже практично мільярд людей планети на початку ХХІ-го століття подорожують, здійснюють відвідування, цікаві екскурсії, круїзні поїздки, беруть участь у різноманітних туристських заходах - багатомільйонному паломництві та прощах, захоплюючих екстремальних пригодах. Все це має багатообіцяючі наслідки. І вони торкаються не лише світ конкретної людини, а мають потужні імпульси на поступ людства, формування загальнолюдських ціннісних засад, вони збагачують світову культуру.

Посилення взаємовпливів, взаємопроникнення культур, формування загальнолюдських культурних цінностей втім не означає, що відбувається уніфікація культурних норм, способів світосприйняття, нівелювання національних культур, прийняття всіма народами загальної єдиної системи цінностей. Загальнолюдська культура, загальнолюдські цінності - це найкращі форми, зразки культури, створені різними поколіннями певного народу, нації, які стають надбанням всього цивілізованого людства. Вони сприймаються не механічно, не за рахунок ущемлення національної специфіки культури, а засвоюються у відповідності до особливостей світогляду, традицій, способу життя певного народу чи нації.

Більш того, в сучасному світі значимість національних культур зростає, адже чим більше розвинута та чи інша національна культура, тим більше вона здатна поповнити скарбницю загальнолюдської культури. А успішний розвиток національної культури залежить від того, наскільки активно вона черпає і творчо засвоює прийнятні для неї цінності культури інших народів, їх культурної спадщини.

Спадщина, на яку спираються культури різних народів, все більше інтернаціоналізується. А постійна взаємодія культур, за визначенням російського філософа М. М. Бахтіна, призводить до плідного «діалогу» культур, причому своєрідність культур не є перешкодою для їх спілкування, розвитку взаємозв'язків. Так, російський культуролог В. С. Біблер пише: «У ХХ столітті типологічні відмінності «культури» (цілісні кристали творів мистецтва, релігії, моральності) втягуються в єдиний часовий духовний «простір», дивно і болісно сполучаються одна з одною..., «доповнюють», тобто виключають і передбачають одна одну. Культури Європи, Азії і Америки «перебувають» в одній і тій же свідомості, їх ніяк не вдається розмістити по «висхідній» лінії (вище-нижче, краще-гірше).

Одночасність різних культур кидається в очі, а розум виявляється реальним феноменом повсякденного буття сучасної людини" [10, 221].

З висоти сучасності, певно, що слід істотно переглянути традиційне протиставлення Заходу і Сходу, з'ясувати обмеженість європоцентристської концепції культури. Адже, згідно останньої, саме європейська культура є провідною стосовно всіх інших регіональних і національних культур. Історія доводить, що окремі східні країни не тільки ефективно засвоїли багато надбань західної культури, зокрема у сфері технічних наук, передової технології, в освіті, але й лідирують у розвитку науково-технічного прогресу, освіті, не втрачаючи при цьому специфіки своєї національної культури (Японія, Китай, Індія).

За такого перебігу подій нагальною є потреба толерантного ставлення Заходу до Сходу, неприпустимі претензії провідних держав Заходу, насамперед США, на роль керівників світу, єдиних носіїв «справжніх» культурних цінностей для всіх народів. В інтересах людства не протиставляти Захід і Схід, їх культури, але ще більше посилювати взаємокорисне спілкування між ними, що стимулюватиме розвиток світової культури, збагачення скарбниці загальнолюдських цінностей, сприятиме стабільності у світі.

Міжнародний туризм, в якому беруть участь мільйони людей різних народів і націй, сприяє взаємопізнанню і взаєморозумінню, утвердженню довіри народів між собою. А довіра є необхідною запорукою різнобічних, взаємокорисних зв'язків, в тому числі, у сфері культури. Адже безпосереднє масштабне спілкування не лише між пересічними громадянами різних країн, але й між діячами науки, освіти мистецтва, загалом культури як соціальне явище, виконує багато функцій, зокрема воно є важливим фактором суспільної інтеграції.

Слід також зазначити, що міжнародний туризм має потужні не лише культурні, але й економічні та загалом соціальні виміри. Так, протягом останніх десятиліть став кількісно і якісно зростати міжнародний туризм, підвищилась його ефективність. Число туристських прибутків у світі збільшилося з 536 млрд. американських доларів у 1995 р. до 954 млрд. у 2009 р. [11]. Економічне значення цього феномену не обмежується прямими лише фінансовими результатами. Маючи мультиплікативний ефект, у результаті комплексної взаємодії з ключовими секторами економіки такими як транспорт, зв'язок, будівництво, виробництво товарів народного споживання тощо, міжнародний туризм виступає в якості каталізатора соціально-економічного розвитку. Прикладом потужного впливу туризму на економіку країни може слугувати Туреччина. Саме в цій країні за 10 років доходи від туристичної сфери зросли з 7 млн. до 200 млн. американських доларів, тобто більше ніж у 25 разів. Прийнявши інтегровані плани розвитку провінцій, визнаних перспективними для туристичної галузі, тут за державний кошт стали прискореними темпами розвивати всю інфраструктуру, будувати добротні шляхи тощо [12].

Варто відзначити, що розвитком міжнародного туризму у світі опікується чимало організацій. І головною із них постає Всесвітня туристична організація (ВТО). Саме ВТО пройшла довгий шлях свого сходження: від технічної неурядової організації – Міжнародного конгресу офіційних туристичних асоціацій в 1925 р. – до спеціалізованої міжурядової установи ООН у 2003 р. Нині ВТО об'єднує біля 160 держав, понад 370 членів, що приєдналися, а це місцеві адміністрації, приватні підприємства, туристські організації, навчальні заклади тощо.

Згідно зі Статутом ВТО, прийнятим 27 вересня 1970 р. у Мехіко, ця організація має належну структуру і відповідні робочі органи. Так, генеральна Асамблея ВТО – є вищим органом цієї міжнародної організації. Генасамблея обирає Виконавчу раду терміном на 4 роки та формує Секретаріат на чолі з Генеральним секретарем. Керівні органи та структури ВТО покликані докладати зусиль для досягнення благородних цілей своєї організації [13].

Підкреслимо, що найважливіші документи з розвитку міжнародного туризму, прийняті ВТО або за її участю, орієнтують туристів на контакти, які б сприяли справжньому спілкуванню заснованому на взаєморозумінні і взаємодовірі. Це стосується Манільської декларації зі світового туризму (1980), документу Акапулько (1982), Хартії туризму і

Кодексу туриста (1985), Гаагської декларації з питань туризму (1989), Монреальської декларації (1996), Глобального етичного кодексу з туризму (1999) та інші [14].

В цих документах підкреслюється необхідність толерантних форм спілкування з населенням країн, перебування і населення з прибулими туристами. Важливим завданням туризму вважається досягнення більш високого рівня поваги і довіри між усіма народами. В низці документів ВТО відзначається, що туризм повинен сприяти духу справедливості, гармонії і поваги між народами і пізнанню світу.

У Хартії туризму державам рекомендується сприяти зростанню туристської свідомості і контактам відвідувачів з місцевим населенням з метою покращання взаєморозуміння і взаємного збагачення, сприяти інформуванню туристів з метою створення умов для розуміння звичаїв місцевого населення в місцях туризму і тимчасового перебування. Разом з тим, як говориться в документі, приймаючи туристів країни та їх населення вправі чекати від туристів розуміння і поваги до їх звичаїв, релігій і інших сторін їх культури.

Підкреслимо, що у Кодексі туриста зазначається, що турист повинен бути сприйнятливим до культури місцевого населення, утримуватись від підкреслювання економічних, соціальних і культурних відмінностей, існуючих між туристами і місцевим населенням.

Загальними принципами, якими керується міжнародний туризм, є наступні: визнання рівних прав народів у визначенні своєї долі, визначення самобутності культур і повага моральних цінностей народів, право людини на повагу її гідності та індивідуальності [15].

Названі принципи і вимоги, які утверджуються у практиці міжнародного туризму, просякнуті духом справжнього гуманізму і демократизму, вони є основою для налагодження «діалогу» культур, під час безпосереднього спілкування туристів з населенням.

Велике значення для налагодження культурних контактів між народами світу має тісний зв'язок ВТО й інших туристських організацій — з ООН, особливо з ЮНЕСКО (Організацією Об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури). Саме ЮНЕСКО, членами якої є біля 150 держав, співробітнічає у справі розвитку взаємного пізнання і розуміння між народами, використовуючи для цього всі засоби спілкування, сприяє справі народної освіти, поширенню знання, налагодженню співробітництва між діячами культури, засновує міжнародні організації науковців, допомагає у розповсюдженні і популяризації науки в тому числі такий комплексній науці якою постало туризмознавство.

Підсумовуючи викладене, слід підкреслити наступне. Міжнародний туризм став в сучасних умовах досить помітним і значущим явищем гуманітарної сфери життєдіяльності світової спільноти. Це галузь, яка все більше і все відчутніше впливає на якість та сенс життя людей країн і народів. Подальший розвиток міжнародного туризму вимагає комплексного наукового та соціально-економічного підходу, об'єднання зусиль світового співтовариства задля оптимального використання всіх складових туризму для поглиблення діалогу цивілізацій, досягнення взаєморозуміння різних держав і народів, їх ментальностей і культур.

Література:

1. Пазенок В.С. Філософія туризму / В. С. Пазенок / Філософські нариси туризму. – К. – 2005. – с.14 – 35.
2. Дахно І.І. Країни світу / І. І. Дахно / Енциклопедичний словник. – К. – 2004.
3. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. / Н. Я. Данилевский. – М.: Книга. – 1991.
4. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер. - М.: Мысль, 1993.
5. Хангінтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хангінтон // Полис. – 1994. - №1.
6. Хангінтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хангінтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», - 2003.

7. Кудряченко А.І., Рудич Ф.М., Храмов В.О. Геополітика / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. – К. – 2004. – с.40.
8. Де Шарден П. Т. Феномен человека / П. Т. Де Шарден. – М., 1987.
9. Федорченко В.К. Свобода і туризм: погляд туризмолога / В. К. Федорченко / Філософські нариси туризму. – К. – 2005. – с.45.
10. Библер В. С. На гранях логики и культуры / В. С. Библер / Книга избранных очерков. Русское феноменологическое общество. М., 1997.
11. UN WTO World Tourism Barometer. January 2009, Vol, 7., pp.3,5.
12. Муковський І.Т. Стратегічні орієнтири вирішення проблем розвитку міжнародного туризму в Україні / І. Т. Муковський / Філософські нариси туризму. – К. – 2005. – с.57.
13. Кудряченко А.І. Практика сучасного міжнародного туризму: досвід ФРН / А. І. Кудряченко / Практика сучасного туризму. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К. 2009. – с.355.
14. Антоненко В.Г. Міжнародний туризм як чинник взаємодії і взаємозбагачення культур / В. Г. Антоненко / Філософські нариси туризму. – К. – 2005. – с.230.
15. Міжнародно-правові акти з регулювання туристичної діяльності / Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. Збірник документів. Київський університет туризму, економіки і права. – К. – 2002. – с.40 – 186.

Елизаров Д. М. Международный туризм - действенный фактор взаимодействия культур и народов

В статье анализируется динамика и социально-экономические измерения международного туризма, его организационные и политико-правовые принципы. Особое внимание уделяется цивилизационным факторам диалога и взаимодействия народов и их культур в рамках международного туризма в современных условиях.

Ключевые слова: *международный туризм, Всемирная туристическая организация, цивилизация, диалог культур, хартия туризма, кодекс туриста*

Elizarov D. International tourism as an efficient factor of the cultural interaction and people communication

The author analyzes the dynamics of international tourism, its social and economic dimensions, organizational, political and legal grounds. Particular attention is focused on civilizational aspects of cultural dialogue and people interaction through international tourism in the modern world.

Keywords: *international tourism, the World Tourism Organization, civilization, cultural dialogue, tourism charter, code of tourists.*

ЦІННІСНІ ВИМІРИ ПОЛТИКИ

УДК 32:124.5.002.32

Косяк Ярослав Олегович,
аспірант кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

**ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОГО МІФУ
НА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОЇ СИСТЕМИ ЛЮДИНИ**

У статті досліджується роль політичного міфу у процесі формування політичних цінностей. Автор досліджує технологічну здатність міфу задавати певний мотив діяльності людини та впливати на свідомість з метою створення певної реальності.

Ключові слова: політичний міф, політичні цінності, міфологічна свідомість, політичний ритуал, стереотип.

Епоха масової інформації змушує використовувати в управлінні суспільством, конкуренції з політичними суперниками інформаційні технології, засновані на знанні людської природи, міфологічного підґрунтя колективного несвідомого. Політика набуває вираженого ірраціонального виміру, що виникає із сутності мас, які готові усвідомлювати свої інтереси в яскравих образах. Шалений коловорот образів сприяє міфологізації свідомості сучасної людини, оскільки міф є стійкою структурою і дозволяє внести певну упорядкованість в хаотичну «картину світу». Міф виявляється тією самою «реальністю», в яку людина щиро вірить. У політичній науці і практиці міф стає одним з інструментів впливу на політичну свідомість і політичну дію. Міф є способом опрацювання інформації на колективному рівні. Він допомагає структурувати світ і осмислювати його певним чином.

Метою статті є дослідження ролі та механізмів впливу політичних міфів на процес формування політичних цінностей людини.

Політичний міф – це міф, який використовується для реалізації політичних цілей: боротьби за владу, легітимізації влади, здійснення політичного панування [1]. Використання політичних міфів в якості інструменту політичної боротьби дозволяє здійснювати вплив на все суспільство. Політичну міфологію можна було б назвати прикладною міфологією, оскільки за будь-яким політичним міфом приховані цілком матеріальні інтереси певних осіб і груп.

Особливість політичного міфу в тому, що він завжди прагне стати реальністю. У цьому вкрай зацікавлені ті особи і групи, які даний міф експлуатують. І саме в кризові періоди суспільного розвитку активно використовується політична міфологія. Це спричинене тим, що політичний міф стає світоглядною системою, яка певним чином моделює дійсність, містифікує політичну реальність, створюючи при цьому своєрідний структурний елемент свідомості – міфологічну свідомість. Саме ця міфологічна свідомість дозволяє спростити складний політичний світ і зробити його більш зрозумілим та доступним для людини.

Міф дозволяє нам здійснювати комунікацію із зовнішнім світом. На цю функцію міфу вказував французький дослідник Р. Барт. Він вважав, що міф являє собою комунікативну систему. «Оскільки міф – це слово, то міфом може стати все, що покривається дискурсом. Визначальним для міфу є не предмет його повідомлення, а спосіб, яким воно висловлюється; у міфі є формальні межі, але немає субстанціальних. Наш світ нескінченно сугестивний. Будь-який предмет цього світу може з замкнуто-німого існування перейти в стан слова, відкритися для засвоєння суспільством - адже ніякий закон, ні природний, ні будь-який інший, не забороняє нам говорити про що завгодно» [2, с. 233-234].

Але міф не тільки дозволяє здійснювати комунікацію з навколишнім світом. Міф створює саму людину. Цю думку обґрунтовує М. Мамардашвілі вважаючи, що «людина є

штучна істота, народжена не природою, а самонароджувана через культурно винайдені пристрої, такі, як ритуали, міфи, магія і т. ін., які не є уявленням про світ, не є теорією світу, а є способом конструювання людини з природного, біологічного матеріалу» [3, с. 47]. Таким чином, міф перекидає місток від природного стану людини до цивілізації, конструює саму людину.

Політичний міф – завжди чиясь вигадка, навіть якщо він народжений реальністю. Так чи інакше, політичний міф має бути створений, і лише потім сприйнятий – спочатку як можлива реальність, потім – як реальність очевидна.

Логіка політичного міфу полягає в тому, щоб певний причинний зв'язок, котрий з'явився у результаті соціальної кризи, перенести в сферу міфічних образів, де може бути відшуканий новий причинний зв'язок і потім перенесений в політичну реальність. Політичний міф, таким чином, несе в собі своєрідну пошукову логіку, яка діє у відсутності повноти вихідних даних. Технологічна значимість політичного міфу для еліти полягає в можливості викликати на поверхню політичних процесів ту політичну цінність, яка дозволить задати певний мотив діяльності – через політичну рекламу, ритуал, містерію.

Політичні цінності виконують роль орієнтирів у складному світі політики, визначають її сенс і зміст. Є різні підходи до визначення цінностей. Основним призначенням цінностей є визначення найвищих принципів, які забезпечують злагоду в суспільстві чи соціально-політичних групах по відношенню до головних цілей і проблем. У змісті політичних цінностей відбиваються політичні ідеали, бажання та інтереси соціальних суб'єктів.

«Політологічний енциклопедичний словник» трактує політичні цінності як «сукупність ідей, уявлень і відповідних соціопсихологічних утворень (настанов, орієнтацій, переживань, стереотипів), що визначають цілеспрямовання, стратегію і тактику політичної діяльності» [4, с. 126].

Виходячи з цього, сукупність політичних цінностей створює певну систему, яка спрямовує характер політичних відносин суспільства і втілюється у комплексі його політичних інститутів. Для визначення сутності політичних цінностей необхідно зважити на те, що останні завжди є складовими цінностями певного соціуму, тобто мають соціальний характер.

Політичні цінності характеризуються трьома ознаками: 1) реалізація їх можлива лише в ході спільних дій (зусиль) людей; 2) активний характер впливу на всі сторони і механізми державної влади; 3) мають безпосередній зв'язок із єдиним інтересом соціальної спільноти [5, с. 59].

Соціальні цінності є продуктом суспільної свідомості, формуються на основі не індивідуального, а групового, соціального, яке охоплює і узагальнює діяльність багатьох поколінь, враховує своєрідність різних соціальних груп, досвід практичної взаємодії зі світом.

Виокремлення політичних цінностей серед соціальних пов'язане із специфікою явищ, які вони відтворюють, а саме з політикою, політичними явищами, взагалі зі сферою політичного. Якщо говорити про спеціальне політологічне трактування цінностей, то дуже перспективною може бути позиція, згідно з якою політичні цінності – це «ідеї, які виражають відношення великих соціальних груп і потреб суспільства з точки зору усвідомлення власних потреб» [6, с. 124]. Можна сказати, що політичні цінності – це узагальнені уявлення, які постають як політичні ідеали, основоположні принципи політичного мислення, які є ідеальними критеріями оцінки й орієнтації суб'єкта у політичній діяльності.

Варто зазначити, що будь-яка політична цінність не функціонує у свідомості соціальної групи чи індивіда самостійно. Вона знаходиться у відносинах і зв'язках між собою і створює певну цілісність, єдність – систему політичних цінностей. А система цінностей, у свою чергу, може стати ідеологією.

Ми вже зазначали, що у наш час спостерігається посилення процесу символізації політики, а відтак це призводить до нового розуміння ідеології, її ролі у формуванні

цілісного світосприйняття та впливу на неї політичної міфології. Варто відмітити мету будь-якого політичного режиму – сформувати систему цінностей, на яку орієнтується широкий загал. Таким чином, структура ідеології включає не тільки доктрини та ідеї, але й ретельно відшліфовані політичні міфи. Можна припустити, що міфи відображають підсвідоме прагнення людей знайти в них об'єднуючий сенс.

На сьогоднішній день, як зазначає Ю. Шайгородський, ми можемо спостерігати так званий «ціннісний вакуум», коли одні ідеї втратили свою актуальність, а інші ще не сформувалися [7, с. 99]. Саме такий стан речей у політиці є найсприятливішим для використання міфологем. У цей час створюються політичні міфи, в основі яких лежать несвідомі страхи, очікування та надії, нереалізовані бажання і прагнення. Тому привабливість тієї чи іншої ідеї залежить від рівня її міфологічності. Політична міфологія є результатом особливої діяльності зі створення й поширення ідей-міфологем, здатних вплинути на свідомість людини. Міфологія трансформує абстрактні соціально-політичні ідеали в конкретні образи, спроможні впливати на суб'єкта маніпуляції.

Дослідники даної проблеми намагаються довести, що міф може спотворювати певну дійсність. Доволі цікавою є теорія Р. Барта, де на думку вченого, міф можна розкласти за описаною схемою: означаюче – що означається – знак. Згідно з цим, міф надбудовується над первинною системою – мовою, – і відбувається зрушення. Дане явище дослідник назвав «викраденням мови». Суть «викрадення» полягає в тому, що міф перетворює сенс у форму. У ньому форма, яка «очищена» від сенсу, наповнюється поняттям. Поняття наповнене конкретикою, воно історичне. Але при цьому «в поняття вкладена не стільки сама реальність, скільки уявлення про неї; перетворюючись із сенсу в форму, образ багато в чому втрачає знання, що містилися в ньому, щоб наповнитися тими, що містяться в понятті» [2, с. 233]. Під впливом поняття сенс деформується. Тому Р. Барт зазначає, що функцією міфу є деформація реальності. Таким чином, міф виступає в якості фабрики зі зміни реальності. Він переробляє «рудю» навколишньої дійсності і дає на виході якийсь новий сплав – нову реальність. Втілювачем у життя нового світобачення є ритуал [9, с. 54].

Політичний ритуал – стандартизоване повторення політично значимих дій, ідеологічно (міфологічно) санкціонованих і драматично інсценованих, з метою регулярного підтвердження і зміцнення соціально-політичних порядків [10, с. 122]. Політичні ритуали мають тричленну структуру: вони припускають віддалення учасників ритуалу від повсякденного життя, занурення їх у надзвичайні умови і, нарешті, повернення в повсякденність, але вже в якості «присвячених». Дана структура реалізується за допомогою процесуальних символів, що транспортують смисли колективних дій у свідомість людини. Тим самим ритуал виступає найважливішим (і найдавнішим) способом колективного навіювання.

Політичний ритуал виконує наступні функції:

- 1) політичної соціалізації, що окреслює місце індивіда в певній політичній картині світу, визначаючи його поведінкову роль і форму діяльності;
- 2) повідомлення-твердження про тих, хто при владі;
- 3) політичної комунікації в міждержавних стосунках [7, с. 105].

Таким чином, політичний ритуал може створювати політичну реальність, котра виражається за допомогою символів та формує певну політичну свідомість.

Вважаємо, що дослідження ролі політичної міфології у формуванні політичних цінностей буде не повним без розгляду такого питання як пропаганда. Адже саме завдяки їй створені міфи потрапляють у свідомість.

Пропаганда – це послідовна, досить тривала діяльність, спрямована на створення або інформаційне оформлення різних подій з метою впливу на ставлення мас до ідей або політичних груп [4]. Пропаганда може розумітися як навмисне спровокована і спрямована кампанія з метою змусити людей прийняти певну точку зору чи цінність. Мета домінує, а засоби підпорядковані цій меті.

Є ряд правил, які зазвичай застосовуються в пропаганді. По-перше, щоб прищепити бажану точку зору або установку, необхідно привернути до них увагу людей. По-друге, об'єкт, на який бажано звернути інтерес, повинен бути представлений у сприятливому і привабливому світлі. По-третє, образи, які використовуються для впливу повинні бути простими. По-четверте, необхідне постійне повторення образів. У пропаганді важливо підштовхнути людей ототожнити певну ідею з їх внутрішньо груповими настроями. При цьому максимально використовувати емоційні установки і забобони. Таким чином, можна пов'язати свої погляди з певними сприятливими установками, якими люди вже володіють і це в такому випадку допоможе завоювати визнання.

Лише ретельно побудована система постійної подачі докладної і достовірної інформації формує розуміння з боку громадськості і дозволяє їй зрозуміти, наскільки важливою для них є саме ця ідея. Одним з найбільш ефективних методів пропаганди є використання соціальної структури суспільства.

Коли політик адресує аудиторії повідомлення з метою спонукати її до здійснення тих чи інших дій, то він неминуче стикається з проблемою сприйняття свого повідомлення аудиторією, яка вже володіє набором певних стереотипів. Впровадити нове повідомлення можна кількома шляхами:

1. Використовуючи вже існуючі стереотипи шляхом їх посилення.
2. Незначно скорегувавши існуючі стереотипи шляхом зміщення акцентів в повідомленні.
3. Замінивши існуючі стереотипи іншими. Заміщають стереотипи повинні бути більш емоційно забарвленими, жорсткими, що спонукають до активних дій [9, с. 112].

Термін «стереотип» ввів американський журналіст У. Ліппман у своїй книзі «Громадська думка», що вийшла в 1922 році. Термін запозичений з поліграфії. Так називаються друкарські форми, з яких друкується тираж газети чи будь-якої іншої поліграфічної продукції (йдеться про стару технологію високого друку). Порівняння з друкарським процесом досить наочно відображає технологію розповсюдження стереотипів у суспільстві: створюється якийсь шаблон, який потім тиражується в суспільстві за допомогою ЗМІ.

Л. Войтасик виділяє дві причини виникнення стереотипів: схильність людей до спрощеного мислення і прагнення виразити абстрактні поняття в конкретних образах. З цих двох джерел «виникають стереотипи, які виступають як умовні «ярлики», що наклеюються на людей і явища. Вони глибоко зачіпають весь процес сприйняття. Стереотипи також беруть участь у створенні стійких поглядів, що визначають помилкове ставлення до деяких ідей, людей та предметів» [11, с. 119].

Іншими словами, стереотипи можуть змінювати реальність, що дозволяє штучно конструювати помилкову «картину світу», створюючи та впроваджуючи в масову свідомість ті чи інші цінності. Стереотип лише виступає в ролі покажчика, відсилає нас до того або іншого міфу, але сам міфом не є. Він створює форми, які потім надходять у розпорядження міфу. Часто стереотип виступає в ролі тарана, який зламає опір аудиторії та пробиває її свідомість. А в цей пролом вже спрямовується політичний міф.

«Упакуванням» стереотипу є різні емоційні стани, які штучно пробуджуються у людей. Щоб викликати потрібні емоції, існує маса способів. В основному використовуються базові людські потреби і страхи, такі, як потреба в любові і схваленні, почуття безпеки, страх перед невизначеністю, сексуальні інстинкти, престижні цінності, почуття обов'язку і справедливості, почуття провини і т. ін. Саме завдяки емоціям стереотип проходить через захисні механізми психіки і «інфікує» свідомість міфами.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що проблема дослідження механізмів впливу політичних міфів на процес формування політичних цінностей полягає в тому, що цінності, як політологічна категорія, можуть мати двоякий зміст: об'єктивний і міфологічний. Людині складно розрізнити реальний та міфічний зміст цінності, адже для цього потрібні час і

об'єктивна інформація. Міфологізовані цінності мають історичне підґрунтя. У процесі розвитку суспільства вони, як і сама міфологія, хоча й перестають домінувати, але не зникають із суспільного життя. А деколи відроджуються й стають міфологемами – штучно створюваними конструкціями, що підтримуються ідеологічними засобами й інститутами.

«Конструювання» людини передбачає формування її внутрішнього світовідчуття, «картини світу». Іншими словами, міф не просто посередник, якась передатна ланка між людиною і реальністю. Міф опановує внутрішній світ людини, програмує його. Він керує людиною, поміщаючи її в особливу, міфологічну реальність. Алгоритм інтеріоризації міфу може бути представлений так: наявність певної міфологеми – сприйняття цієї міфологеми як чогось само собою зрозумілого – її діалектичне злиття з реальністю – раціональне виконання дій відповідно з міфом.

Література:

1. Лисенко В. Політичний міф як архаїзація соціокультурного простору в нових історичних умовах / В. Лисенко // Персонал. — 2007. — № 8. — С. 30 – 34.
2. Барт Р. Мифологии [пер. с франц. С. Зенкина] / Р. Барт. — М. : Академический проект, 2008. — 351 с.
3. Мамардашвили М. Философские чтения / М. Мамардашвили. — СПб. : Азбука-классика, 2002. — 832 с.
4. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученко. — 2-е вид., доп. і перероб. — К. : Генеза, 2004. — 736 с.
5. Голосовкер Я.Э. Логика мифа / Я. Э. Голосовкер. — М. : Наука, 1987. — 312 с.
6. Політологія: підручник / Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н. П. Осипова, М. І. Панов, О. М. Сахань, О. В. Ставицька. — Харків : Право, 2001. — 325 с.
7. Шайгородський Ю. Політика: взаємодія реальності і міфу / Ю. Шайгородський. — К. : Знання України, 2009. — 400 с.
8. Барт Р. Миф сегодня / Р. Барт. — М. : Прогресс, 1994. — 129 с.
9. Цуладзе А. М. Политическая мифология / А. М. Цуладзе. — М. : Изд-во «Эксмо». — 384 с.
10. Шестов Н. И. Политический миф теперь и прежде / Под ред. проф. А. И. Демидова / Н.И. Шестов. — М. : ОЛМАПРЕСС, 2005. — 414 с.
11. Войтасик Л. Психология политической пропаганды / Л. Войтасик. — М. : Прогресс, 1981. — 321 с.

Косяк Я. О. Влияние политического мифа на формирование ценностной системы человека

В статье раскрывается роль политического мифа в процессе формирования политических ценностей. Автор исследует технологическую способность мифа задавать определенный мотив деятельности человека и влиять на сознание с целью создания определенной реальности.

Ключевые слова: *политический миф, политические ценности, мифологическое сознание, политический ритуал, стереотип.*

Kosyak Y. The influence of political myth on the formation of human value system

The article reveals the role of political myth in the formation of political values. The author explores the technological ability of myth to set some motive of human activity and to influence in order to create a certain reality.

Keywords: *political myth, political values, mythological consciousness, political ritual stereotype.*

УДК 35.08+321.6.001.32+323.15

Зайченко Лілія Михайлівна,
старший викладач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

ІДЕЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТЕХНОКРАТИЗМУ ЯК ФОРМИ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Стаття присвячена аналізу сутності, витоків та складових технократизму як форми суспільної свідомості.

Ключові слова: технократизм, технократична свідомість, технологічний детермінізм, науково-технічний прогрес, політичне управління, політична влада.

На сучасному етапі розвитку дедалі очевиднішим стає факт збільшення впливу науки, техніки і технології на формування як соціально-політичної реальності, так і світоглядних орієнтацій людини і суспільства. Дослідження того, як це відбувається, і в яких результатах втілюється, складає основний зміст технократизму. Саме технократичний підхід до світу і людини, генетично пов'язаний із сучасною цивілізацією, претендує сьогодні на роль детермінуючого фактора суспільної свідомості. Це обумовлює актуальність розгляду питань, пов'язаних із становленням та особливостями технократичної свідомості.

Метою даної статті є соціально-політичний аналіз сутності, ідейних витоків та складових технократизму як форми суспільної свідомості.

Висвітленням процесу технократизації суспільного життя і свідомості у ХХ ст. займаються американські дослідники, зокрема, Т. Веблен, Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Е. Тоффлер. В радянській літературі, зважаючи на ідеологічні причини, технократизм розглядався в основному з критичних позицій, за винятком деяких робіт, зорієнтованих на більш загальні питання: оцінка технократичних концепцій Заходу, розгляд соціально-класових аспектів технократизму, виявлення негативних форм останнього і т.д. Наприклад, Е. В. Деменчонок відслідковував особливості технократичної ідеології в розвинених країнах (насамперед у США) і зазначав, що ці ідеї слугують теоретичним підґрунтям посилення влади монополістичного капіталу [5]. Отже, у роботах радянських вчених ще не були у повній мірі розкриті витoki та сутність технократизму.

Ситуація дещо змінилась наприкінці 80-х - початку 90-х років, коли з'явилися роботи, які, зберігаючи деякі традиційні установки, претендували на багатоаспектний аналіз феномену технократичної свідомості. Так, технократична свідомість (техніцизм як парадигма свідомості) як багатоплановий і неоднозначний феномен сучасної духовної культури розглядається Л. В. Сурковою [14].

У вітчизняній політичній науці дослідженням технократизму у різний період займалися такі вчені, як В. П. Бех та І. В. Малик [1], В. Г. Попов [12], що виявляли різні аспекти взаємозв'язку між людиною, суспільством, технікою.

Технократизм як форма суспільної свідомості постав наприкінці ХІХ - початку ХХ століття, поступово і невідворотно стали «технізуватися» економічне, слідом політичне життя та спосіб суспільного мислення у більшості так званих «цивілізованих країн» світу.

Варто зазначити, що технократичні ідеї виникли не спонтанно, вони мали давню передісторію, що відображала реальні зміни у суспільстві, які відбувались під впливом науки і техніки. На думку російського дослідника С. В. Макеєва цей процес був зумовлений рядом об'єктивних передумов: головним чином, видатними успіхами в природознавстві, початок яким було покладено в кінці ХІХ - початку ХХ століття і пов'язаним з цим переворотом в науці і техніці. Науково-технічна революція викликала значне зростання промислового виробництва і вдосконалення системи управління їм. У зв'язку з цим зросла і потреба в масовому використанні висококваліфікованих кадрів у всіх галузях науки, техніки і виробництва [8, с. 23-24]. В такому контексті технократична свідомість розуміється як певна

світоглядна орієнтація, яка базується на науково-технічному факторі й абсолютизує роль науково-технічних фахівців у керуванні суспільством.

На теоретичному рівні технократична концепція базується, як зазначає Р. С. Мартинов, на засадах технологічного детермінізму - методологічної настанови, яка приписує вирішальне значення в розвитку суспільно-економічних структур змінам технічного і технологічного боку виробництва. У найбільш радикальному варіанті така настанова являє технічну цивілізацію як таку, що існує незалежно від людини і суспільства і має свою логіку розвитку, прогресивного вдосконалення. Людина лише матеріалізує технічний розум, який визначає соціальний розвиток, виходячи із принципів оптимальності, системності, ефективності тощо. Звідси - і власне класична ідея технократії - про можливість і необхідність влади, яка базується на знанні, компетенції [10, с. 205].

Такі технократичні уявлення мають новоєвропейське походження. Проте багато вітчизняних і західних дослідників пов'язують розглядуваний феномен з античністю, якій притаманні високий статус раціонального знання. Саме в цей період починають розробляти утопії соціальної перебудови суспільства, за якими політична влада має належати фахівцям-інтелектуалам, відпрацьовуються рекомендації політичного управління, а влада набирає соціально-політичного відтінку, реалізуючись згодом у раціональній бюрократизації.

Так, Платон обґрунтовував ідею суспільства, що керується носіями знання – філософами, - оскільки лише їм доступне пізнання та розуміння загального блага та шляхів його досягнення. При цьому регламентація таких правителів є всепроникаючою та всеохоплюючою, тобто розповсюджується на всі сфери життєдіяльності суспільства. Його ідеальна держава мала бути: єдиною, тобто в ній буде панувати принцип морально-політичної єдності громадян; трьохстановою, до того ж кожен стан буде втілювати в собі один із душевних початків; ієрархічною; керованою «розумним станом»; керованою на основі знань, а не думок (поглядів); найбільш адекватно втілюючою на землі світ ідей (діяльність держави має бути підпорядкована вищій ідеї блага) [6, с. 28-29]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що ще за часів класичної Антики соціальне знання розглядалось широко і передбачало високий рівень компетентності політичних владарів та управлінців як у сфері політичній, так і у сферах економіки, культури, а також у галузях педагогіки, естетики і т.д. Отже, як відзначає, німецький соціолог Р. Маурер, Платон у трактатах «Держава» та «Політик» сформулював певні сутнісні характеристики технократизму як «техніки політичного панування» [3, с. 36].

Поняття техніки (мистецтво, майстерність, вміння) зустрічається у Платона і у зв'язку з аналізом штучних знарядь праці. Техніка на відміну від природи не є природним утворенням, вона створюється. Історія становлення сучасного суспільства пов'язана з ускладненням і розвитком феномену техніки. Проте ставлення до техніки у різні історичні епохи не було однаковим, що накладало певний відбиток на формування технократичної свідомості. У традиційному суспільстві техніка виступала як майстерне ремесло, технічні вміння передавались від майстра до учня в рамках ремісничо-цехової організації. Ці навички, уміння, знання, які були надбанням замкнутого кола осіб, найчастіше не отримували високої суспільної оцінки. Все це стримувало інтерес до технократичних ідей.

У свою чергу, «технологічна революція» Середньовіччя, яка стала можливою завдяки двом винаходам (кривошип і маховик), радикально змінила процес виробництва та мала далекосяжні соціальні наслідки – зміну соціальної структури суспільства та зародження поважного ставлення до техніки, зростає роль і соціальний статус ремісника, винахідника, технічного спеціаліста [9, с. 73-74].

Нова хвиля зацікавленості технічною проблематикою прослідковується в епохи Відродження та Нового Часу, коли суспільство значною мірою починає функціонувати на машинній основі. Місце майстра займає інженер, найбільш компетентний в технічному відношенні спеціаліст. На відміну від техніки, діяльність якого обмежується забезпеченням нормального функціонування технічних пристроїв, інженер винаходить, використовує

наукові методи, всебічно розвиває технічну парадигму. А. І. Ракітов дійшов висновку, що інженерне мислення формується на машинній основі; воно раціональне, виражається в загальнодоступній формі, має тенденцію до формалізації і стандартизації, спирається не лише на експериментальну базу, але й на теорію. Нарешті, інженерне мислення має тенденцію до універсалізації і розповсюдження у всі сфери людського життя [7, с. 272].

Отже, нова технічна реальність, що прийшла на зміну «традиційним» товариствам, принесла нові духовні і життєві цінності. Одним із наслідків кризи релігійного світогляду епохи Середньовіччя, яка була зумовлена широким впровадженням у вжиток раціональних методів пізнання дійсності (коли людина, яка прагне пізнати світ, звертається до аналізу безпосередньої реальності і сподівається, незалежно від визначених зразків, отримати критично обґрунтовані судження), було те, що людина ставала автономною, незалежною від «Божої волі» та набагато що здатною і спроможною. Однак в той же час людина вже втрачала свою «унікальність» як «вінця творіння», усвідомлюючи те, що вона являє собою одну із багатьох частин Всесвіту. Паралельно суттєвих «вtrat» зазнають зв'язки людини з природою, що обумовлювалось появою техніки як квінтесенції знань і уявлень, вмінь та навичок [2, с. 135-136]. Як наслідок, формуються стійкі уявлення, які включають в себе розуміння людини як діяльній істоті, що протистоїть світу і покликана перетворювати і підпорядковувати його своїй владі; ставлення до природи як зовнішнього впорядкованого середовища, призначення якого - служити матеріалом і ресурсами для людської діяльності. Таким чином, відносини «людина – природа» трансформуються у відносини «суб'єкт – об'єкт». До того ж суб'єкт і об'єкт одночасно і розділені, і пов'язані за допомогою інструментальної діяльності.

Взаємовідносини «людина-техніка» за умов епохи Нового Часу розглядаються у контексті застосування технічних та технологічних винаходів у відповідності до загальної корисності і зростання благополуччя окремої особи. Поступово акценти дещо змінюються, і застосування техніки уже не пов'язується ані з користю, ані з благоустроєм, швидше мова йде про владу у широкому сенсі слова, – як про прагнення суб'єкта здійснювати визначальний вплив як на природне середовище, так і людське буття. Така влада відкриває небачені можливості як будівництва та зростання, так і руйнування.

Пріоритетним стає прагнення укласти всю багатоманітність суспільних відносин у певну «систему», яку можна тримати під контролем. Особистість, таким чином, перетворюється із «творця» – на складовий елемент такої системи. Отже, сукупність творчих особистостей, пов'язаних між собою різними типами взаємовідносин, перетворюється на «масу» – на людську структуру, яка обумовлена технікою і плануванням та з самого початку підкорена іншій структурі, – нормуючому закону, зразком для якого слугує функціонування машини.

Починаючи з XVII століття технократичні ідеї використання наукових знань для управління суспільством отримали свій подальший розвиток. В цей період знання набуває вже чітко утилітарного характеру, а соціально-політична наука (наприклад, у Дж. Віко і Ш. Монтеск'є) сприймається в якості єдиної і достатньої умови для проведення соціальних перетворень. Так, досить доброякісну модель суспільства, на чолі якого стоїть група вчених, що поєднує заняття наукою з процесом політичного управління, створив Ф. Бекон. На думку І. Нарського, в «Новій Атлантиді» Ф. Бекона слід бачити один з перших нарисів технократичної утопії в історії соціологічної думки [11, с. 74]. Особливістю беконівської концепції – у порівнянні з попередниками – є те, що технічний і науковий прогрес висвітлюється в якості фактора, який сприяє розповсюдженню влади людини над природою та власною долею в суспільстві. Важливим моментом, що зближує беконівський ідеал з сучасними технократичними концепціями є перш за все віра у всемогутність науки у справах суто утилітарних та практичних.

Застосування математичних методів пізнання та модернізації системи політичного управління справами суспільства спостерігається у працях Р.Декарта (перша третина XVII

ст.). він першим – за Нового Часу (після античного Піфагора) став «кратологізувати» так звані точні науки, особливо ж математику. Остання, на його думку, вигідно відрізняється від інших наук «вірністю та очевидністю своїх суджень». Саме тому їй належить бути методологічною основою інших наук, в тому числі і науки про суспільство. До побудови останнього потрібно підходити так само, як це робить інженер при створенні фортець або архітектор при створенні будівель [4, с. 17-18]. Ще далі пішов Т. Гоббс у своєму «Левіафані» (1651 р.), де засадує свою механістичну теорію державної політики, побудованої на раціоналістичній основі, стверджуючи, що наука про влаштування і збереження держав має такі самі вірні і безпомилкові основи, як математика і геометрія.

Значний внесок у становлення ідей технократизму зробили Б. Спіноза, Д. Локк, Г. Лейбніц, які розглядали питання розвитку науки для прискорення науково-технічного та соціально-політичного прогресу. Французькі і німецькі просвітники (Ш. Монтеск'є, Д. Дідро, К. Гельвецій, П. Гольбах, Г. Лессінг), у свою чергу, стверджували, що науковий і технічний прогрес сприяє культурному розвитку суспільства, поєднуючи матеріальний добробут з добродієністю. Саме в цей час формуються уявлення, що ототожнюють раціональність з істинністю та науковістю: раціональним є все те, що істинне, а пошуками істини займається наука. Носії наукових знань починають формулювати і претензії на політичну владу, а саме коли спадкової знаті протиставлялася демократична альтернатива - влада знаючих філософів і вчених, освічених правителів, яка, до того ж, розвиваючи демократичну установку, проголошувала своєю метою передачу знання (освіти кожного), а отже, передачу влади всім іншим, незнаючим. Поступово наукове знання доповнюється інженерним і проектним, в тому числі соціально-проектним, а на зміну ідеї освічених пануючих індивідів просвіщати інших індивідів приходить розуміння того, що об'єктом перетворення повинна бути не окрема людина, а суспільний організм в цілому [12, с. 21].

Першу цілісну концепцію синтезного взаємовпливу науки, технічних спеціалістів та соціально-політичних процесів розробив французький вчений А. де Сен-Сімон. Він пов'язував подальший соціальний прогрес з діяльністю промисловців і вчених, прихід яких до важелів політичної влади вважав закономірним наслідком суспільного розвитку.

Для А. Сен-Сімона вкрай важливою була також технократична ідея підкорення політики науці: «Прогрес людського розуму, - стверджував він, - дійшов до того, що найважливіші роздуми про політику можуть і повинні бути безпосередньо виведені із знань, набутих у вищих науках і з фізики» [13, с. 220]. Отже, створити нову суспільну та політичну організацію можливо лише на наукових засадах. До того ж поява нового суспільства є невідворотним процесом, оскільки в історичному розвитку «органічна епоха» змінюється «критичною», а неухильний «прогрес розуму» виявляється поступальним рухом на шляху до тотальної, всесвітньої промислової революції.

Успіх суспільного розвитку багато в чому залежить від визнання провідної ролі науково-технічних спеціалістів, прихід до влади яких є закономірним результатом «прогресу розуму». Також А. Сен-Сімон стверджував, що за умов сучасного стану знань і цивілізації лише промислові і наукові принципи можуть слугувати підставою суспільної та політичної організації. Отже, управління суспільством повинно будуватись на суто раціональних, наукових основах і тоді «політика стане додатком науки про людину» [9, с. 83-84].

Для позначення такої моделі суспільства автор вводить термін «промислово-наукова система» («Про промислову систему», 1821 р.), сутнісні характеристики якої відповідають ідейним засадам технократичної свідомості. Таким чином А. Сен-Сімон випередив свій час, оскільки для виникнення технократизму як форми суспільної свідомості необхідним було виникнення багаточисельного прошарку науково-технічних спеціалістів. В більш-менш масовидному порядку це стало можливим лише у внаслідок здійснення в ряді країн Європи промислових революцій, коли почалось масове застосування машин у виробництві, а потім і в інших сферах та галузях життя. Виникнення і становлення технократизму як вчення, що претендує на універсальність доктрини загальносоціологічного

значення, відбувається на початку ХХ ст., коли ідея технократії здобуває необхідну соціальну базу [5, с. 9].

Отже, проаналізувавши основні передумови виникнення технократизму, можна виокремити ті основні ідеї, що сприяли формуванню та утвердженню технократизму. Російський дослідник С.В.Макеєв називає їх еволюційними складовими.

По-перше, виникнення концепцій «ідеальної держави», заснованих на ідеї розуму і суворой субординації (Платон); ідеї пріоритетної ролі науки і науковців в суспільстві та управлінні ним (Ф. Бекон); ідеї раціональності, наукового та промислового потенціалу класу науково-технічних спеціалістів. По суті, ці концепції, за свідченням багатьох дослідників, більшою чи меншою мірою являли собою перші технократичні утопії.

Друга складова пов'язується із еволюцією уявлень про сутність та роль людини у суспільно-політичному процесі: від розгляду соціальної сутності людини як найважливіша умова виживання і процвітання людського роду за часів античності (Платон, Арістотель) через визнання індивідуальних здібностей людини, її здатності на основі отриманих знань та досвіду реально впливати на розвиток суспільно-політичних відносин (А. Сен-Сімон, К. Гельвецій) до ідеї «технократичної людини», що постала вже як наслідок промислової індустріалізації. Масовому великому машинному виробництву потрібна принципово нова людина, що володіє досить глибокими професійними знаннями, відповідним виробничим досвідом і не дуже обтяжена гуманістичними уявленнями. По суті, мова йшла про людину-функцію, людину-придаток машини (технології).

Третьою еволюційною складовою, що призвела до зародження технократизму, слугує міркування проте, що науковий, технічний, економічний, політичний розвиток суспільства вимагає розробки якісно нових норм та правил, здатних найкоротшим шляхом привести до необхідного результату. Суспільству потрібні не поодинокі мудреці-філософи, а тисячі підготовлених фахівців, здатних вирішувати завдання різної складності.

Остання еволюційна складова – теоретичні міркування про прогресивну соціальну роль техніки, про необхідність впровадження наукового управління в усі сфери суспільної життєдіяльності і, особливо, в політику; про передачу владних функцій не у спадок, а за ступенем професійної підготовленості [8, с. 25].

Саме ці складові визначили засади та сутність технократичної свідомості як сукупності настроїв, уявлень, ідей, установок і цінностей, що утверджують науково-технічний фактор як інтегративний елемент суспільної свідомості і домінанту суспільно-політичного розвитку. Сьогодні поширенню та популяризації цінностей технократизму сприяє зростаюча залежність існування людини від техніки, а також ускладнення суспільно-політичних процесів, що потребує особливих моделей управління, заснованих на ідеях ефективності та раціональності. Тому більш детального аналізу потребують проблеми технократії і як вияву людської свідомості, і як форми політичного управління в умовах сучасного суспільства.

Література:

1. Бех В. П., Малик І. В. Технократизм у дискурсі проблем вищої школи: Монографія / За ред. В. П. Беха. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 263 с.
2. Гвардини Р. Конец нового времени / Р. Гвардини // Вопросы философии. – 1990. – № 4. – С. 127-163.
3. Графский В.Г. Государство и технократия / В. Г. Графский. – Москва, 1981. – 289 с.
4. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы хорошо направлять свой разум и отыскивать истину в науках / Р. Декарт / Пер. с франц. – М., 1953.
5. Деменчонок Э.В. Современная технократическая идеология в США / С. В. Деменчонок. – Москва, 1984. – 240 с.
6. История теоретической социологии в 5-ти томах. – Т. 1. – М.: Наука, 1995. – 270 с.

7. Канке В. А. Философия. Исторический и систематический курс: Учебник для вузов. Изд.4-е, перераб. и доп. / В. А. Канке. – М.:Издательско-книготорговый дом «Логос», 2001. – 344 с.
8. Макеев С. В. Концепции технократизма: историко-философский анализ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. филос. наук : спец. 09.00.03 «История философии» / С. В. Макеев. - М, 2008. – 47 с.
9. Макеев С. В. Технократические идеи и концептуальные построения в их историческом становлении и развитии. Монография / С. В. Макеев. – М.: Изд-во МГОУ, 2006. – 282 с.
10. Мартинов Р. С. Технократична свідомість: до з'ясування проблеми витоків і умов існування / Р. С. Мартинов // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В. В. Лях. – Вип. 41. – К.: Український центр духовної культури, 2004. – С. 204-213.
11. Нарский И. С. Западноевропейская философия XVII века : Учеб. пособие / И. С. Нарский . – М. : Высш. шк., 1974 . – 379 с.
12. Попов В. Г. Инженер и время / В. Г. Попов. – Донецк: ДГАСА, 2001. – 62 с.
13. Сен-Симон А. Труд о всемирном тяготении / А. Сен-Симон //Утопический социализм: Хрестоматия. – М.: Политиздат., 1982. – 592 с.
14. Суркова Л. В. Технократизм: социокультурный феномен / Л. В. Суркова. –М.: МГУ, 1992. –157 с.

Зайченко Л. М. Идеиные предпосылки формирования технократизма как форма общественного сознания

Статья посвящена анализу сущности, истоков и составляющих технократизма как формы общественного сознания.

Ключевые слова: *технократизм, технократическая сознание, технологический детерминизм, научно-технический прогресс, политическое управление, политическая власть.*

Zaichenko L. Ideological background of technocracy as a form of social consciousness

Article is dedicated to an analysis of nature, origins and components of technocracy as a form of social consciousness.

Keywords: *technocracy, technocratic consciousness, technological determinism, technological progress, political management, power.*

УДК 32.019.5:316.64

Колісніченко Роман Миколайович,
кандидат політичних наук, доцент
кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін
Кіровоградського інституту імені Святого Миколая
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ГЛОБАЛІСТИЧНА СВІДОМІСТЬ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ТИПОЛОГІЯ

Розглянуто сутність глобалістичної свідомості, визначено її поняття, структуру, типологію.

Ключові слова: свідомість, глобалістична свідомість, глобальні проблеми.

Важливою передумовою послаблення негативного впливу глобальних проблем сучасності, їх дієвого вирішення є розвиток тих форм політичної свідомості суспільств і народів, в межах яких відбувається відображення, осмислення, оцінювання способів нейтралізації глобальних викликів і загроз сьогодення, формування готовності людини до практичної участі у цьому процесі. Цим обумовлена актуальність дослідження сутності глобалістичної свідомості, чіткого визначення її поняття, структури, типології тощо.

На вивченні змісту глобальних проблем людства зосередилися В. Карпенко, І. Третякова, В. Хоменко, М. Ялі, інші вчені [9; 24; 27; 30]. Політична свідомість стала предметом досліджень таких відомих науковців як В. Бабкін, О. Бабкіна, В. Бебик, В. Горбатенко, Ф. Кирилюк та ін. [1, с. 215-231; 14, с. 510-511; 18, с. 218-222; 19, с. 252-258]. Серед останніх праць, присвячених проблемам глобальної свідомості, заслуговує на увагу робота Д. Беттельгейзе «Феномен планетарної свідомості: філософсько-антропологічний аспект», де розкривається зміст планетарної свідомості, особливості й шляхи її формування [2]. Проте глобалістична свідомість, як форма політичної свідомості, що відображає глобальні проблеми людства, на жаль залишається недостатньо дослідженою.

Метою статті є аналіз сутності глобалістичної свідомості, визначення її поняття, структури і типології. Для досягнення поставленої мети є необхідним послідовне виконання наступних головних завдань: аналіз сутності і структури суспільної та політичної свідомості; вивчення змісту глобальних проблем людства; визначення поняття глобалістичної свідомості, особливостей її структурних компонентів; виокремлення основних типів глобалістичної свідомості.

Необхідною умовою всебічного дослідження феномену глобалістичної свідомості суспільства є ґрунтовний аналіз таких більш загальних понять як суспільна і політична свідомість, розуміння сутності глобальних проблем людства, глобалістики, глобалізації та ін.

На початковому етапі біологічного розвитку людства під впливом праці, ускладнення умов суспільного життя, появи мови поступово формується вища форма людської психіки, в якій виявляється ставлення людини до свого середовища, здатність змінювати природу, пристосовувати її до своїх потреб. Ця специфічно людська форма психіки, що відрізняє людей від тварин, отримала назву «свідомість» [10, с. 41-44].

Термін «свідомість» (лат. conscientia – свідомість від con – разом, спільно та scienta – знання) вперше використав французький вчений Р. Декарт (1596 – 1650), який вкладав в сутність цього поняття особливу здатність душі, інтелектуальну діяльність суб'єкта, що проектує світ, ототожнював її з мисленням [6, с. 212; 20, с. 289-290].

У сучасній психології свідомість, як правило, пов'язується із здатністю людини виділяти себе з навколишнього світу, із самостереженням, самоаналізом, її існуванням як у індивідуальній, так і у суспільній формах [5, с. 966]. Так, відомий український психолог Р. Павелків аналізує свідомість як вищий рівень психічного відображення об'єктивної реальності, саморегуляції людини як соціальної істоти [12, с. 61-64].

Соціологія розглядає свідомість як сферу суспільного життя, в якій відбувається осмислення, ідейне оформлення, реалізація інтересів і уявлень різних соціальних груп і суспільства в цілому [5, с. 966]. З точки зору юридичної науки свідомість є визначальним чинником для оцінки ставлення особи до права і закону, суб'єктивної сторони злочинів і правопорушень [29, с. 437].

У філософії свідомість розглядається як проблема людського буття, спосіб відображення проблемності суспільного процесу, як явище, що забезпечує зв'язок історії та культури людства [22, с. 492]. Виокремлюються наступні філософські концепції розуміння сутності людської свідомості: ідеалістична, за якою свідомість є активним началом матерії, відірваною від людини і природи субстанцією, що існує самостійно і має надматеріальний характер; дуалістична, згідно якої свідомість і матерія завжди існували у світі як дві самостійні, незалежні одна від одної субстанції, які є вічними, а отже ніколи не виникали; матеріалістична, в межах котрої свідомість розглядається як складна форма особливо організованої матерії, пізнавальний образ, відображення світу в мозку людини; вульгарно-матеріалістична, представники якої ототожнюють ідеальне з матеріальним, думку з нервово-фізіологічними процесами мозку, розуміють свідомість як властивість, атрибут матерії [5, с. 966-967; 25, с. 143-146]. Також виділяється марксистська концепція, за якою свідомість є важливою функцією головного мозку, необхідною сферою діяльності людини; феноменологічна, що розглядає свідомість як невід'ємний від безпосередньої життєвої реальності, специфічний вид буття, який неможливо виразити у традиційно-гносеологічному ракурсі суб'єкт-об'єктних відносин; структуралістична, що передбачає аналіз свідомості в контексті трьох об'єктивностей: структури, несвідомого і мови, а також інші концепції [5, с. 966-967; 25, с. 143-146].

Існує значна кількість різноманітних визначень свідомості залежно від аспектів її дослідження. Найбільш відповідним з них, на думку автора, є визначення В. Ільїна і Ю. Кулагіна, котрі розуміють свідомість як найвищу, властиву тільки людині і пов'язану з мовою функцію мозку, яка полягає в узагальненому і цілеспрямованому відображенні дійсності, попередньому передбаченні результатів мислинневих дій, розумному регулюванні й самоконтролі поведінки людини [8, с. 144]. Свідомість є здатністю людини оперувати образами соціальних взаємодій, дій з предметами, природних і культурних зв'язків, що є відокремленими від безпосередніх контактів з людьми і актів діяльності, розглядати ці образи у якості умов, засобів, орієнтирів своєї поведінки [22, с. 491].

Серед вчених, нажаль, не існує єдності щодо структури свідомості. Як відмічає А. Петровський, до складу свідомості належать знання про оточуючу дійсність, відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, цілепокладання, уява, почуття, в яких відображаються об'єктивні, зокрема суспільні, відносини [12, с. 61-64]. Згідно поглядів В. Андрющенка, Л. Губерського й І. Надольного, в структурі свідомості виділяються пізнавальна, емоційна, мотиваційно-вольова сфери та самосвідомість [25, с. 153]. Л. Смерж звертає увагу на існування оціночної складової свідомості, до основних структурних елементів свідомості відносить знання, оцінки, відношення та почуття [21, с. 202]. В. Ільїн та Ю. Кулагін під основними складовими свідомості розуміють самосвідомість, емоції, почуття, знання, волю і пам'ять [8, с. 146].

З детального аналізу поглядів перелічених та інших відомих науковців випливає, що у структурі свідомості людини виокремлюються її наступні основні складові частини: пізнавальна, що охоплює теоретичні і практичні знання, мислення, уяву і пам'ять; оціночна, до якої належать оцінки, ідеали й відношення; емоційна, що являє собою емоції і почуття; мотиваційно-вольова, яка складається з мотивів, інтересів, потреб суб'єкта в єдності зі здібностями у досягненні цілей; а також самосвідомість як здатність пізнавати власну свідомість, здійснювати самооцінку, самоконтроль, аналіз своїх знань, думок, інтересів, ідеалів, мотивів, вчинків тощо [8, с. 146; 12, с. 61-64; 13, с. 304; 21, с. 202; 25, с. 153].

Залежно від сфери суспільної діяльності виділяються такі форми суспільної свідомості як правова, моральна, естетична, релігійна, філософська, наукова, економічна, екологічна, історична, соціальна, політична та інші [13, с. 305].

Активне наукове вивчення політичної свідомості розпочалося з середини ХХ ст. після виявлення обмеженості ортодоксального біхевіоризму та доведення представниками необіхевіоризму того, що розуміння політичної поведінки вимагає аналізу таких явищ, як політична свідомість і вся психічна сфера суб'єкта такої поведінки [11, с. 61].

Сьогодні виділяються різні підходи до визначення сутності політичної свідомості. Ю. Шемшученко, В. Бабкін і В. Горбатенко під політичною свідомістю розуміють опосередковане відображення політичного життя суспільства, суттю якого є проблеми влади, формування, розвиток, задоволення інтересів і потреб політичних суб'єктів; сукупність поглядів, оцінок, установок, які, відображаючи політико-владні відносини, набувають відносної самостійності [14, с. 510].

На думку В. Бебика найбільш вживаною є інтерпретація політичної свідомості як сукупності поглядів і настанов, що характеризують ставлення людей до держави, партій, суспільно-політичних організацій, політичних цінностей і цілей розвитку, традицій і норм політичного життя [1, с. 215]. Досить чітко політичну свідомість визначає О. Бабкіна, згідно поглядів якої, політична свідомість є специфічною формою суспільної свідомості, системою відображення в духовному житті людей політичних інтересів і уявлень різних соціальних груп, національних спільнот, суспільства в цілому [18, с. 218]. Особливо конструктивним тут є виділення у політичній свідомості сфери уявлень, без якої будь-яка форма свідомості існувати не може, їх структурування в залежності від рівня політичної свідомості.

Ф. Кирилук, М. Обушний і М. Хилько вважають, що політична свідомість є своєрідним різновидом суспільної свідомості, який віддзеркалює політичне буття суспільства в усій його різноманітності. Сутність політичної свідомості, на думку вчених, полягає в тому, що вона опосередковано відображає політичне життя суспільства у формі певних почуттів і настроїв, поглядів, знань, ідей, які характеризують політико-владні відносини, політичні інтереси суб'єктів політики [19, с. 252-253].

В цілому, широке розмаїття визначень політичної свідомості доцільно об'єднати у наступні основні концепції сучасного розуміння її сутності: рефлексивна концепція, представники якої вважають, що політична свідомість, в основному, має справу з рефлексивною «суб'єктивацією» політики; ідеалістична (від гр. *idea* - уявлення), згідно якої політична свідомість виражає сукупність чуттєвих і теоретичних, раціональних і підсвідомих уявлень індивіда про політику; комплексна концепція, що визначає політичну свідомість як комплекс знань, уявлень, поглядів, думок, суджень, емоційних станів суб'єктів політичного процесу та інші [31].

На відміну від перших двох концепцій, комплексна концепція передбачає включення до змісту політичної свідомості політичних знань як систематизованої сукупності інформації про політичне життя. Поділяючи твердження В. Андрющенка, Л. Губерського й І. Надольного про те, що свідомість людини не може існувати без знань про навколишній світ [25, с. 153], автор вважає за доцільне аналіз політичної свідомості в межах комплексної концепції. У цьому розумінні, політична свідомість є однією із форм суспільної свідомості, що включає в себе політичні знання, уявлення, погляди, оцінки, установки, у формі яких відбувається опосередковане відображення політичного життя суспільства.

Існують різні варіації визначення структури політичної свідомості. Ю. Шемшученко, В. Бабкін і В. Горбатенко виділяють у її структурі такі аспекти, як політико-психологічний (почуття, настрої, наміри, мотиви, установки, переконання, воля та ін.), політико-ідеологічний (цінності, ідеали ідеї, доктрини, концепції, погляди, теорії) та політико-дійовий (свідомість консервативна, ліберальна, реформістська, радикальна тощо) [14, с. 511].

Ф. Кирилук, М. Обушний і М. Хилько до структури політичної свідомості цілком логічно включають політичну самосвідомість, основними структурними елементами

політичної свідомості також вбачають політичні знання та оцінки суб'єктом політичної діяльності інтересів різних соціальних груп [19, с. 255].

Д. Ольшанський, аналізуючи психологічну природу політичної свідомості, виділяє у її структурі два основні блоки компонентів: мотиваційний, що включає в себе політичні потреби, цінності, установки, почуття та емоції, а також пізнавальний блок, до складу якого входять знання, погляди, судження, загальна інформованість, інтерес до політики й переконання [11, с. 65]. Дослідник виділяє такі функціональні форми політичної свідомості як політичні знання, оцінки та переконання [11, с. 66]. Схожу позицію займає О. Бабкіна, яка до структурних елементів індивідуальної політичної свідомості достатньо обґрунтовано відносить політичні знання, оцінки та настанови [18, с. 221].

Виходячи з аналізу перелічених підходів та враховуючи те, що структура політичної свідомості є підсистемою структури більш загальної суспільної свідомості, приходимо до висновку щодо існування таких основних структурних компонентів політичної свідомості, як: політичні знання і уявлення; політичні оцінки, ідеали, погляди, політичні переконання і настанови; емоції і почуття відносно політичного життя; політичні мотиви, інтереси, політична воля; а також політична самосвідомість як здатність аналізувати власну політичну свідомість.

Важливе місце в системі політичної свідомості посідає сфера відображення політичних проблем, залежно від ступеня значущості яких доцільно виділити наступні її форми: індивідуальна свідомість, що відображає індивідуальні політичні проблеми людини; групова, як система відображення спільних проблем певної групи населення; суспільна (загальнодержавна), пов'язана зі сприйняттям загальнодержавних проблеми суспільно-політичного характеру; регіональна, котра відображає спільні проблеми певної групи держав, певного регіону; а також глобалістична (від терміну «глобалістика» - вчення про глобальні проблеми) свідомість, на рівні якої здійснюється відображення глобальних проблем людства.

Термін «глобальні проблеми» з'явився у 60-х роках ХХ ст. У цей час було сформовано новий міждисциплінарний науковий напрямок – глобалістика, як система наукових знань про походження і сучасний стан глобальних проблем, їх класифікацію і обґрунтування практичних соціально-економічних, політичних шляхів їх розв'язання [16; 17, с. 336].

Глобальні політичні проблеми відрізняються тим, що вони зачіпають інтереси і майбутнє всього людства, загрожують всьому людству, в разі якщо не будуть своєчасно вирішені, та вимагають для свого розв'язання зусиль усіх країн і народів [19, с. 747]. Відповідно, під глобальними проблемами сучасності прийнято розуміти такі політичні проблеми, які виникли в процесі розвитку сучасної цивілізації, мають загальнопланетарний характер за масштабами, значенням, способами вирішення й потребують спільних зусиль держав і міжнародних організацій у їх розв'язанні [26, с. 252].

Налічується значна кількість різноманітних класифікацій глобальних проблем людства. Польський політолог А. Боднар серед глобальних політичних проблем виділяє ядерну загрозу знищення людства, проблему вичерпання природних ресурсів, екологічну, продовольчу, демографічну проблеми, проблеми охорони здоров'я та використання космосу [17, с. 337-338].

Український дослідник А. Ходжаян, значно розширює перелік глобальних політичних проблем, поділяючи їх на три групи: проблеми у взаємодії природи і суспільства (сировинна, продовольча, енергетична, екологічна, проблема урбанізації населення), проблеми у сфері суспільних відносин (загроза термоядерної війни, економічна відсталість, локальні, регіональні і міжнародні конфлікти) та проблеми у сфері розвитку людини (зміна природного і соціального середовища під впливом НТР, існування епідемій і тяжких хвороб, проблеми втрати довіри до соціальних інститутів, нестабільність сім'ї, проблема батьків і дітей, міжнародна злочинність, тероризм, наркобізнес, проблема демократизації та охорони прав людини) [26, с. 252].

На думку автора, більш відповідним ознакам глобальних проблем та зручним для їх наукового аналізу є поділ глобальних проблем сучасності на наступні групи:

- проблеми у сфері взаємовідносин людини і природи (забруднення навколишнього середовища, забезпечення людства природними ресурсами, освоєння світового океану та космічного простору);

- проблеми, пов'язані з міжнародними відносинами (військово-політичні проблеми, вирівнювання економічного розвитку країн світу);

- проблеми у площині взаємин людини і суспільства (зростання народжуваності, проблеми охорони здоров'я, розвитку освіти, культури, захисту прав людини, утвердження демократії та ін.) [1, с. 321; 7, с. 349; 15, с. 490-491; 17, с. 338].

Розвиток глобальних проблем людства відбувається під значним впливом тенденцій глобалізації, яка являє собою процес планетарного поєднання усіх сфер людської діяльності, що охоплює виробництво, технологію, торгівлю, культуру, ідеологію, політичні і державні інститути [15, с. 481]. Одним з важливих наслідків і водночас рушійною силою глобалізації є становлення у світі «глобальної людини», формування глобальної свідомості. В науковому вимірі виділяються різні підходи до її розуміння.

Р. Войтович розглядає глобальну свідомість як різновид суспільної свідомості, що утворюється в результаті взаємодії між суспільствами та забезпечує досягнення громадянами глобальної ідентичності, призводить до стандартизації виробництва, культури, мови, системи освіти, сприйняття ідей глобального суспільства. На думку дослідника, глобальна свідомість базується на системі глобальних цінностей, що формуються й сповідуються усією глобальною спільнотою: цінностях ринкової економіки, демократії та громадянського суспільства [4].

Як зазначають С. Іконнікова і В. Большаков, в основі глобальної ідеології, як однієї з форм глобальної свідомості, лежить поняття індивідуалізму, що допомагає реалізувати кінцеву цінність глобалізму, під якою розуміють особисту свободу [23, с. 555]. З аналізу поглядів В. Бабкіна, Ю. Шемшученка і В. Горбатенка випливає, що глобальна свідомість несе в собі такі політичні цінності, як поділ влади, парламентаризм, політичний плюралізм, багатопартійність, дотримання міжнародного права, пріоритет прав людини тощо [14, с. 107]. Т. Возняк і Г. Хоріна звертають увагу на те, що основні риси глобальної свідомості зумовлені потребами Заходу й відображають виключно західне, передусім американське, бачення світу [3; 28]. Як бачимо, спільним у наведених баченнях змісту глобальної свідомості є те, що глобальна свідомість являє собою систему політичних цінностей, ідей, поглядів, переконань, які складають основний зміст глобалізму як ідеології глобалізації.

Поруч із глобальною свідомістю виділяється поняття планетарної свідомості, що, як зазначає Д. Беттельгейзе, характеризується здатністю до осмислення світу в якості єдиної планетарної спільноти та передбачає вибір культурних стратегій не в інтересах тих чи інших груп і корпорацій, а в інтересах всього людства [2].

Не зважаючи на те, що термін «глобалістична свідомість» у політологічній літературі, як правило, не використовується, доцільно виділити наступні основні концепції розуміння її сутності:

- глобалізаційна, в межах якої глобалістична свідомість ототожнюється з глобальною свідомістю, розглядається як наслідок глобалізаційних тенденцій, що складає головний зміст ідеології глобалізації, в основі якої лежать принципи лібералізму;

- прогресистська, що передбачає аналіз глобалістичної свідомості в якості вищого рівня суспільної свідомості, ознакою якого є прагнення до забезпечення гармонійного розвитку людства;

- об'єктивістська, за якою глобалістична свідомість є формою політичної свідомості, що включає в себе політичні знання, уявлення, погляди, оцінки, установки, у формі яких відбувається опосередковане відображення глобальних проблем сучасності.

Виходячи з того, що між глобальною і глобалістичною свідомістю існують певні відмінності, а об'єктивний аналіз останньої, як будь-якого політологічного явища, передбачає всебічне вивчення її як позитивних, так і негативних особливостей, приходимо до висновку, що розгляд глобалістичної свідомості доцільно здійснювати в межах об'єктивістської концепції, що більш чітко визначає її сутність, дозволяє ґрунтовно дослідити її типологію.

Глобалістичну свідомість слід розглядати як специфічну форму політичної свідомості, що являє собою ступінь інтересу до глобальних проблем людства, рівень знань, уявлень, оцінок стосовно значення, змісту, особливостей глобальних політичних проблем, суспільної діяльності, яка здійснюється з метою їхнього розв'язання, усвідомлення оптимальних способів подолання глобальних проблем сучасності, необхідності участі у їх вирішенні, суб'єктивної готовності до такої участі, а також рівень розвитку глобалістичної самосвідомості.

З аналізу вищенаведеної структури політичної свідомості, сутності глобалістичної свідомості випливає, що у структурі останньої виокремлюються пізнавальна, оціночна, емоційна, мотиваційно-вольова сфери та глобалістична самосвідомість.

До пізнавальної сфери глобалістичної свідомості належать політичні знання і уявлення щодо сутності, особливостей глобальних проблем людства, загроз їх вчасної невирішеності, можливих способів розв'язання та діяльності країн і міжнародних організацій, що здійснюється для їх подолання.

Оціночна сфера охоплює власні оцінки значення глобальних політичних проблем, дієвості тих чи інших способів їх вирішення, ефективності практичної діяльності людства, спрямованої на їх розв'язання, погляди і переконання щодо необхідності вирішення чи не вирішення глобальних проблем і необхідних шляхів їх подолання.

Емоційна сфера глобалістичної свідомості складається з емоцій і почуттів, що виникають під час засвоєння, осмислення, оцінювання інформації про глобальні проблеми людства, їх особливості, можливі варіанти загострення чи розв'язання.

До мотиваційно-вольової сфери належить інтерес до глобальних проблем сучасності, мотиви і настанови щодо участі чи неучасті у їх пізнанні і вирішенні, політична воля до такої участі.

Глобалістична самосвідомість є здатністю аналізувати власні знання, уявлення, оцінки, інтереси, мотиви, настанови, що стосуються глобальних проблем людства, інші структурні компоненти своєї глобалістичної свідомості, здійснювати її загальний аналіз.

За аналогією з політичною свідомістю цілком обґрунтованим видається виокремлення таких рівнів глобалістичної свідомості як індивідуальний, груповий і суспільний [18, с. 219-220], а, враховуючи специфіку останньої, доцільно додати до цього переліку її регіональний (міждержавний) та планетарний рівні.

Слід виділити наступні типи глобалістичної свідомості: гуманістична, глобалістично-нейтральна і антигуманістична. Гуманістична свідомість (від лат. *humanitas* – людяність, *humanus* - людський) характеризується значним інтересом до глобальних проблем людства, наявністю ґрунтовних знань, чітких, об'єктивних уявлень щодо їх сутності, особливостей, загроз їх вчасної невирішеності, можливих способів розв'язання, практичної діяльності людства, що здійснюється для їх подолання, здатністю критично оцінювати ефективність такої діяльності, наявністю переконань у необхідності вирішення глобальних проблем дієвими способами, настанов щодо їх глибокого пізнання і активної участі у їх вирішенні, наявністю політичної волі до такої участі, здатністю до об'єктивного пізнання власної глобалістичної свідомості.

Глобалістично-нейтральна свідомість відрізняється відсутністю інтересу до глобальних проблем людства, низьким рівнем обізнаності й хибністю уявлень щодо їх сутності, байдужим ставленням до необхідності та способів їх вирішення.

Ознаками антигуманістичної свідомості є нездатність об'єктивно оцінювати значення глобальних політичних проблем, переконаність у відсутності необхідності вирішення глобальних проблем людства дієвими способами, наявність настанов щодо недоцільності їх глибокого пізнання і участі у їх розв'язанні, нездатністю до об'єктивного аналізу своєї глобалістичної свідомості.

Аналіз сутності глобалістичної свідомості свідчить про її вкрай важливу роль у планетарному процесі вирішення глобальних проблем людства. Ця специфічна форма політичної свідомості суспільства може стати як нездоланною перепорою на шляху порятунку людства від власноручно створених проблем, так і ключем до їх розв'язання, створення умов для безпечного, гармонійного розвитку людини на планеті. Цим обумовлена висока перспективність подальших наукових розвідок у напрямку дослідження змісту глобалістичної свідомості, розробки методології її всебічного наукового пізнання.

Література:

1. Бебик В.М. Політологія для політика і громадянина: [Монографія] / Валерій Михайлович Бебик. – К.: МАУП, 2003. – 424 с.
2. Беттельгейзе Д.Д. Феномен планетарної свідомості: філософсько-антропологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Д.Д. Беттельгейзе. – Х, 2007. – 19 с.
3. Возняк Т. Глобалізація як виклик людству / Тарас Возняк // Незалежний культурологічний часопис «І». – Львів. – 2000, – № 19. – С. 27–48.
4. Войтович Р.В. Глобальне суспільство як нова форма соціальної організації у сучасних умовах / Р.В. Войтович // Державне управління: теорія та практика. – 2005. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/2005-2/txts/phil0/05vrvosu.pdf>
5. Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А.Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
6. Головатий М.Ф. Політична психологія: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. Ф. Головатий – [2-ге вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 400 с.
7. Зазимко А.З. Політична економія: Структурно-логічний навч. посіб. – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 358 с.
8. Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія: Підручник: В 2 ч. – Ч. II. Актуальні проблеми сучасності. – К.: «Альтерпрес», 2002. – 480 с.
9. Карпенко В.Є. Методологічна роль гуманістично-ноосферної концепції у розв'язанні глобальних проблем сучасності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.09 «Філософія науки» / В.Є. Карпенко. – Чернівці, 2008. – 20 с.
10. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: Навч. посібник. – К.: МАУП, 2000. – 256 с.
11. Ольшанский Д. Политическая психология. – СПб.: Питер, 2002. – 576 с.
12. Павелків Р.В. Загальна психологія. Підручник. - К.: Кондор, 2009. - 576 с.
13. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III – IV рівнів акредитації. 2-е видання, виправлене і доповнене. – К.: «Каравела»; Львів: «Новий світ-2000», 2002. – 544 с.
14. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
15. Політологія: академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. І. Панов (керівн. авт. кол.), Л. М. Герасіна, В. С. Журавський та ін. – 2-е вид., перероб і доп. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 520 с.

16. Політологія: Навчально-методичний комплекс / За ред. Ф.М. Кирилюка. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 704 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-2299.html>
17. Політологія: Підручник / За ред. М.М. Вегеша. – 3-тє вид., перероб і доп. – К.: Знання, 2008. – 384 с.
18. Політологія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенко. – К.: Видавничий центр «Академія», 1998 – 368 с.
19. Політологія / Ф. М. Кирилюк, М. І. Обушний, М. І. Хилько та ін.; За ред. Ф. М. Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2004. - 776 с.
20. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підручник. – К.: Академвидав, 2007. – 592 с.
21. Сморгж Л.О. Філософія: Навч. Посібник. – К.: Кондор, 2004. – 416 с.
22. Современный философский словарь / Под ред. д. ф. н., проф. В.Е. Кемерова. – Бишкек: Одиссей, 1996. – 608 с.
23. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: Підручник / Горбач Н. Я, Гелей С. Д., Росінська З. П. та ін. – Львів: Каменяр, 1992. – 166 с.
24. Третьякова І.С. Міжнародна екологічна безпека в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / І.С. Третьякова. – Донецьк, 2008. – 20 с.
25. Філософія: Навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; За ред. І.Ф. Надольного. – 6-те вид., випр. і доп. – К.: Вікар, 2006. – 455 с.
26. Ходжаян А. О. Політична економія: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К.: Кондор, 2009. – 304 с.
27. Хоменко В.М. Цивілізаційний статус особистості: глобальні проблеми і перспективи розвитку (соціально-філософський аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. М. Хоменко. – К., 2002. – 19 с.
28. Хорина Г.П. Глобализм как идеология / Г.П. Хорина // Знание. Понимание. Умение. – М., 2005. – № 1. – С. 71–78.
29. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т.5: П-С. – 2003. – 736 с.
30. Ялі М.Х. Формування нового світового порядку в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / М.Х. Ялі. – К., 2007. – 21 с.
31. Ярош Б.О., Ярош О.Б. Загальна теорія політики: Навч. посіб. для студ. спец. "Політологія" вищ. навч. закладів. - Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту Ім. Лесі Українки, 2005. - 240 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-560.html>

Колесниченко Р. Н. Глобалистическое сознание: понятие, структура, типология
Рассмотрена сущность глобалистического сознания, определено её понятие, структуру, типологию.

Ключевые слова: сознание, глобалистическое сознание, глобальные проблемы.

Kolisnichenko R. Globalistion consciousness: concept, structure, typology
Essence of globalistion consciousness is considered, its concept, structure, typology is certain.
Key words: consciousness, globalistion consciousness, global problems.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ ТА СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА ОСВІТА

Остапенко М. А. ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ: ВІД Р. ДАЛЯ ДО СЬОГОДЕННЯ.....	3
Тімашова В. М. ПОЛІТИКА ЯК ПОТРІЙНЕ СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ В ІСТОРІОЛОГІЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ.....	8
Воляннюк О. Я. СТУДІЇ ПАМ'ЯТІ ЯК СКЛАДОВА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	13

ДЕРЖАВА ТА СУЧАСНІ МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Перегуда Є. В. РОЗВИТОК ВЗАЄМОДІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ ТА МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ.....	19
Пояркова Т. К. КРИЗОВИЙ СИНДРОМ МОДЕРНІЗАЦІЇ: СЦЕНАРНИЙ ПІДХІД	24
Мироненко П. В. ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ.....	30
Савойська С. В. ТЕРИТОРІАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СПІЛЬНОТИ У КОНТЕКСТІ ВИБОРІВ - 2012: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ МОВНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ.....	36
Пономаренко Л. В. ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ОБРАННЯ УКРАЇНОЮ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ.....	41

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

Арабаджиев Д. Ю. ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	50
Вальковець Г. І. МОЛОДІЖНИЙ ПРОТЕСТ ЯК МЕХАНІЗМ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ.....	56
Лікарчук Н. В. СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РИНКІВ ТА РИНКОВИХ ВІДНОСИН	62

Подобєд П. К.

ІСТОРИКО-МЕМОРИАЛЬНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ...68

Старостенко Д. О.

ЛОБІЗМ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ: СВІТОВА ПРАКТИКА ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ.....73

ГЕОПОЛІТИЧНІ КООРДИНАТИ**Грищук Т. В.**

ПОЛІТИКА РОЗШИРЕННЯ ЄС ЯК ФАКТОР ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У КРАЇНАХ-ПРЕТЕНДЕНТАХ НА ВСТУП.....78

Фоміна В. В.

БАГАТОПОЛІОСНІСТЬ – НОВИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....82

Борисов Ю. С.

КОМПАРИТИВІСТСЬКІ МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МНОЖИННИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У ПОЛКУЛЬТУРНИХ СПІЛЬНОТАХ.....88

Слізаров Д. М.

МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ – ДІСВИЙ ФАКТОР ВЗАЄМОДІЇ КУЛЬТУР І НАРОДІВ.....98

ЦІННІСНІ ВИМІРИ ПОЛТИКИ**Косяк Я. О.**

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОГО МІФУ НА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОЇ СИСТЕМИ ЛЮДИНИ.....106

Зайченко Л. М.

ІДЕЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТЕХНОКРАТИЗМУ ЯК ФОРМИ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ111

Колісниченко Р. М.

ГЛОБАЛІСТИЧНА СВІДОМІСТЬ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ТИПОЛОГІЯ.....117

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ ПОЛИТИКИ И СОВРЕМЕННОЕ ПОЛИТИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

- Остапенко М. А.**
ТЕОРИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПЛЮРАЛИЗМА: ОТ Р. ДАЛЯ ДО
СЕГОДНЯШНЕГО ДНЯ.....3
- Тимашова В. М.**
ПОЛИТИКА КАК ТРОЙНОЕ СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ В
ИСТОРИОЛОГИЧЕСКОМ ОСМЫСЛЕНИИ.....8
- Волянчук О.Я.**
СТУДИИ ПАМЯТИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ГРАЖДАНСКОГО И
ПОЛИТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ.....13

ГОСУДАРСТВО И СОВРЕМЕННЫЕ МОДЕРНИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

- Перегуда Е. В.**
РАЗВИТИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЦЕНТРАЛЬНЫХ И МЕСТНЫХ ОРГАНОВ
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ.....19
- Пояркова Т.К.**
КРИЗИСНЫЙ СИНДРОМ МОДЕРНИЗАЦИИ: СЦЕНАРНЫЙ ПОДХОД.....24
- Миرونенко П. В.**
ОСНОВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В СИСТЕМЕ
ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ.....30
- Савойская С. В.**
ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОБЩНОСТИ В КОНТЕКСТЕ
ВЫБОРОВ 2012: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЯЗЫКОВОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО
КРИЗИСА.....36
- Пономаренко Л. В.**
ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИЗБРАНИЯ УКРАИНОЙ
ИННОВАЦИОННОЙ МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ.....41

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО В СИСТЕМЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

- Арабаджиев Д.Ю.**
ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ
СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА.....50
- Вальковец А. И.**
МОЛОДЕЖНЫЙ ПРОТЕСТ КАК МЕХАНИЗМ ВЛИЯНИЯ НА ПРОЦЕСС
ПРИНЯТИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ В УКРАИНЕ.....56

Ликарчук Н. В. СТАНОВЛЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЫНКОВ И РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ.....	62
Подобед П. К. ИСТОРИКО – МЕМОРИАЛЬНЫЕ ПРАКТИКИ УКРАИНСКИХ ПРАВОСЛАВНЫХ ЦЕРКВЕЙ.....	68
Старостенко Д.А. ЛОББИЗМ КАК СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ: МИРОВАЯ ПРАКТИКА И УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ.....	73

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ КООРДИНАТЫ

Грищук Т. В. ПОЛИТИКА РАЗШИРЕНИЯ ЕС КАК ФАКТОР ВНУТРИПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В СТРАНАХ-ПРЕТЕНДЕНТАХ НА ВСТУПЛЕНИЕ.....	78
Фомина В. В. МНОГОПОЛЮСНОСТЬ – НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ.....	82
Борисов Ю. С. КОМПАРАТИВНЫЕ МОДЕЛИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ МНОЖЕСТВЕННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ СООБЩЕСТВО.....	88
Елизаров Д. М. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТУРИЗМ - ДЕЙСТВЕННЫЙ ФАКТОР ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КУЛЬТУР И НАРОДОВ.....	98

ЦЕННОСТНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ ПОЛИТИКИ

Косяк Я. О. ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО МИФА НА ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕННОСТНОЙ СИСТЕМЫ ЧЕЛОВЕКА.....	106
Зайченко Л. М. ИДЕЙНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ТЕХНОКРАТИЗМА КАК ФОРМА ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ.....	111
Колесниченко Р. Н. ГЛОБАЛИСТИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЕ: ПОНЯТИЕ, СТРУКТУРА, ТИПОЛОГИЯ.....	117

CONTENTS

THEORY OF POLITICS AND MODERN POLITICAL EDUCATION

- Ostapenko M.***
THEORY OF POLITICAL PLURALISM: FROM R. DAL'S TO TODAY.....3
- Timashova V.***
POLITICS AS TRIPLE SOCIAL PHENOMENA IN HISTORIOLOGICAL COMPREHENSION...8
- Volynyuk O.***
MEMORY STUDIES AS A PART OF THE CIVIC AND POLITICAL EDUCATION IN
THE MODERN UKRAINE.....13

STATE AND CONTEMPORARY MODERNIZATION PROCESSES

- Pereguda E.***
THE DEVELOPMENT OF INTERACTION BETWEEN CENTRAL AND LOCAL
EXECUTIVE AUTHORITIES OF RUSSIAN FEDERATION.....19
- Poiarkova T.***
CRISIS SYNDROME OF MODERNIZATION: THE SCENARIO APPROACH.....24
- Mironenko P.***
PRINCIPLES OF STRATEGIC PLANNING IN THE GOVERNMENT.....30
- Savojsky S.***
TERRITORIAL SOCIOPOLITICAL THE GENERALITY IN THE CONTEXT OF ELECTIONS
2012: THE THEORETICAL ANALYSIS OF LANGUAGE POLITICAL CRISIS.....36
- Ponomarenko L.***
THE POLITICAL BACKGROUND OF UKRAINE CHOICE ON THE INNOVATIVE
MODEL OF DEVELOPMENT.....41

CIVIL SOCIETY IN THE SYSTEM OF POLITICAL RELATIONS

- Arabarjyiev D.***
PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE MODERN SOCIETY POLITICAL SYSTEM.....50
- Valkovets A.***
YOUTH PROTEST AS A MECHANISM OF INFLUENCE ON THE PROCESS OF
POLITICAL DECISION-MAKING IN UKRAINE.....56
- Likarchuk N.***
THE FORMATION OF POLITICAL MARKETS AND MARKET RELATIONS.....62

Podobied P.

HISTORICAL AND MEMORIAL PRACTICE OF UKRAINIAN ORTHODOX CHURCHE.....68

Starostenko D.

LOBBING AS A SOCIO-POLITICAL PHENOMENON, INTERNATIONAL PRACTICES AND UKRAINIAN REALITY73

GEOPOLITICAL COORDINATES

Hryschuk T.

THE EU'S ENLARGEMENT POLICY AS THE FACTOR OF INNER POLITICAL TRANSFORMATION INSIDE OF ASPIRANT COUNTRIES.....78

Fomina V.

MULTI-POLARITY – A NEW DIRECTION OF THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS DEVELOPMENT.....82

Borisov Yu.

COMPARATIVE MODEL OF POLITICAL REPRESENTATION OF MULTIPLE IDENTITIES IN A MULTICULTURAL COMMUNITY.....88

Elizarov D.

INTERNATIONAL TOURISM AS AN EFFICIENT FACTOR OF THE CULTURAL INTERACTION AND PEOPLE COMMUNICATION.....98

VALUE DIMENSION OF POLICY

Kosyak Y.

THE INFLUENCE OF POLITICAL MYTH ON THE FORMATION OF HUMAN VALUE SYSTEM.....106

Zaichenko L.

IDEOLOGICAL BACKGROUND OF TECHNOCRACY AS A FORM OF SOCIAL CONSCIOUSNESS.....111

Kolisnichenko R.

GLOBALISTION CONSCIOUSNESS: CONCEPT, STRUCTURE, TYPOLOGY.....117

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НПУ імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

***Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін***

Випуск 9

Друкується в авторській редакції.
Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіка-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

**Головний редактор
Відповідальний редактор
Верстка**

**В.П. Андрущенко
О.В. Бабкіна
О.Я. Волянюк**

Підписано до друку **13.12.2012** р. Формат 60x84/8.

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. др. арк. **14,69**. Обл.-вид. арк. **18,63**

Зам. № 321

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.(044) 239-30-26